

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
Eesti keele õppetool

Helen Koks

TINGIMUSKONSTRUKTSIOONID
TÄNAPÄEVA EESTI KEELES

Magistritöö

Juhendaja professor Mati Ereht

Tartu 2006

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
1. Tingimuslause ja muud tingimuskonstruktsioonid	7
1.1. Mis on tingimuslause?	7
1.1.1. Tingimuslause koht teiste komplekslausetega.....	7
1.1.1.1. Tingimuslause seos komplementlausega	7
1.1.1.2. Tingimuslause koht teiste adverbiaallausete hulgas	8
1.1.1.3. Tingimuslause vahekord põhjulausega.....	10
1.1.2. Tingimuslause kommunikatiivmodaalsed tähendused.....	14
1.1.3. Tingimuslause liigitamine.....	16
1.2. Eesti kirjakeele tingimuslused	24
1.2.1. Tingimuslause ilukirjanduskeeles	26
1.2.2. Tingimuslause ajakirjanduskeeles.....	35
1.2.3. Kokkuvõte	42
1.3. Tingimusseose markerid.....	43
1.3.1. Osalausetega markeerimine	43
1.3.2. Tingimuslause markerite päritolu	45
1.3.3. Eesti keele tingimuslausete markeerimine	46
1.3.3.1. Tingimuslause markeerimine ilukirjanduskeeles.....	46
1.3.3.2. Tingimuslausete markeerimine ajakirjanduskeeles.....	48
1.3.3.3. Tingimuslause markeerimine teaduskeeles.....	51
1.3.3.4. Kokkuvõte	53
1.4. Osalausetega järjestus	55
1.4.1. Milline on sagedamini kasutatav järjestus ja miks?.....	55
1.4.2. Osalausetega järjestus eesti keeles.....	57
1.5. Muud tingimuskonstruktsioonid	60
2. Tingimuslause ja grammatiseerumine	63
2.1. Grammatiseerumine	63

2.2.	Aja ja tingimuse vahekord	69
2.2.1.	Aja muutumine tingimuseks ja selle kajastus tänapäeva keeltes	69
2.2.2.	Aja ja tingimuse vahekord eesti keeles	71
2.3.	Tingimuslause suhe mööndlausega. Mööndtingimuslused.....	77
2.3.1.	Üldiseloostus	77
2.3.2.	Mööndtingimuslause Euroopa keeltes.	80
2.3.3.	Eesti keele mööndtingimuslause väljendusvõimalused	85
2.3.4.	Eesti keele skalaarne mööndtingimuslause	87
2.3.4.1.	Tingimuslause muutumine skalaarseks mööndtingimusluseks.....	87
2.3.4.2.	<i>isegi kui</i> abil markeeritud skalaarne mööndtingimuslause.....	91
3.	Tingimuskonstruktsioonid suulises kõnes	96
3.1.	Suulise keele erijooned.....	96
3.2.	Tingimuskonstruktsioonid suulises eesti keeles	98
	Kokkuvõte.....	104
	Kirjandus	107
	Structures of Conditionals in Contemporary Estonian. Summary	111

Sissejuhatus

Käesoleva magistritöö ülesandeks on kirjeldada tingimuskonstruktsioone tänapäeva eesti keeles. Tingimuskonstruktsioonid viitavad inimese võimele arutleda alternatiivsete olukordade üle, teha puuduliku info põhjal järeldusi, kujutleda võimalikke seoseid erinevate situatsioonide vahel ja mõista, kuidas maailm muutuks, kui need seosed oleksid teistsugused (Ferguson jt 1986: 3). Prototüüpne tingimuskonstruktsioon on tingimuslause.

Magistritöö on jagatud kolme peatükki, millest esimene kirjeldab tingimuslauseid. See on ühtlasi ka uurimistöö mahukaim osa. Vaadatakse, milline on tingimuslause seos teiste komplekslausestega – kuidas seostub konditsionaallause komplementlausega ning milline on selle positsioon teiste adverbiaallausest hulgas. Esitatakse tuntumad tingimuslause liigitused ning näidatakse, kuidas on eesti keele tingimuslauseid siiani liigitatud.

Enamasti jagatakse tingimuslauseid reaalseteks ja irreaalseteks. Seejuures eeldatakse tihti (sh ka EKGs), et tingimuslause sisu ja öeldisverbi vormi vahel valitseb vastavus. Indikatiivse öeldisverbi puhul arvatakse tingimuslause väljendavat kas realselt või väga suure tõenäosusega toimuvaid sündmusi või kõnehetkele vastavat olukorda, subjunktiivse öeldisverbiga tingimuslauseid väljendavad aga sellise eelduse põhjal sündmusi või olukordi, mis ei ole eksisteerinud või ei eksisteeri kõnehetkel. Käesoleva uurimuse üheks eesmärgiks ongi vaadata, millised on eesti keele tingimuslause põhiliigid ning kas eesti keeles vastab indikatiivsele tingimuslause öeldisverbile reaalne ja konditsionaalsele öeldisverbile irreaalne sisu. Samuti püütakse leida vastus küsimusele, kas tingimuslause liikide vahelised piirid on selged või hajusad. Seejuures käsitletakse tingimuslauseid eraldi ilukirjandus- ja ajakirjanduskeeles, et näha, kas neis tekstitüüpides on tingimuslause kasutuses erinevusi.

Edasi antakse ülevaade tingimusseose markeerimisest, vaadatakse, kumba osalauseid kaldutakse maailma keeltes markeerima. Antakse ülevaade ka tingimuslause markerite põhilistest allikatest. Seejärel vaadatakse, mis vahenditega eesti keele tingimuslauseid markeeritakse. Kuna eesti keeles on tingimuslause markeerimiseks vaid kaks võimalust (sidend *kui* ning verbialgulisus), siis keskendutakse tingimuslause korrelaatidele. Et tõenäoliselt on korrelaadi kasutus tihedalt seotud teksti täpsuse

nõudega, siis on selle alapeatüki keelematerjali võetud eesti kirjakeele baaskorpusest, mis on küll mahult väiksem, kuid kus on kahe tekstitüübi asemel esindatud kolm – ilukirjandus-, ajakirjandus- ja teaduskeel.

Edasi antakse ülevaade osalauseste järjestusest. Näidatakse, milline on maailma keeltes sagedasim osalauseste järjestus ja püütakse seletada, miks see nii on. Seejärel keskendutakse eesti keele tingimuslauseste osalauseste järjestusele, antakse ülevaade, kui sageli tingimuslause eelneb ja kui sageli järgneb pealausele, ning näidatakse, millest sõltub tingimuslause asend.

Tingimuslauseid käsitleva peatüki lõpetab lühiülevaade sellest, milliste muude vahenditega veel eesti keeles tingimussuhteid väljendatakse.

Teises peatükis vaadatakse, kuidas on tingimus ajast arenenud ja millises suunas ta edasi areneb. Kõigepealt tutvustatakse grammatiseerumisteooriat, vaadatakse, mis on grammatiseerumisele põhiolemuslik ning seletatakse, kuidas mõista, milline keeleüksus on rohkem grammatiseerunud. Seejärel keskendutakse aja- ja tingimuslause suhtele ja näidatakse, millest see muutus alguse on saanud, ning kirjeldatakse, milles väljendub nende kahe adverbiaallause tüübi lähedane suhe tänapäeva keeltes. Vaadeldakse, milline on aja- ja tingimuslause vahetähe tänapäeva eesti keeles. Näidatakse, millises suunas tingimuslause edasi areneb, kirjeldatakse põhjalikult mõõndtingimuslauseid ning käsitletakse põhiliselt skalaarseid mõõndtingimuslauseid eesti keeles.

Kolmas peatükk keskendub suulisele eesti keelele. Kõigepealt kirjeldatakse lühidalt suulise ja kirjaliku keele erinevusi ning seejärel antakse ülevaade sellest, milliste vahenditega eesti keele argidialoogides tingimussuhteid edasi antakse ning kas need vahendid on samad kui need, mida kirjakeeles kasutatakse. Et suulise keele korpus on mahult palju väiksem kui kirjakeele korpus, ei ole allkeeli omavahel põhjalikult võrreldud.

Analüüsitava keelematerjal on võetud eesti kirjakeele korpusest. Kasutatud on 1990. aastate ajakirjandus- ja ilukirjanduskorpust. Ajakirjanduskorpuses (AJA1990) on 865 000 sõne ning ilukirjanduskorpuses (ILU1990) 602 000 sõne. Nagu juba öeldud, kasutati eesti keele tingimussuhte markeerimisvõimalusi kirjeldades baaskorpust, mille maht on väiksem – ilukirjandusest (ILU1980) 250 000 sõne, ajakirjandusest (AJA1980) 176 017 sõne ja teadustekstidest (TEA1980) 155 466 sõne. Et mõõndtingimuslauseid

kasutatakse eesti keeles suhteliselt harva, siis on mööndtingimuslause kirjeldamisel võetud materjali lisaks 7,7 miljonist sõnest koosnevast korpusest, mis sisaldab aga kahjuks ainult ajakirjandustekste. Vajadusel on võetud näiteid ka muudest eesti kirjakeele korpuse kogudest. Suulise eesti keele materjal on võetud Tartu Ülikooli Eesti suulise keele korpuse argidialoogidest (ühtekokku 94 dialoogi).

1. Tingimuslause ja muud tingimuskonstruktsioonid

1.1. Mis on tingimuslause?

"Eesti keele grammatika" II (1993: 308) järgi on tingimuslause üks kümnest adverbiaallause liigist ja see "konkretiseerib pealausega tähistatud sündmuse toimumise tingimust". Tingimuslause vastab küsimustele *millis(t)el tingimus(t)el? mis puhul?*

1.1.1. Tingimuslause koht teiste komplekslause hulgas

1.1.1.1. Tingimuslause seos komplementlausega

Konditsionaallause on adverbiaallause, mis on tihedalt seotud komplementlausega seeläbi, et ka komplementlause võib markeerida tingimussidesõnaga *kui*. Enamasti laiendab *kui*-subjektlause faktiivseid hinnangusõnu *hea, halb, meeldiv* vmt + *olema* (EKG II: 288) (näited 1 ja 2). Tegelikus keelekasutuses jäetakse aga tihti ära verb *olema* (näited 3 ja 4).

- (1) On kahetsusväärne, kui rikka riigi energiamajandusega kohtudes püütakse seda kinnisilmi meie jaoks sobivaks kohandada. (AJA1990\rh 1539)
- (2) Ega see arukas ole, kui hing teab kus vedeleb. (ILU1990\ilu0515)
- (3) Hea, kui midagi kerget valmistab. (AJA1990\ml0100)
- (4) Häda, kui inimene on ülikoolis liiga targaks õppinud – nagu vanasti ka talu-peremehed leidsid... (ILU1990\ilu0175)

Nagu tingimuslausestki, ei ole ka *kui*-algulise komplementlause puhul teada, kas sellega väljendatud sündmus toimub või mitte. Et tingimuslik *kui* tühistab eelde, siis on seda võimalik kasutada vaid neis kõrvallauseis, mis konjunktsiooni *et* korral oleksid tõesed (EKG II: 288). Sarnaselt tingimuslausestega võib ka komplementlause olla öeldis tingivas kõneviisis. Kui see seostub olevikuga, siis soovitakse enamasti näidata, et teate allika arvates on kõrvallausega väljendatu toimumine ebatõenäoline (5). Hüpooteetilisele võib lisanduda ka taotluslikkus, nii võib komplementlause edasi anda viisakat käsku (6). Kui aga konditsionaal seostub minevikuga, näidatakse, et kõrvallausega edasiantu ei vasta tegelikkusele (7).

- (5) Siinne rahvas arvab, et muidugi oleks loomulik, kui igas linnarajoonis istuksid sotsiaalhooldusinspektor ja raamatupidaja ühes toas, mõlemal pensionäri toimik käepärast. (AJA1990\rh1510)

- (6) “Kõige õigem oleks, kui sa ise oma arve ära maksaksid,” õpetas treener. (ILU1990\ilu0069)
- (7) Küllap vahel ikka pidi, aga parem, kui seda poleks tehtud. (ILU1990\ilu0227)

1.1.1.2. Tingimuslause koht teiste adverbialausete hulgas

Keelele on omane polüseemia. Nagu suurem osa Euroopa keelte alistavatest sidentidest võib tähistada rohkemat kui üht klausidevahelist suhet (Kortmann 1997: 103), on ka eesti keele konjunktsioonil *kui* mitu tähendust. Nii on eesti keele konditsionaallused vormiliselt seotud muuhulgas ka vastandava kõrvutuslausega, mida on samuti võimalik markeerida sidesõnaga *kui* ning mille korrelaadiks pealause võib samuti olla *siis*. Kuigi tingimusmääruslause ja vastandav kõrvutuslause võivad olla vormistatud ühtmoodi, on sisuliselt kõrvutuslause enamasti seotud pigem möönd- (8) kui tingimuslausega (9).

- (8) Lugeja võib ise endalt küsida, et miks paigutada raha Müsse 6% eest, kui pank maksab 10%. (AJA1990\ml0116)
- (9) Praegu on oht, et Eesti Komitee omakorda arvab, et noh, kui tol ajal sai nii palju, siis pressiem nüüd veel rohkem juurde. (AJA1990\rh1562)

Esa Itkonen lähtub raamatus "Maailman kielten erilaisuus ja samuus" (2001) adverbialausete kirjeldamisel sellest, et adverbialausega põimlause sisaldab sisuliselt (mitte vormiliselt) rinnastatud lauset *A ja B*. Ta väidab, et adverbialause *A* võib lisada või jätta lisamata, ilma et pealause *B* tähendus või tõesus muutuks, nii et *A* on *B* fakultatiivne modifitseerija. Näiteks kui lause *B* ette lisada *A ja*, siis ei muutu ei lause tähendus ega ka tõesus. Kui lause *B* ette lisatakse *pärast seda kui A*, ka siis ei muutu ei lause *B* tähendus ega tõesus. Näiteks *pärast seda kui A, B* tähendab 'A ja B; B järgneb A-le'. (Itkonen 2001: 332–333) Näiteks lause 10 sisaldab rinnastatud lauset 11.

- (10) Pärast seda kui Madis oli jalgratta kuuri alla pannud, astus ta maja poole.
- (11) Madis pani jalgratta kuuri alla ja astus maja poole.

Ses suhtes erineb Itkoneni (2001: 332) järgi konditsionaaladverbialause *kui A, siis B* kõikidest teistest adverbialausetest, sest tingimuslause *kui A* lisamine lausesse *B* muudab *B* tõesust. Võrdle lauseid 12 ja 13. Lause 12 väidab, et igal juhul jõutakse õigeks ajaks kohale, lauses 13 aga seotakse õigeks ajaks kohale jõudmine number 18 bussi tulekuga – kui buss kohe tuleb, siis jõutakse õigeks ajaks kohale, kui aga ei tule kohe, siis ei jõuta.

(12) Jõuab küll õigeks ajaks kohale.

(13) Kui 18 kohe tuleb, jõuab õigeks ajaks kohale küll. (ILU1990\ilu0025)

Itkonen väidab (2001: 332–333), et kui konditsionaalse *kui*-konjunktsiooni kasutust peaks võrdlema mingi rinnastava konjunktsiooniga, siis võiks see olla *või* (mitte *ja*), sest ka *A või* lisamisel lausesse *B* muutub lause *B* suhe tõesusse. Võrdle näiteks lauseid 14 ja 15.

(14) Pekka on süüdlane.

(15) Liisa on süüdlane või Pekka on süüdlane.

Kui lauses 14 on Pekka süüdlane igal juhul, siis lauses 15 vaid juhul, kui Liisa seda pole. Veelgi selgemini tuleb *kui*- ning *või*-konjunktsiooni seotus esile lausetes 16 ja 17. Sidesõna *või* abil rinnastatud lause 16 võib parafraseerida tingimuslauset sisaldava põimlausega 17.

(16) Astu paar sammu kõrvale või ma sõidan sulle otsa!

(17) Kui sa paari sammu kõrvale ei astu, siis ma sõidan sulle otsa.

Itkonen (2001: 333–337) seob adverbiaallausetest põhjuslause, tagajärjelause, tingimuslause, mööndlause, otstarbelause põhjuse-tagajärje ahelaga. Kõige selgemalt tuleb põhjuslikkus esile kausaallauses, näiteks lauses 18 on öine sadamine põhjuseks ja saju tagajärg on see, et tänavad on nüüd märjad.

(18) Et öösel sadas, on tänavad nüüd märjad.

Põhjuslause peegelpildiks on tagajärjelause, seega toimub konsekutiivlausete korral põhjuse-tagajärje ahel ümberpööratult (19).

(19) Öösel sadas, nii et tänavad on nüüd märjad.

Kontsessiivlause taustaks on alati mingi meid ümbritsevast maailmast ja igapäeva-elust tulenev oletus *kui A, siis B*. Näiteks teame, et üldiselt, kui inimene on haige, jääb ta koju. Nii et lausete 20 ja 21 puhul on haigus põhjuseks ja koju jäämine tagajärjeks.

(20) Kui inimene on haige, siis ta jääb koju.

(21) Et inimene on haige, jääb ta koju.

Mööndlause tühistab selle oletuse (22), st pealausega väljendatu toimub vaatamata sellele, et toimub ka kõrvallausega väljendatu.. Taustaoletuse võib tühistada ka vormilt jaatava lausega (23).

(22) Kuigi Pekka on haige, ei jää ta koju.

(23) Kuigi Pekka on haige, läheb ta tööle.

Ka finaallause *B*, *nii et A* saab Itkoneni järgi tähenduse selle kaudu, kuidas ta asetub põhjuse-tagajärje ahelasse. Näiteks lauses 24 on ületundide tegemise põhjuseks see, et soovitakse osta moekaid riideid. Finaallause *A* näitab pealauses *B* mainitud teo eesmärki, *B* on sel juhul *A* põhjus.

(24) Pekka tegi ületunde, nii et tema lapsed võiksid osta moekaid riideid.

Sarnaselt eelmainitud adverbiaallausetega võib ka konditsionaallause *Kui A, siis B* väljendada põhjuse-tagajärje suhteid. Lauses 25 on põhjuseks öine sadu ja tagajärjeks see, et hommikul on tänavad märjad.

(25) Kui öösel sajab, siis on tänavad hommikul märjad.

Tingimuslause on eriline selle poolest, et see ei väljenda üksnes arenemist põhjuselt tagajärjele, vaid ka üldisemat järeltuste tegemist, mistõttu konditsionaallause puhul võib liikumissuund olla ka tagajärjelt põhjusele (26)

(26) Kui tänavad on hommikul märjad, siis on öösel sadanud.

Ka John Haiman (1993: 924) väidab, et prototüüpses tingimuslause on tingimus- ja pealause vahel kahtlemata põhjuse-tagajärje-suhe.

1.1.1.3. Tingimuslause vahekord põhjuslausega

Konditsionaallause on tihedalt seotud aja-, põhjus-, mõõndtingimus- ja mõõndlausega. Siin käsitlen vaid seda, kas ja kuidas tingimuslause suhestub põhjuslausega, tema vahekorda aja-, mõõndtingimus- ja mõõndlausega seletan peatükkides 2.2 ning 2.3.

Tingimuslikkuse ja põhjuslikkuse vahelised seosed on tekitanud keeleteadlaste hulgas erimeelsusi. Siiski ollakse üksmeelsel seisukohal, et tingimuslikkus ja põhjuslikkus on omavahel seotud ning et enamasti sisaldub tingimuslikkuses vähemalt teatud määral põhjuslikkust. On aga raske leida juhte, kus kausaalse ja konditsionaalse markeri vahel oleks otsene seos (Zaefferer 1991: 221). Tõenäoliselt on just selgete seoste vähesus tekitanud eri arvamusi on selle kohta, kas üldse ja kui, siis kuidas on omavahel seotud kausaal- ja konditsionaallause.

Comrie (1986: 80) arvates on põhjuslikkus üks osa tingimuslause tähendusest. Ta nimetab seda, et tunnistatakse tingimuslause seost põhjuslikkusega, üheks loomuliku keele tingimuslause kirjeldamise eelduseks. Comrie meelest peab loomuliku keele tingimuslause ja pealause vahel olema tugevam ühendus kui vaid tingimuslik.

Enamikul juhtudel on selleks ühenduslüliks põhjuslikkus, st tingimuslauset saab tõlgitseda pealause põhjusena.

Tavaliselt väljendab tingimuslause põhjust ja pealause tagajärge, kuid Comrie (1986: 81) toob sarnaselt Itkoneniga (vt peatükk 1.1.1.2) välja ka mõned sellised konstruktsioonid, mille puhul on see suhe vastupidine. Kui aga Itkonen piiritles selle juhtudega, mil tingimuslausega väljendatud sündmusest on võimalik järeldada pealausega väljendatut, siis Comrie näitab, et taolisi konstruktsioone on võimalik pruukida ka juhul, kus ühe osalause sündmust ei saa teise osalausega väljendatust järeldada (27).

- (27) If it will amuse you, I'll tell you a joke.
'Kui see sind lõbustab, siis räägin sulle anekdoodi'

Comrie järgi võib (1986: 81) põhjus avalduda ka selliste kausaallausete puhul, kus kõrvallause ei väljenda otseselt põhjust, vaid kõneleja motivatsiooni millegi väitmiseks (28).

- (28) John is a thief, because I saw him stealing.
'John on varas, sest ma nägin teda varastamas'

Ka tingimuslausete puhul on samalaadne põhjuslik suhe võimalik (29)

- (29) If Bismarck is the capital of North Dakota, then Pierre is the capital of South Dakota.
'Kui Bismarck on Põhja-Dakota pealinn, siis Pierre on Lõuna-Dakota pealinn'

Barbara Dancygier (1990: 358–359) ei ole küll nii äärmuslik kui Comrie, kuid ka tema väidab, et enamikul juhtudel on prototüüpsete konditsionaallausete puhul pea- ja tingimuslausega väljendatud sündmuste või olukordade vahel põhjuse-tagajärje seos (30). Dancygier toonitab, et kuigi selle lause tingimuslikkusel on tugev kausaalsuse alatoon, pole põhjust pidada seda kausaallauseks, sest erinevalt kõigist konditsionaallausetest pole kausaallaused hüpoteetilised.

- (30) If I tell him the truth, he'll get angry.
'Kui ma talle tõtt räägin, saab ta vihaseks'

Ka Irina Külmoja ja Katrin Karu (1994: 55–56) meelest on konditsionaal- ja kausaaladverbiaallause eristamisel oluliseks kriteeriumiks see, et tingimuslause puhul võib rääkida alternatiivist (*kui tuleb ilus ilm / kui ei tule*), kuna aga põhjussuhete puhul alternatiiv puudub (*ta ei tulnud, sest sadas vihma*).

Anna Wierzbicka (1997: 19–20) väidab aga, et kuigi tihti on tingimuslause ning pealause vahel põhjuslik suhe, ei pruugi see siiski alati nii olla. Näiteks lause (31) ei tähenda, et ma andestan talle just seetõttu, et ta mind solvas. On tõsi, ei saa andestada, ilma et ta oleks midagi halba teinud, kuid siiski ei ole tõsi, et tema solvang on minu andestamise põhjuseks. Sellelaadsetest näidetest järeldeb Wierzbicka, et tingimuslikku *kui*-suhet ei saa millelegi muule taandada.

- (31) If he insults me, I will forgive him.
'Kui ta mind solvab, siis ma andestan talle'

Ka Angeliki Athanasiadou ja René Dirveni (1997: 65–66) arvates võib tingimuslause ja pealause vahel esineda lisaks põhjuslikule suhtele (32) ka iseseisev tingimuslik suhe (vrd Wierzbicka ja teisalt Comrie), st *if*'i (*kui*) parafrasiks on *on condition that* (*tingimusel, et*) (33), või oletuslik suhe (34). Kahe osalause vaheline tingimuslik suhe on nõrgem kui põhjuslik ja oletuslik suhe on omakorda nõrgem kui tingimuslik. Kui põhjusliku ja tingimusliku suhte korral tuleb pealausega väljendatud asjade seis esile justkui automaatselt, siis pole see nii oletusliku suhte korral; seal näeb kõneleja ette vaid võimalikku käitumist juhul, kui tingimuslausega väljendatu peaks tõeks saama. (Athanasiadou, Dirven 1997: 65–66) Väites, et tingimusliku ning oletusliku suhte korral ei ole taustas sugugi põhjuslikkust, annavad Athanasiadou ja Dirven põhjuslikkusele liiga kitsa sisu; seega ei pea nende väide sugugi mitte iga lause puhul paika. Kui vaadata veel kord lauset 33, siis makstakse lesele toitjakaotuspensioni just seetõttu, et see on lesele kahest võimalikust variandist soodsam; nii võiks ka selle konditsionaallause teatud tingimustel parafraseerida põhjuslausega 35.

- (32) If there is no water in your radiator, your engine will overheat immediately.
'Kui teil pole radiaatoris vett, kuumeneb mootor kohe üle'
- (33) If the allowance is more favourable to a widow than the retirement pension, she will be paid that allowance. (tingimuslik)
'Kui toitjakaotuspension on lesele soodsam kui vanaduspension, siis makstakse talle toitjakaotuspensioni'
- (34) If I go bald I'll shoot myself. (oletuslik)
'Kui ma lähen kiilaks, siis lasen enda maha'
- (35) Lesele makstakse toitjakaotuspensioni, sest see on soodsam kui vanaduspension.

Paljudes keeltes esineb juhte, kus on raske vahet teha põhjus- ja tingimuslausel. Ekkehard Königi (1986: 230) arvates on sidesõna *kui* 36 näites vähem või rohkem samatähenduslik põhjusliku sidendiga:

(36) A: Ken ütles, et ta on elas Jaapanis seitse aastat..

B: Kui ta nii kaua Jaapanis elas, siis peab ta küll hästi jaapani keelt oskama.

Bernard Comrie (1986: 82) toob näiteks mandariinihiina keele, kus pole tingimuslauset mitmest teisest adverbiallausest võimalik üheselt eraldada. Näitelause 37 võib tähendada 'Kui [tingimuslik] / kui [ajaline] / kuna Zhangsan joob veini, riidlen mina temaga.'

(37) Zhāngsān hē jiū, wǒ mà tā.

'Zhangsan joob veini, mina riidlen temaga'

Sarnaseid näiteid leiab ka eesti keelest (vt näiteid 38–40)

(38) Lõpetanud eelneva osa käesolevast raamatukesest, võime öelda, et oleme tutvunud näkiteaduse elementaarkursusega. (ILU1980\stkt0095)

(39) Uskusin, aitasin. (AJA1980\stat0151)

(40) Jätkus eestlaste rahvuslik konsolideerumine, tugevnes rahvuslik identiteet. (AJA1980\stat0344)

Ka eesti keeles on *kui*-konjunktsiooniga markeeritud adverbiallauseid, mille puhul ei ole võimalik üheselt mõista, kas tegemist on konditsionaal- või kausaalausega. Kuna selliseid lauseid esineb väga harva, siis ei saa olla kindel, kas tegemist on lihtsalt tingimus- ja pealause vahel esineva selge ning tugeva põhjuse-tagajärje seosega või on sidesõna *kui* muutumas ka kausaalsust väljendavaks. Kausaalne on konjunktsioon *kui* näitelause 41, seevastu näitelause 42 *kui* sisaldab nii tingimuslikkust kui ka põhjuslikkust. Näitelause 43 tuleb põhjuslikkusele lisaks mängu ka seletus.

(41) Meeled on inimestel üles köetud ja kõik on otsekui lahti liigestest. Liiatigi kui praegu, 1878. aasta hakul, vist küll enam keegi ei kahtle, et Austria kõige lähemal ajal ise sõtta astub. (ILU1990\ilu0647)

(42) Aga kui ma olin selle ülesande endale võtnud, polnud mul nüüd pääsu. (ILU1990\ilu0209)

(43) Ainult arsti juures jäin nõutuks, kui ta ei lubanud käsi vee ega seebiga pesta! (AJA1990\ol1640)

Temporaal-, konditsionaal- ja kausaallause te seoseid toetab ka soome keel, kus kõiki nimetatud funktsioone võib väljendada konjunktsiooni *kun* abil, kusjuures sugugi mitte alati ei saa üheselt öelda, millises funktsioonis *kun* esineb (näited 44–46) (ISK 2004: 1070,1076,1081).

- (44) Kun joukkueessa on 12 pelaajaa, joista vain viisi yhtä aikaa kentällä, niin syntyy tietysti helposti napinaa siitä, kuinka peliminuutit jakaantuvat.
'Kui võistkonnas on 12 mängijat, kellest vaid viis korraga platsil, siis tuleb muidugi torinat selle pärast, kuidas mänguminutid jagunevad''
- (45) ja o- sulle onnea kuule kun sä olet anoppi
'ja sulle palju õnne, sest sinust on saanud ämm'
- (46) Tuvaspa sillo va tansattin, kutt e mittä ollu, mattoikan kenenkän tuvam permonol talvel ollu.¹
'Toas siis vaid tantsiti, kui midagi ei olnud, vaipugi ei olnud talvel kellegi toa põrandal'

1.1.2. Tingimuslause kommunikatiivmodaalsed tähendused

Konditsionaallause sisulise hüpoteetilise tõttu kasutatakse seda sageli soovi või küsimuse edasi andmiseks, kusjuures soovi tähenduses on võimalik kasutada nii tingimuslausekujulist lauset üksi (47, 48) kui ka koos pealausega (49, 50). Üksnes alistatud lausega küsimust väljendada aga ei saa. Et tingimuslausekujuline küsimus on reaktsioon eelnevale, siis seotakse see eelneva kontekstiga sõna *aga* abil (51, 52). Enamasti on sellisel juhul pealauseks võimalik mõelda *Mis on/oleks* või *Mis saab/saaks* (vrd 52 ja 52'). Eriti ilmekalt tuleb tingimus- ja küsilause omavaheline seotus esile näites 51, kus küsimus on vormistatud tingimuslause ja vastus pealausena. Lausetes 48, 49 ja 50 rõhutab soovi tingimuslausele lisatud partikkel (praegusel juhul *ainult, aga*). Soovitähendus kaoks, kui need partiklid välja jätta (vrd lauseid 49 ja 49').

- (47) Oleks täis-algupärändki raskusteta kättesaadav! (AJA1990\k10264)
- (48) Kui ainult neid soomlasi poleks... Soomlased on oma graniidiga Eesti dolomiidile rahvusvahelisel turul ohtlikud võistlejad, ütleb Kanada rahamees. (AJAE1990\9568)

---

¹ Näide on võetud Turun Yliopiston Lauseopin arkisto Paimio murde tekstist.

- (49) Peaks nagu jõudma, kui ainult neid vaheletrügiid vähem oleks. (ILU1990\ilu0034)
- (49') Peaks nagu jõudma, kui neid vaheletrügiid vähem oleks.
- (50) Las teeivad pealegi sellist äri, kui aga väheneks kaubitsemine kahurite ja tankidega. (AJA1990\stak0199)
- (51) Kui aga jätakš nimirivelli välja? Siis ei annakš tõlge kokku kirjastuse novellisarja mahtu – seda esiteks, ja pealegi laguneks kogumik koost. (ILU1990\ilu0643)
- (52) Aga kui mu mees pole nõus? (ILU1990\ilu0066)
- (52') Aga mis saab, kui mu mees pole nõus?

Eesti keeles võib vormilt tingimuslausega edasi anda ka ettepanekut. Ettepaneku puhul on verb tingivas kõneviisis (53).

- (53) “Kui me klapiksime,” tähendasin mina, sest olin saanud eile kahe nädala palga kätte. (ILU1990\0278)

Tingimus- ja küsilause seostuvad omavahel mitmeti. Paljudes maailma keeltes tähistatakse tingimuslause samade vahenditega kui üldküsilause, näiteks germaani keeltes markeeritakse üldküsilause verbi viimisega lause algusesse ning sama vahendit võidakse kasutada ka tingimuslause korral (54) (Haiman 1978: 570). Sama võimalust saab kasutada ka eesti keeles (55).

- (54) Had it been otherwise, I would have told you.
‘Kui see oleks teisiti olnud, oleksin ma seda sulle öelnud’
- (55) Oleks ta siis Kaali päästnud, oleks võinud kõik hoopis teisiti kujuneda. (ILU1990\ilu0197)

Mitte üksnes tingimuslause ei sarnane üldküsilausega, vaid sageli sarnaneb üldküsilause tingimuslausega. Näiteks inglise keeles võib kaudküsimust markeerida sõna *whether* asemel ka konditsionaalse konjunktsiooniga *if* (56). Romaani keeltes tähistabki kaudküsimust tingimuskonjunktsioon. (Haiman 1978: 570)

- (56) I don't know whether/if he's at home.
‘Ma ei tea, kas ta on kodus’

Eesti keeles otseselt sellist võimalust pole, küll aga on piiripealseid lauseid. Näites 57 on tingimuslause *Kui olid?* vormistatud küsimusena ning selle abil püüab teate edastaja oma kahtlust hajutada. Nii saab see lause tähenduse ‘Kas ikka olid?’

- (57) Ometi olid tal tütar ja pojad. Kui olid? (ILU1990\0168)

1.1.3. Tingimuslause liigitamine

Tingimuslauseid on liigitatud mitmeti. Põhiliselt on siiski tegemist kaksik- või kolmik-jaotustega. Tavaliselt eristatakse vähemalt kaht tüüpi tingimuslauseid – reaalseid ja irrealseid. Irreaalsed tingimuslauseid jaotatakse tihti veel kaheks – hüpoteetilisteks ja kontrafaktiivseteks. Reaalseteks tingimuslauseteks peetakse üldiselt lauseid, mis väljendavad reaalselt eksisteerivaid sündmusi (58, 59, 60).

- (58) Tüdruk ütles, et tal on vähe aega, aga kui mina välja teen, on ta nõus oma kõhu täis sööma. (ILU1990\ilu0571)
- (59) Kui on soovijaid, võib laev sooritada suvel väljasõite kuni viieteistkümnemeeremiili kaugusele rannikust. (AJA1990\ee1439)
- (60) Kui ta enam hoolt ei kannu oma maa eest, siis majandit varsti lihtsalt enam ei ole. (AJA1990\rh1407)

Irreaalsed tingimuslauseid väljendavad tingimusi, mis kõnehetkel ei eksisteeri, kuid mille puhul kujutletakse, mis võiks (hüpoteetilised) või oleks võinud (kontrafaktiivsed) olla. Hüpoteetiliste tingimuslauseid puhul enamasti ei välistata nendega väljendatud tingimuste või olukorra esinemist tulevikus (61, 62). Et aga kontrafaktiivsed tingimuslauseid on suunatud minevikku, siis on teada, et nendega väljendatu ei täitunud (63, 64).

- (61) Kui asja see külg ka laheneks, võis päris julgelt tegutseda. (AJA1990\ol1667)
- (62) Ja vanaemale ütles ta: “Kui sa selle raamatu läbi loeksid, siis usuksid küll, et jumalat pole olemas!” (ILU1990\ilu 0014)
- (63) Kui kõik rajoonid ja majandid oleksid plaani täis saanud, poleks teised nende eest ka pidanud töötama. (AJA1990\rh1452)
- (64) Jah, nii olekski läinud, kui sul poleks kaelas rippunud seda väikest valget elevantikujulist ehet – su talismani. (ILU1990\ilu0507)

Nagu sisuliseltki, nii näib ka vormiliselt olevat kõige suuremad piirangud just kontrafaktiivsete tingimuslauseid puhul. Näiteks John Haiman ja Tania Kuteva (2002: 101–124) väidavad, et kontrafaktiivsetes lausetes kalduvad maailma keeltes kõrvallause ja pealause öeldisverb olema samas vormis (st valitseb kontrafaktiivse tingimuslause ja pealause sümmeetria). See on suulise kõne puhul tavaline isegi nendes keeltes, kus normitud kirjalikus keeles on pealause ja kõrvallause verbivorm erinev. Näiteks normitud inglise keele lause 65 esineb suulises kõnes kujul 66.

- (65) If I had known you were coming, I would have baked a cake.

'Kui ma oleksin teadnud, et sa tuled, oleksin ma koogi küpsetanud'

(66) If I'da known you were coming, I'da baked a cake.

'Kui ma oleksin teadnud, et sa tuled, oleksin ma koogi küpsetanud'

Sarnaselt käituvad ka näiteks prantsuse, hispaania, bulgaaria ja kõmri keel. John Haiman ja Tania Kuteva jagavad keeled kontrafaktiivsete tingimuslausete järgi kahte rühma:

1. keeled, kus kontrafaktiivsed tingimuslauseid ei erine vormi poolest teistest tingimuslausestest. Siia rühma kuuluvad näiteks mandariinihiina, vietnami, tiibeti, khmeeri, nevari, ainu keel Aasiast; kisi ja sango keel Aafrikast; mandani ja diegenjo keel Ameerikast; kilivila, ambai keel Austroneesiast; dijari keel Austraaliast.
2. keeled, kus kontrafaktiivseid tingimuslauseid tähistatakse morfosüntaktiliselt teisiti kui hüpoteetilisi ja reaalseid tingimuslauseid. Siia rühma kuuluvad keeled on jagatud omakorda kolme järgnevasse alarühma:
  - kontrafaktiivsete tingimuslausete korral kehtib kõrval- ja pealause öeldisverbi sümmeetria enam-vähem sama tihti kui teistegi tingimuslausetüüpide korral. Siia rühma kuuluvad Euroopast näiteks armeenia, baski, kreeka keel ning inglise, prantsuse, hispaania, bulgaaria, türgi kirjakeel; Aasiast näiteks nepali, tamili, keel; Ameerikast näiteks paezi keel; Aafrikast näiteks soninke ja venda keel;
  - kontrafaktiivsete tingimuslausete korral kehtib kõrval- ja pealause öeldisverbi sümmeetria vähemal määral ja/või harvemini kui hüpoteetiliste tingimuslausete puhul. See on kõige väiksem rühm, kuhu Haiman ja Kuteva leidsid sobivaid keeli vaid kolm – paumari keel Ameerikast, *gooniyandi* keel Austraaliast ja masai keel Aafrikast;
  - kontrafaktiivsete tingimuslausete korral on kõrval- ja pealause öeldisverb sümmeetrilised suuremal määral ja/või tihedamini kui hüpoteetiliste tingimuslausete korral. See on suurim rühm, kuhu kuuluvad indoeuroopa keelkonnast saksa, vene, rumeenia, urdu keel; Uurali keelte hulgast näiteks handi ja ungari keel, Altai keeltest näiteks jaapani keel, afroaasia keeltest heebrea ja araabia keel; paapua keeltest näiteks *tauya* keel; Aafrikast näiteks kikuju,

suahiili, eve, somaali, kanuri keel, Ameerikast näiteks kreeka, Gröönimaa eskimo, sapoteegi, ketšua keel; Austraaliast näiteks nunggubui keel. Lisaks kuuluvad siia ka inglise, prantsuse, hispaania, kõmri ja bulgaaria kõnekeel. (Haiman, Kuteva 2002: 101–124)

Enamasti ollakse ühel meelel selles osas, et kontrafaktiivsed tingimuslauseid väljendavad sündmusi, mis ei juhtunud või mis polekski saanud juhtuda, ja on niisiis vormilt subjunktiivsed. Kuid Noriko Akatsuka (1986: 333–336) toob välja ka indikatiivsed kontrafaktiivid. Näitena esitab ta lause 67.

- (67) If you're the policeman, I'm the King of China.
'Kui sina oled politseinik, olen mina Hiina kuningas'

Aktiivses kasutuses on indikatiivsete kontrafaktiivide eripäraks see, et nendega ei saa alustada vestlust, st nad nõuavad eelnevat konteksti, sest neis sisaldub alati emfaatiline mittenõustumine (ja sarkastiline suhtumine), antakse edasi sõnumit "See on absurdne!" Akatsuka arvates on tingimuslause ja pealause omavahel seotud seeläbi, et tingimuslause absurdsus vastab pealause absurdsusele. Eelpool toodud näitelausega tahetakse öelda: "Su väide, et oled politseinik, on sama absurdne kui öelda, et mina olen Hiina kuningas."

Et eri keelte tingimuslausete kasutust saaks võrrelda, tuleb nende tingimuslausete liigitamisel lähtuda sisust, mitte vormist. Paul Werth (1997: 245) on toonud ära Sweetseri (1990) liigituse, kus liigituse aluseks on võetud tingimuslause funktsioon suhtlussituatsioonis:

- sisulised tingimuslauseid – siia kuuluvad prototüüpsed tingimuslauseid:

(68) If prices go up, I'll sell my car.
'Kui hinnad tõusevad, müün ma oma auto ära'
  - episteemilised tingimuslauseid – siia kuuluvad tingimuslauseid, kus prototüüpse 'tingimus' + 'tagajärg' asemele tuleb järelduslik suhe 'tõend' + 'järeldus'; tegelikult kuulub siia kolmanda elemendina ka raam – kõneleja teadmised. (See tüüp näib kattuvat Athanasiadou ja Dirveni (1996) loogiliste tingimuslausetega – H.K.) Näiteks
- (69) If he sold his car, then prices went up / must have gone up
'Kui ta müüs oma auto ära, siis pidid hinnad tõusma'

- kõneaktitingimuslused – seda tüüpi võib mõista sisulise tingimuslause elliptilise variandina. (See tüüp näib kattuvat Athanasiadou ja Dirveni (1996) konversatsiooniliste tingimuslausetega – H.K.) Näiteks lauset 70 tuleb mõista lausena 71

(70) If you don't mind me saying so, you can sell your car.
 'Kui sa ei pahanda, et ma nii ütlen, siis sa võid oma auto ära müüa'

(71) If you don't mind me saying so, then let me say, that you can sell your car.
 'Kui sa ei pahanda, et ma nii ütlen, siis las ma ütlen, et sa võid oma auto ära müüa'

Väga üksikasjaliku semantikast lähtuva tingimuslauset liigituse on esitanud Sarah A. Thompson ja Robert E. Longacre (1985: 190–191). Nad väidavad, et suurem osa keeltest eristab reaalseid ja irreaalseid tingimuslauseid. Reaalsed tingimuslused on need, mis viitavad “reaalsele” olevikule (72), harjumuspärasele (või millelegi üldisele) (73), või minevikulisele situatsioonile (74).

(72) If it's raining out there, my car is getting wet.
 'Kui väljas sajab, saab mu auto märjaks'

(73) If you step on the brake, the car slows down.
 'Kui pidurile vajutad, siis hakkab auto aeglasemalt sõitma'

(74) If you were at the party, then you know about Sue and Fred.
 'Kui sa olid peol, siis sa tead Sue ja Fredi kohta'

Irreaalsed tingimuslused viitavad “irreaalsetele” situatsioonidele, mida on kahte tüüpi – need, mille puhul kujutletakse, mis võiks või oleks võinud olla, ja need, mille puhul ennustatakse, mis tuleb (75). Mõned kujutlevad tingimuslused viitavad situatsioonidele, mis võivad juhtuda (hüpoteetilised tingimuslused) (76), kuna mõned viitavad situatsioonidele, mis ei juhtunud või mis polekski saanud juhtuda (kontrafaktiivsed tingimuslused) (77).

(75) If he gets the job, we'll all celebrate.
 'Kui ta tööd saab, siis me kõik pidutseme'

(76) If I saw David, I'd speak Barai with him.
 'Kui ma näeksin Davidit, siis ma räägiksin temaga barai keelt'

(77) If you had been at the concert, you would have seen Ravi Shankar.
 'Kui sa oleksid peol olnud, oleksid sa Ravi Shankarit näinud'

Niisiis on Thompsoni ja Longacre'i (1985: 190–191) tingimuslausete jaotus järgmine:

reaalsed tingimuslauseid:

- olevik,
- harjumuslik/üldine,
- minevikuline;

irreaalsed tingimuslauseid:

- kujutlev:
  - o hüpoteetiline,
  - o kontrafaktiivne,
- ennustav.

Selles liigituses tekitab probleeme ennustav tingimuslause, sest kuigi ta on semantiliselt irreaalne, erinevad keeled selle poolest, kas süntaktiliselt grupeeritakse nad irreaalsete või reaalsete hulka. Näiteks bantu keelte hulka kuuluv *chagga* keel markeerib ennustavaid tingimuslauseid kui irreaalseid (78), kuid inglise keel markeerib neid kui reaalseid. (Thompson, Longacre 1985: 193–194)

- (78) Kokóya John na-icha inú ngé-kora machalári.
kui John SUBJ PRON-tuleb täna küpsetan:FUT banaane
'Kui John tuleb täna, siis küpsetan ma banaane'

Lisaks toovad Thompson ja Longacre (1985: 203–204) eraldi välja adverbiaallauseid, mis on sisuliselt ühenduses faktiga, et kommunikatiivne akt toimub, mitte pealauses ega ka eelnevas diskursuses väidetuga. Nende nn kõneaktiadverbiaallauseste funktsiooniks pole mitte teisendada või iseloomustada pealauset, vaid kõneakti, mida kõneleja pealausega teostab. Selliseid metalingvistilisi lauseid on ka tingimuslausete hulgas (79, 80). Kõneaktitingimuslause esitab tingimuse, mille täitumine tagab pealauses esitatud kõneakti (palve, küsimuse, väite, ettepaneku) täitumise (81) (Dancygier 1990: 362). Näiteks lauses 81 olev tingimuslause ei esita pealauses väljendatu toimumiseks vajalikke tingimusi, vaid muudab pealausega esitatu suhtlussituatsioonis relevantseks.

- (79) If you're interested, the Lakers just won.
'Kui teada tahad, siis Lakers just võitis'
- (80) See on alatu, kui teada tahad! (ILU1990\ilu0032)
- (81) If I might ask you, where were you last night?
'Kui ma küsida tohin, siis kui sa öösel olid?'

Athanasiadou ja Dirven (1996 ja 1997) toovad semantika põhjal välja kaks põhilist konditsionaallausete tüüpi:

- sündmuste käiku peegeldavad (*course of events*) tingimuslaused (82),
- hüpoteetilised tingimuslaused (83)

(82) If there is a drought like this year, the seeds remain dormant.

'Kui on põud nagu sel aastal, siis seemned ei idane'

(83) If the weather is fine, we'll go for a swim.

'Kui ilm on ilus, lähme me ujuma'

Artiklis "Typology of *if*-clauses" (1996) lisavad Athanasiadou ja Dirven kaks tüüpi marginaalseid *if*-klause, mis ei pruugi alati olla tingimuslaused: loogilised *if*-klausid (84) ning konversatsioonilised *if*-klausid (85)

(84) If there's an elite in China, she wrote, it's the masses; and the masses are the workers, peasants and soldiers.

'Ta kirjutas, et kui Hiinas on eliit, siis on selleks massid, ja massiks on töölised, talupojad ja sõdurid'

(85) If anyone wants me, I am downstairs.

'Kui keegi mind tahab, siis ma olen all'

Need kattuvad Thompsoni ja Longacre'i (1985) kõneaktitingimuslausetega. Hiljem on ka Athanasiadou ja Dirven (1997) ise loobunud neid eri tüüpideks pidamast.

Sündmuste käiku peegeldavate tingimuslausetega korral on tegemist faktilise suhtega, hüpoteetiliste tingimuslausetega puhul on tingimuslause ja järelikul ka pealause situatsioon mittefaktiline (hüpoteetiline) ning pragmaatilistel tingimuslausetel on järgmine olemus: "Kui on vajadus X, siis las ma edastan sulle informatsiooni Y, nii et sa jõuad lahenduseni Z."

Comrie (1986: 88–89) väidab aga, et tingimuslauseid pole sel viisil üldse võimalik jagada, sest nimetatud tüüpide vahele ei saa tõmmata selgeid piire. Tema arvates on hüpoteetilisus kontiinuum ning keeled teevad selles vahet erinevatel hüpoteetilisuse astmetel. Termin "hüpoteetilisus" all vaatab ta, mil määral on tõenäoline, et tingimuslauseiga väljendatud sündmus realiseerub. Suurem hüpoteetilisus tähendab väiksemat tõenäosust ning väiksem hüpoteetilisus suuremat tõenäosust. Nii et faktidele vastav lause esindaks kõige väiksemat ning kontrafaktiivne lause kõige suuremat hüpoteetilisuse astet.

Comrie (1986: 92–93) järgi eristavad keeled üldiselt kaht hüpoteetilise astet (nt prantsuse, saksa, vene, läti, malta keel; et Comrie meelest pole inglise keeles kontrafaktiive, siis ka inglise keel), kuid on ka keeli, mis teevad vahet kolmel hüpoteetilise astmel (nt ladina, pärsia keel).

Kuigi mitte nii üheselt kui Comrie seda teeb, käsitletakse siiski hüpoteetilisust kontiinuumina ka ISKs (2004:1081). ISKs (2004: 1081) on esitatud kolmikjaotus, mille puhul on lähtunud nii vormist kui ka tähendusest. Välja on toodud järgmised liigid:

- tingimuslause ja pealause predikaat indikatiivis – tingimus ning sellest tulenev sündmus on võimalikud, nt
(86) Jos tulet, saat kaakkua;
‘Kui tuled, saad kooki’
- tingimuslause ja pealause predikaat konditsionaali preesensis – lause on hüpoteetilisem, olukorra täitumine jääb lahtisemaks, nt
(87) Jos tulisit, saisit kaakkua.
‘Kui tuleksid, saaksid kooki’
- tingimuslause ja pealause predikaat konditsionaali perfektis – kõnealused sündmused ei toimunud, nt
(88) Jos olisit tullut, olisit saanut kaakkua.
‘Kui oleksid tulnud, oleksid kooki saanud’

Traditsiooniliselt on eesti keele tingimuslausete liigitamisel lähtunud vormist. Tuntumates eesti keele tingimuslausete käsitlustes esineb kaksikliigitus. Nii EKG-s (1993: 308) kui ka Külmoja artiklis “Условные конструкции в эстонском языке” (1998) on tingimuslused jagatud reaalseteks ja irreaalseteks. Lehte Rannut aktsepteerib algselt kolmikjaotust – reaalsed, võimalikud ja ebareaalsed tingimused. Et aga eesti keeles langevad võimalikke ja ebareaalseid tingimusi väljendavad tingimuslused ühte, siis jaotab ta tingimuslused reaalseteks ja hüpoteetilisteks, nii et samuti kaheks. (Rannut 1981: 84) Neis käsitlustes eeldatakse, et vormi ja sisu vahel valitseb vastavus. (Vaid Külmoja mainib, et tingimuslausetega, kus öeldisverb on indikatiivis, võib väljendada ka tulevikulisi sündmusi.) Reaalsed tingimuslused väljendavad reaalselt eksisteerinud (89) või eksisteerivaid (90) sündmusi. Irreaalsed tingimuslused

väljendavad realselt mitteeksisteerivaid (91) või mitteeksisteerinud (92) tingimusi. (EKG II: 308).

- (89) Kui Artur teadis, siis olin ju mina see, kes talle veel viimase tilga karikasse kallast. (ILU1990\ilu0067)
- (90) Kui hoiustaja sobivat kaupa ei leia, võib valuuta seista, tema arve kannab 4% kasumit aastas. (AJA1990\ee1439)
- (91) Kui need oleksid olemas, oleks selge, kas vastuvõtule tulnu on haigekassa liige või ei ole. (AJA19990\ml0123)
- (92) Kui ta oleks siis teadnud, et ülemäärane raskustekandmine võib tulevikus valusasti märku anda, kas ta oleks jätnud need tassimised ära? (ILU1990\ilu0165)

Täiesti käsitlemata on eesti keeles jäänud aga kõneaktitingimuslaused.

Varasemate eesti keele tingimuslausetega käsitlemisega võrreldes on teist teed läinud Daniele Monticelli (2003), kes on eesti keele tingimuslauseid analüüsinud semantikale toetudes ning vaadelnud oluliste teguritena predikatsiooni vääruse presupositsiooni olemasolu või selle puudumist (see on Monticelli jaoks tingimuslausetega liigitamisel olulisim semantiline kriteerium), tingimuslausega väljendatud sündmuse ning kõnehetke ajalist seost ja tingimuslause tegevuse aspektilist vormi. Monticelli arvates on tingimuslause öeldisverbi kõneviisist tähtsam öeldisverbi aeg. Ka Monticelli käsitlemise järgi on eesti keeles kaks põhilist tingimuslause tüüpi – episteemilised ja kontrafaktsuaalsed –, kuid need ei kattu EKG II-s toodud põhitüüpidega (reaalsete ja irreaalsete tingimuslausetega), vaid episteemilised hõlmaksid lisaks reaalsetele ka teatud osa irreaalsetest tingimuslausestest.

Monticelli käsitus on aga liiga tingimuslusekeskne ning seetõttu jääb teatud osa tingimuslausestest käsitlemata. Näiteks väidab ta, et eesti keeles ei ole tingimuslauseid, mille öeldisverb oleks enneminevikus. Kuigi pluskvamperfektiivse öeldisverbiga kõrvallused kalduvad saama ajatõlgenduse, on siiski ka konditsionaallauseid, mille öeldisverb oleks enneminevikus (93).

- (93) Sest – muuseas – see oli ju ka isakese aja kõige hullemail aastail nii, et mis teil raamaturiivil leidis või läbiotsimisel leiti või eriti mis te kellelegi olite laenanud, tuli siis teile süüks, kui muul põhjusel oli juba otsustatud teid hävitada. (ILU1990\ilu0278)

1.2. Eesti kirjakeele tingimuslaused

Siin peatükis vaatan, kuidas jaotub eesti keele tingimuslause, st mitut erinevat tingimuslausete tüüpi on, kas tüüpidevahelised piirid on selged või hoopis hajusad, nagu väidab Comrie (1986: 88–89), ning kui suured on kõikumised tüüpide sees.

Esmase jaotuse teen sisust lähtudes – eraldan prototüüpsetest tingimuslausetest kõneaktitingimuslaused, kinnitavad-toonitavad tingimuslaused ning tingimuslausekujulised vormelid. (Reaalsete ja irreaalsete tingimuslausete väljendusvõimalusi jälgin prototüüpsete tingimuslausete põhjal.) Seejärel jagan tingimuslause öeldise vormist lähtudes eesti keele tingimuslaused järgmiselt:

- öeldisverb ei ole tingivas kõneviisis²,
- öeldisverb on *da*-infinitiivis,
- öeldisverb on tingiva kõneviisi
  - olevikus – hüpoteetilised tingimuslaused,
  - üldminevikus – kontrafaktiivsed tingimuslaused.

EKG II (1993: 308) tingimuslause ülevaates väidetakse, et sisu ja vormi vahel on vastavus, st kui öeldisverb on kindlas kõneviisis või *da*-infinitiivis, siis väljendab tingimuslause realselt eksisteerivaid või eksisteerinud sündmusi (reaalsed tingimuslaused), kui aga tingivas kõneviisis, siis antakse edasi tingimusi, mis realselt ei eksisteeri või neid, mis eksisteerinud pole (irreaalsed tingimuslaused). Järgnevalt vaatangi tekstikorpuse põhjal, kas vormi ja sisu vastavus valitseb ka tegelikus keelekasutuses. Lisaks huvitab mind, kas saame tingimuslause hüpoteetilisuse üle otsustada vaid tingimuslause põhjal või mõjutab hüpoteetilisust ka pealause.

Et inimesed võivad tajuda lause hüpoteetilisuse astet erinevalt, siis toon välja vaid selle, milliseid põhilisi hüpoteetilisuse astmeid võidakse teatud öeldisverbi vormiga edasi anda, kuid ei esita vastavaid arvilisi näitajaid.

---

² Kuna lause hüpoteetilisuse astme määramisel muutub relevantseks see, kas öeldisverbi kõneviisiks on konditsionaal või mitte, siis eristan nii tingimus- kui ka pealauseid käsitledes konditsionaalse ja mitte-konditsionaalse (kõik muud kõneviisid peale konditsionaali, sagedasim indikatiiv; siia ei kuulu *da*-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslause) öeldisverbi.

Analüüsiv keelematerjal on eesti kirjakeele korpuse 1990. aastate tekstid. Vaatan eraldi ajakirjandus- ning ilukirjanduskeelt, et näha, kas neis on tingimuslauset kasutamisel erinevusi.

Ühtekokku leidsin 3324 tingimuslauset – ilukirjanduskorpuses 1628 ning, ajakirjanduskorpuses 1691 (ilukirjanduskeeles esines tingimuslauseid ligi 1,4 korda enam kui ajakirjanduskeeles). Kui ühes liitlause esines rohkem kui üks *kui*-konjunktsiooniga kõrvallause, siis lugesin neid erinevateks juhtudeks.

Üheks terviklikuks tingimuslauset sisaldavaks liitlauseks loen ka juhud, mil pea- ja tingimuslause on vormistatud eri lausetena (94) või ka lausa eri kõnevoorudena (95). Viimane on suulise keele eeskujul omane ilukirjanduskeeles.

(94) Ja siis kerkis meelde üks veidravõitu küsimus: kas vabadus haiseb? Jah, vastasin endale hetke pärast. Kui tal on jutumärgid ümber. (AJA1990\ee1430)

(95) “Kas juurde ka saab?”

“Kui sa just väga ilusasti palud...” (ILU1990\ilu0220)

Koos *da*-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslausetega käsitlen ka tingimuslauseid, kus öeldisverbi pole ning kus seda ei saa ka eelnevast kontekstist selgelt järeldada (tavalise öeldisverbi ellipsi puhul olen pidanud öeldisverbiks seda, mis eelnevast kontekstist tuleneb). Et tingimuslauseid, mille öeldisverb on *da*-infinitivis ning mille pealause verb on mittekonditsionaalne, võivad kanda sama modaalsust nagu mittekonditsionaalse öeldisverbiga tingimuslauseid, siis ei lahuta ma neid, kui vaatan, millist tõenäosuse astet laused kanda võivad. Küll aga vaatan eraldi *da*-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslauseid, mille pealause öeldisverb on konditsionaalis.

Analüüsist jäävad kõrvale laused, millel on pea- või kõrvallause jäetud poolikuks. Kuigi lause poolikuks jätmise kannab suhtlussituatsioonis olulist infot (enamasti on pooleli jäetud laused kõrge emotsionaalsuse astmega; sel moel antakse edasi soovi, küsimust (nende kohta vt peatükist 1.1.2), ähvardust (96, 97) jm), ei ole selliseid lauseid võimalik hüpoteetilise astme seisukohast terviklike lausetega võrdselt analüüsida, seda enam, et lõpetamata jäetud kõrvallause korral ei saa olla kindel, kas tegu ongi tingimuslausega.. Ilukirjandustekstidest jätsin analüüsist kõrvale 81 ning ajakirjandustekstidest 19 lauset (st ilukirjanduskeeles kasutatakse tugeva emotsionaalse laenguga lauseid umbes 6,7 korda rohkem kui ajakirjanduskeeles).

(96) Trepil pöördus ümber ning hüüdis: “Vaata kui räägin onu Ainule!”
(ILU1990\ilu0052)

(97) Kui sa neid kuulda ei võta, siis... (AJAE1990\stak0303)

Tingimuslausete struktuuriga laused, millega väljendati mööndustingimust või mööndust, samuti ka kõrvallaused, mis võivad väljendada nii aega kui ka tingimust, jäävad siin peatükis põhjalikumalt käsitlemata (nende kohta vaata peatükkidest 2.2 ja 2.3).

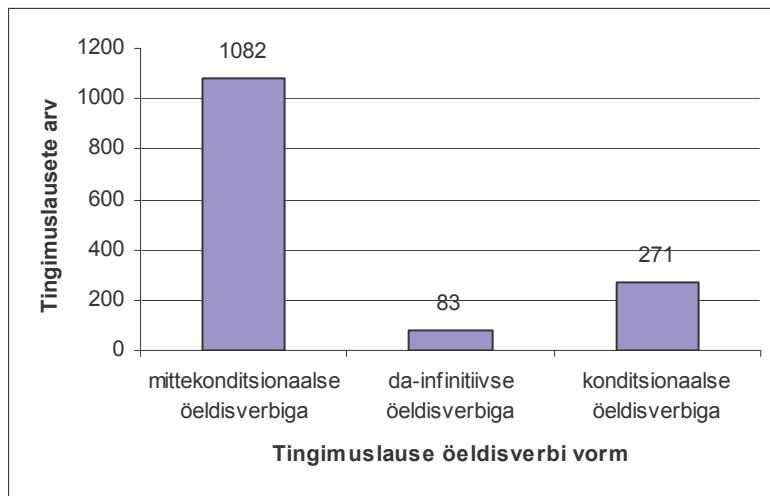
Põhjalikust analüüsist jäävad paraku tehnilistel põhjustel kõrvale verbialgulised tingimuslaused. Käsitlen neid ülevaatlikult väikesemahulise 1980. aastate korpuse põhjal, sest kuigi korpus on märgendatud, on võimalik sealt leida vaid verbialgulised tingimuslaused, millega lauset alustatakse; ei ole aga võimalik leida tingimuslauseid, mis paiknevad näiteks liites liitlausega, kus tingimuslausele eelneb osalause.

1.2.1. Tingimuslause ilukirjanduskeeles

Ilukirjanduskeeles oli *kui*-sidendiga markeeritud tingimuslauseid 1628. Analüüsist jäävad välja kõrvallaused, mis olid jäetud poolikuks, mille pealause oli poolik või mille pealause puudus hoopiski, ühtekokku jääb kõrvale 82 lauset (~5% kõigist tingimuslausetest). Ilukirjanduskorpuses oli 51 (~3%) kõneaktitingimuslauset, 5 (~0,5%) kinnitavat-toonitavat tingimuslauset ning 54 (~3,5%) tingimuslausekujulist vormelit, “päris” tingimuslauseid, millele järgnevalt keskendun, oli 1436 (~88%).

Ilukirjanduskorpuses oli indikatiivse öeldisverbiga tingimuslauseid 1082 (~75%) , *da*-infinitiivse öeldisverbiga 83 (~6%) ning konditsionaalse öeldisverbiga 271 (~19%) (vt joonis 1), neist 165 oli verb tingiva kõneviisi olevikus ning 106 tingiva kõneviisi minevikus.

Laused, mille tingimuslause öeldisverb oli kas indikatiivis või *da*-infinitiivis, ei olnud, ei olnud hüpoteetilisuse astme poolest ühtsed. Oli kõrge tõenäosuse astmega lauseid – lauseid, mis väljendavad minevikus toimunut (98, 99), viitavad meid maailmas ümbritsevatele seaduspärastustele (100, 101), sisaldavad mingit harjumuslikku/ üldist (102, 103) või sageli korduvat (104, 105) situatsiooni.

Joonis 1. Tingimuslausete põhitüübid ilukirjanduskorpuses

- (98) Igasugused kollid ja tondid ja kodukäijad, kellest vanaema vahel õhtuti vestis, olid jubedad, ent nende eest võis varju leida, kui kerisid end paksu teki sisse keraks, nii et nad kuskilt sind haarata ei saaks, ei juukseid, jalgu... (ILU1990\ilu0014)
- (99) Toimus küll ka koosolekuid, millest tuli lehes ülevaateid teha, aga kui need olid vähegi poliitilist laadi – ja teistsuguseid korraldata harva –, käis seal enamasti Kurikas ise. (ILU1990\ilu0604)
- (100) Kui kukk päeva ajal laulab, siis teine päev toob uut ilma. (ILU1990\ilu0009)
- (101) Ei, kui juba verejooksuni on läinud, siis ei päästa enam midagi. (ILU1990\ilu0213)
- (102) Kui ollakse kellesegi silmini-kõrvuni armunud, võib üldse mitte huvituda suhtest kellegi teisega, kuid – palju on siis selliseid õnnelikke armunuid!/? (ILU1990\ilu0063)
- (103) Argielust teame, et kui tahame uut luua, tuleb alati midagi olemasolevat lammutada. (ILU1990\0501)
- (104) “Kui mina panen taimele veel oma teate juurde, siis saab inimene kindla peale terveks,” oli rõhutanud Kaalu. (ILU1990\ilu0065)
- (105) Nii tegi ta ikka, kui mingi probleem tundus lahendamatu. (ILU1990\ilu0074)

Mittekonditsionaalse öeldisverbiga lausel võib olla ka kõrgem hüpoteetilise aste, väljendades küll võimalikke, kuid siiski selliseid sündmusi, mille toimumise kohta ei saa midagi teada, kui ainult mingit võimalikku situatsiooni ette kujutatakse (106). Nagu juba eespool öeldud, kasutatakse eesti keeles ka ennustava tingimuslause (107) korral

indikatiivi. Tihtipeale on ennustavat tingimuslauset indikatiivse öeldisverbiga kujutlevast tingimuslausest raske eristada, näiteks lause 108 puhul ei saa öelda, kas kujutletakse võimalikku situatsiooni või ennustatakse, mis tuleb..

- (106) Eile rääkis ta mulle, et hoiab alles mehe kallima saadetud kirju, et kui lahutuseks läheb, jääb mees süüdi. (ILU1990\ilu0218)
- (107) “Aga kui ta seda ei tee, võtan ma teilt ära teie majakese ja maalapi,” teatas ta, olles kindel, et näeb nüüd leske viimast korda. (ILU1990\ilu0181)
- (108) Olengi seda teinud, talle meeldinud, kuid kuritarvitama ma seda usaldust ei hakka: tahan talle hea õpilane olla, kui ülikooli sisse saan. (ILU1990\ilu0283)

Kuigi enamasti viitab minevikulisus tingimuslause kõrgele tõenäosusastmele (näitest 109 selgub, et ka pealause öeldisverbi minevikulisus võib tõsta lause tõenäosuse astet), on siiski ka minevikulisi tingimuslauseid, mis on madalama tõenäosuse astmega; vrd lauset 110 lausetega 99 ning 100.

- (109) Minul lubati minna, kui ma töotan, et ma absoluutselt mitte kusagile mujale ei vaata, kui oma mehe selja peale. (ILU1990\ilu0273)
- (110) Vastasel korral, võhiku kätte sattudes, võis selline sõnaline vormel, kui ta õnnetut just sealsamas ei hävitanud, muutuda tema läbi ohjeldamatuks, purustavaks jõuks. (ILU1990\ilu0513)

Mõnel üksikul *da*-infinitiivse või mittekonditsionaalse öeldisverbiga lausel on üsna kõrge hüpoteetilise aste ning teame, et väga suure tõenäosusega tingimuslausega edasiantu ei toimu (111) või peab teate edastaja sellega väljendatu toimumist ebatõenäoliseks (112).

- (111) Päris tõeliselt hakkad sa mind hindama siis, kui minu asemel sind ennast mõneks ööks praeahju torgata, kus sa praeksid tasakesi, ja ei ole võtta seda jahedat kustutust, mis sulle särinaks otsa sahmata. (ILU1990\ilu0271)
- (112) “Ma mitte ainult ei kahtle selles,” teatas teine tüür veendunult, iroonia hääles, mis Güntherit ärritas, “vaid isegi annan teile kasti konjakit, kui te midagi saavutate.” (ILU1990\ilu0051)

EKG II-s (1993: 308) on öeldud, et indikatiivse öeldisverbiga tingimuslausetel puhul ei olene pealause öeldisverbi kõneviisi tingimuslause öeldisverbi kõneviisist. Sama nähtub ka korpusest saadud keelematerjalist. 37 juhul (~3,4%) oli tingimuslause indikatiivse öeldisverbi puhul pealause öeldisverb konditsionaalis. Pealause öeldisverbi

vorm näib mõjutavat lause hüpoteetilisuse astet. Kui pealause öeldisverb on konditsionaalis, siis võivad selle mõjud lausega väljendatu toimumisele olla mitmesugused. Enamasti muudab pealauses konditsionaali kasutamine lausega väljendatu toimumise tõenäosust vähe. Siiski võib pealuses konditsionaali kasutamisega tõsta (veidi) lause hüpoteetilisuse astet (113), kui aga pealause öeldisverb on tingiva kõneviisi minevikus, siis on lause kõrge hüpoteetilisuse astmega (114). Samas võidakse pealause konditsionaaliga pehmedada öeldut (115), lisada öeldule (rohkem justkui igaks juhuks) kerge kahtlus (116) või taotleda viisakust (117, 118).

- (113) Ja kui neid kumbagi kodus ei ole, tõstaksin luua ukse eest ära, astuksin sisse ja tunneksin end nagu kodus. (ILU1990\ilu0520)
- (114) Kes kurat oleks mul keelanud näiteks Tiinat koju viia – kui ilma temata ikka tõesti ei saa –, aga niisugust mõtet polnud mulle millegipärast pähegi tulnud. (ILU1990\ilu0020)
- (115) Kui aga veel hakatakse rääkima (esseeetama, rääkimise eriviisi) sellest, kuidas me kannatanud oleme, või kui väikesed, haledalt päkapikukesed, aga ometi tublid me ikka oleme, siis tahaksin tolele rääkijale või esseetajale näkku sülitada. (ILU1990\ilu0661)
- (116) Et kui hotellis ei saa magada, siis võiksin proovida nende aiapoolses kambris. (ILU1990\ilu0059)
- (117) Kui teil midagi selle vastu ei ole, võiksite meid külastada. (ILU1990\ilu0518)
- (118) Kui aulik kohus lubab, ma tuletaksin meelde... (ILU1990\ilu0295)

Lauseid, kus tingimuslauseis verbi ei ole või on verb *da*-infinitiivi vormis, ning pealause öeldisverb on tingivas kõneviisis, kasutatakse väga harva, ilukirjanduskorpuses oli neid vaid 14 – *da*-infinitiiviga 10 ning verbita 4. Taolised laused võivad väljendada nii madalamat kui ka kõrgemat hüpoteetilisuse astet, sagedamini antakse selle lausetüübiga siiski edasi irreaalseid tingimuslauseid. Laused 119–123 on reastatud vastavalt hüpoteetilisuse astmele – kui lauses 119 on hüpoteetilisuse aste madal, siis järgnevatel lausetes on see järjest kõrgem ning lauses 123 on see kõrge. Madalat hüpoteetilisust väljendavad sellise konstruktsiooniga laused siis, kui tingivat kõneviisi kasutatakse viisakuseks ja/või öeldu pehmedamiseks (vt näiteid 119 ja 120).

- (119) Statistilise tõenäosuse mõttes ei tarvitseks see ehk eriti ebatõenäoline paista – kui arvestada kas või kogu masinakirjas levivat ufoloogilist kirjavara, millest jääb

mulje, et iga kolmas või vähemalt kolmesajast lahtimeeli liikuv inimene on meil kas Saaremaal või Sajaanides ufosid oma silmaga näinud. (ILU1990\ilu0511)

- (120) Auto ajab õli välja, aga kui see vahetult enne ära pühkida, ei tohiks keegi aru saada. (ILU1990\ilu0597)
- (121) Lisakopika saaks aga ka kahe seatäie liha eest, kui pere suu kõrvalt kokku hoida ja rahaks teha. (ILU1990\ilu0007)
- (122) Kui nende külge hooratas ühendada, võiks ju kärusse viljaveski ehitada. (ILU1990\ilu0644)
- (123) “Ämmatoss... ämmatoss!” karjusid poisikesed talle järele ja arutasid, kuidas ta susisedes õhupallina kokku vajuks, kui põõsastest talle nool kereesse kihutada. (ILU1990\ilu0079)

Konditsionaalse öeldisverbiga tingimuslauseid oli ilukirjanduskorpuses 271 (vt joonis 1), neist 165 juhul (~61% konditsionaalse öeldisverbiga tingimuslausestest) oli tingimuslause öeldisverb tingiva kõneviisi olevikus ning 106 juhul (39%) tingiva kõneviisi minevikus. Konditsionaalse öeldisverbiga tingimuslauseid on hüpoteetilise astme poolest homogeensemad kui indikatiivse öeldisverbiga tingimuslauseid.

Tingimuslauseid, mille öeldisverb on tingiva kõneviisi olevikus, väljendavad kujutletavaid tingimusi, mille esinemisega kaasneks mingi olukord või sündmus (hüpoteetilised tingimuslauseid). Kuigi tegemist on kõrge hüpoteetilise astmega lausetega, võib tinglikult eristada ka siin madalama ja kõrgema hüpoteetilise astmega lauseid. Madalamaks hüpoteetilise astmeks on siin see, kui kujutletakse situatsiooni, mis ei vasta kõnehetkel valitsevale olukorrale, kuid mille täitumine tulevikus jäetakse lahtiseks (124); kõrgemaks aga see, kui kujutletakse situatsiooni, mis ei vasta hetkeolukorrale (125) ja mille täitumist ka tulevikus peetakse vähetõenäoliseks (126) või üldse mitte usutavaks (127). On ka päris kõrge hüpoteetilise astmega lauseid, mille puhul teatakse, et kujutletav situatsioon kunagi ei täitu (128, 129).

- (124) Küllap ka president kaasa tuleks, eriti kui etendus pakuks poliitilist huvi. (ILU1990\ilu0075)
- (125) Kui seda vihma ei oleks, näeksin ma palju kaugemale. (ILU1990\ilu0252)
- (126) Jolanda oleks poole tervem, kui ta juhiks mõtted kõrvale ühiskondlikult kasuliku leninliku laupäevaku presentkinnaste nõelumisega. (ILU1990\ilu0017)

- (127) Kui iga inimene piibli pähe õpiks, siis jõuaks jumalariik maa peale. (ILU1990\ilu0180)
- (128) Ta peaks seda tolliametnikule ütleva. Kui ta poleks vari, kui ta oleks vähegi olemas. (ILU1990\ilu0171)
- (129) Kui mina oleksin sina, siis käituksin hoopis tagasihoidlikumalt.

Tingimuslaused, mille öeldisverb on tingiva kõneviisi minevikus, väljendavad tingimusi, mis ei realiseerunud või mis polekski saanud realiseeruda, st need tingimuslaused on kontrafaktiivsed. Neid sisaldavate lausetega kujutletakse, mis oleks võinud juhtuda või mis oleks võinud kõnehetkel teisiti olla, kui tingimuslauses esitatud oleks toimunud (130–133).

- (130) Kõik oleks väga ilus olnud, kui minu jõukatsumised tsirkuses õnnetumat lõppu poleks leidnud. (ILU1990\ilu0662)
- (131) Hurdal oli siiani niisugune tunne, et kui Luuk oleks rivis olnud, siis poleks talle roodust nii närust iseloomustust antud nagu nüüd. (ILU1990\ilu0521)
- (132) See oli meie meelest hiiglama tore, me oleksime päevas kas või kümme korda siit üle traavinud, kui ainult ema oleks lasknud. (ILU1990\ilu0601)
- (133) Ise kõndinuksid nad kas või õhus, kui vaid osanuksid. (ILU1990\ilu0651)

Hüpoteetilise astme määramisel on aga probleemseks juhud, kui kõrvallause öeldisverb on konditsionaali preesensis, pealause oma aga konditsionaali preteeritumis. Need on küll kõrge hüpoteetilise astmega, aga kas hüpoteetilised või kontrafaktiivsed, on raske määratleda (134). Selliseid lauseid oli ilukirjanduskorpuses vaid 4 (~2,5% lausetest, mille tingimuslause öeldisverb on tingiva kõneviisi olevikus).

- 134 Herman oli Stepenit järele ahvides selle peale käsi hõõrudes võidukalt kuulutanud: “Kuidas sa aga oleksid üldse maailma elama saanud, kui naisi poleks?” (ILU1990\ilu0284)

Lauseid, kus tingimuslause öeldisverb on konditsionaali preesensis, kuid pealause verb mitte-konditsionaalne, oli 34 (~20,5% lausetest, mille tingimuslause öeldisverb on tingiva kõneviisi olevikus). Sellisel juhul on tegemist küll hüpoteetiline tingimuslausega, kuid pealause mitte-konditsionaalsus muudab lausega väljendatu toimumist tõenäolisemaks (135).

- (135) Tänu teile, mehed, saime kätte kaks linnukest, kes korvavad kõik seaduserikkumised, mis te korda olete saatnud, ja võib-olla ka tulevased, kui midagi juhtuma peaks. (ILU1990\ilu0155)

Lauseid, kus on rikitud kontrafaktiivse konditsionaallause ja pealause sümmeetriat, oli ilukirjanduskorpuses vaid 9 (~8,5% lausetest, mille tingimuslause öeldisverb on tingiva kõneviisi minevikus). Tingimuslause kontrafaktiivsus on aga nii tugev, et pealause öeldisverbi vorm kogu lause hüpoteetilise astet ei mõjuta ning kõik lause saab kontrafaktiivse tõlgenduse. Selliste lausetega kujutletakse, mis võiks käesoleval hetkel teisiti olla, kui tingimuslauses esitatu oleks toimunud (136).

- (136) Ei tea, mida ma praegu teeksin, kui ühel õhtul umbes kuu aeg tagasi Rein ja Riina poleks üle lubatud määra tülitsenud? (ILU1990\ilu0020)

Eelneva põhjal võib öelda, et Haimani ja Kuteva (2002) kontrafaktiivsete lausete põhjal tehtud keelte liigituse (vt lk 17–18) järgi, kuulub eesti keel teise rühma kolmandasse, ühtlasi suurimasse alarühma, st keelte hulka, kus kontrafaktiivsete tingimuslauset korral on kõrval- ja pealause öeldisverb sümmeetrilised suuremal määral ja/või tihedamini kui hüpoteetiliste tingimuslauset korral.

Indikatiivseid kontrafaktiive ilukirjanduskorpuses ei esinenud.

Kättesaadavaid ilma *kui*-konjunksioonita tingimuslauseid oli 1980. aastate ilukirjanduskorpuses 23. Esines ka üks lause, mille puhul ei saanud ilma kontekstita otsustada, kas tegemist oli tingimus-, aja- või põhjuslausega (vt peatükk 1.1) EKG II väidab: “Ilma sidendita kõrvallause esineb enamasti konditsionaalse öeldisverbi puhul.” Lauseid, mille tingimuslause öeldisverb on mittekonditsionaalne, oli ilukirjanduskorpuses 15 (~57%) (137, 138). Neist 2 juhul oli tegemist kordusega (nn kinnitav-toonitav tingimuslause), mille abil väljendati paratamatust ning ka rõhutatust (139, 140).

- (137) Lähed vasakule, saad surematuks. (ILU1980\stkt0025)
(138) Pääsed sina, pääsevad ka teised. (ILU1980\stkt0038)
(139) Ei ole, siis ei ole, ütlesin mina, aga pass jääb minu kätte. (ILU1980\stkt0030)
(140) Tapavad siis tapavad, mis seda surma nõnda karta. (ILU1980\stkt0072)

Ilma *kui*-sidendita tingimuslause öeldisverb oli konditsionaalis kokku 10 korral (~43%), millest minevikus (141) 6 ja olevikus (142) 4 juhul.

- (141) Oleksin ma läinud, oleks võib-olla kõik korda saanud, aga pelg muutis liiva mulle tabuks ja mida keelavamaks see mulle sai, seda rohkem tahtsina ma uuristada temasse koopaid, et tunda maa-aluse ligitõmbavat jahedust. (ILU1980\stkt0056)
- (142) Viitsiks Vassel Maara läheduses jutukam olla, võiksid nad elu kahekesi koos otsast pihta kahekesi läbi elada. (ILU1980\stkt0043)

Ilukirjanduskorpuses oli 5 kinnitavat-toonitavat tingimuslauset. Nendes lausetes korra- takse nii pea- kui ka tingimuslauses mingit eelnevast tekstist olulisena esile tõusnud infot; kordamisega rõhutatakse seda infot, näidatakse, et info on vastu võetud ja/või sellega lepitud (143, 144).

- (143) “Olin mittestatsis, õppisin inglise keelt, ei meeldinud.”
 “Miks?”
 “Ajalugu... ajalugu avardab silmaringi,” ütlen ja jään kohkunult ootama: totralt kõlas vist? Mees elavneb, talle on mu vastus meele järgi.
 “Kui nii, siis nii. Eks vaatame, mida te teate.” (ILU1990\ilu0283)
- (144) “Me leppisime üheksa tuhande peale kokku. Dollarites.”
 “Kui dollarid, siis dollarid,” ümises Patric. (ILU1990\ilu0054)

Ilukirjanduskorpuses kasutati ka tingimuslausekujulisi vormeleid. Vormelid erinevad tavalistest tingimuslausetest sel moel, et kui viimased määravad tingimused, mille täitmise korral kehtib ka pealausega väljendatu ning kuuluvad seega kogu pealause juurde, siis tingimuslausekujuline vormel kuulub vaid teatud osa juurde osalausest ning seab selle kahtluse alla. Ilukirjanduskorpuses esines kolme liiki vormeleid – *kui*-sidesõnale *üldse* ja *mitte* lisamisel moodustatud (vastavalt 145, 146, ning 147, 148) ning selline, kus esineb konjunktsioon *kui* ilma lisamarkeriteta (149, 150). Vormeleid esines ilukirjanduskorpuses 54 – *kui üldse* 15 korda (~28%), *kui mitte* X 22 (~41%) ning *kui* 17 korda (~31%). *kui üldse* ja *kui*-vormeleid võidakse tugeva rõhutamise korral vormistada ka omaette lausena (150 ning 151).

- (145) Kui üldse toimus, siis viletsasti. (ILU1990\ilu0033)
- (146) Oli ette näha, et niisuguse tempo juures ei hakka me liikuma niipea, kui üldse hakkame. (ILU1990\ilu0612)

- (147) Nagunii tulevad varsti tagasi kauplema. Kui mitte auto, siis traktori või kombaini peale, sest ega põllutöö saa tegemata jääda. (ILU1990\ilu0170)
- (148) Kes teab, iseenda tegusid on mõnikord raske kui mitte võimatu mõista. (ILU1990\ilu0521)
- (149) Kas see päästab näljasurmast? Kui, siis missuguse nälja surmast?
- (150) Eks siis tuleme tagasi. Kui tuleme. (ILU1990\ilu0075)
- (151) Vähe oli neid, kes jõudsid paremaid aegu ära oodata. Kui üldse oli. (ILU1990\ilu0579)

Vormistuse poole pealt on tavalise tingimuslausega võrreldes vormelite puhul eriline see, et alati, kui tingimuslausekujuline vormel eelneb kaheldavale liikmele, on kohustuslik kasutada ka korrelaati *siis* (vrd 152 ja 152')

- (152) Kui mitte miljonite, siis igatahes sadade tuhandete kaupa. (ILU1990\ilu0511)
- (152') Kui mitte miljonite, sadade tuhandete kaupa

Kõneaktitingimuslauseid oli ilukirjanduskorpuses 51. Neist 19 juhul oli öeldisverb *da*-infinitiivi vormis (153), mõnes finiiitses verbivormis oli 32 tingimuslause öeldisverb (154). Tingimuslausega ei esitatud sel juhul mitte pealause sündmuse toimumise tingimusi, vaid iseloomustati teostatavat kõneakti, selgitati oma sõnavalikut (153) või muudeti pealause suhtlussituatsioonis relevantseks (154). Näiteks lauses 153 ei ole kartmine tingitud ilusate sõnade kasutamisest, vaid tingimuslause selgitab valitud sõnakasutust. Sarnaselt ei ole lauses 154 vestluspartneri huvitatavusest tingitud kõneleja nimesaamislugu, vaid tingimuslausega põhjendatakse pealause esitamist. Kõneaktitingimuslauseid on oma sisult elliptilised, näiteks lauset 155 mõistab vastuvõtja lausena 155'. Lauses 156 aga ei sõltu tallede sündimine sellest, kas lammas ostetakse või mitte, lauset mõistetakse näiteks lausena 156'.

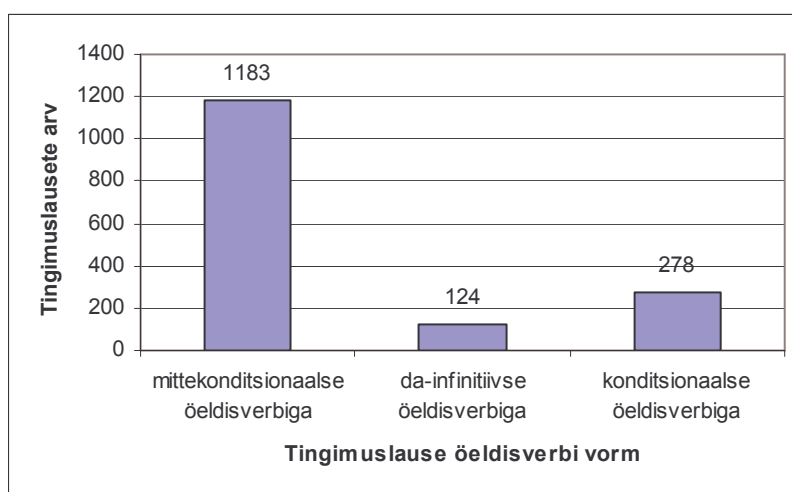
- (153) Minul seda muret ei olnud ja seepärast võingi teile öelda, et olin elus ainult üks kord nii suurt pelgu adunud, kui ilusaid sõnu kasutada, esimesest juhtumist pole mul võimalik isegi jutustada, sest ma ei mäleta seda, seda ei mäleta keegi... (ILU1990\ilu0584)
- (154) Olin kroonuikka jõudes pikk Märjamaa poiss, eesnimeks Siimon, talukoha järgi Peeter – nõnda must Siimon Peetrus saigi, kui see sind huvitab. (ILU1990\ilu0600)

- (155) Siis pöördub ta ümber ja jookseb mugulale järele, kui sellist künklikul mudamaal ukerdamist üldse jooksuks saab nimetada. (ILU1990\ilu0252)
- (155') Kui sellist künklikul mudamaal ukerdamist jooksuks saab nimetada, siis võib öelda, et ta jooksis mugulale järele.
- (156) Kui sa lambad ostad, siis on neil ju kah tuleval aastal talled. (ILU1990\ilu0583)
- (156') Kui sa lambad ostad, siis võid arvestada sellega, et meil on ju kah tuleval aastal talled.

1.2.2. Tingimuslause ajakirjanduskeeles

Ajakirjanduskeeles oli *kui*-sidendiga markeeritud tingimuslauseid 1691. Analüüsist jäävad välja kõrvallused, mis olid jäetud poolikuks, mille pealause oli poolik või mille pealause puudus hoopiski ning üks lause, mis koosnes vaid valemist ning tingimuslause markerist, ühtekokku jääb kõrvale 20 lauset (~1% kõigist tingimuslausestest). Ajakirjanduskorpuses oli 52 (~3%) kõneaktitingimuslause, 1 (~0,1%) kinnitav-toonitav tingimuslause ning 33 (~2%) tingimuslausekujulist vormelit, “päris” tingimuslauseid, mille kasutust järgnevalt kirjeldan, oli 1585 (~94%).

Mittekonditsionaalse öeldisverbiga “päris” tingimuslauseid oli ajakirjanduskorpuses 1183 (~74,5%), *da*-infinitiivse öeldisverbiga 124 (~8%) (neist oli pealause öeldisverb mittekonditsionaalne 98 ja tingivas kõneviisis oli 26 juhul) ning tingivas kõneviisis öeldisverbiga 278 (~17,5%) (vt joonis 2), neist 202 juhul oli verb konditsionaali preesensis ning 76 juhul konditsionaali preteeritumis.

Joonis 2. Tingimuslause põhivormid ajakirjanduskorpuses

Nagu ilukirjandusegi puhul, nii olid ka ajakirjanduskeeles laused, milles tingimuslause öeldisverb on mittekonditsionaalne või *da*-infinitiivne ning pealause öeldisverb mittekonditsionaalne, on hüpoteetilisuse astmelt erinevad. Suhteliselt vähe oli lauseid, mis kirjeldasid minevikus toimunut ja olid seega kõrge tõenäosuse astmega (157, 158), minevikulist sündmust kirjeldavaid, kuid kõrgema hüpoteetilisuse astmega lauseid; ajakirjanduskorpuses ei esinenud. Hulgani esines aga ajakirjanduskorpuses kõrge tõenäosuse astmega lauseid, mis viitavad meid maailmas ümbritsevatele seaduspärastustele, sisaldavad mingit harjumuslikku/üldist või sageli korduvat situatsiooni (158–164).

- (157) “Kui mulle kirjalikku vastust ei tulnud, eeldasin, et selle töö teeb teine firma,” rääkis Võsu. (AJA1990\pp0058)
- (158) Kui ta ei saanud plaadistamise juures viibida, võis temalt telefonitsi nõu küsida ja ta oskas partituuri võtmatagi ilmeksimatult vastata. (AJA1990\si0281)
- (159) Kui pannilt tahetakse kalalõhna eemaldada, siis puhastatakse seda soolaga ja loputatakse hästi külma veega. (AJA1990\ed0016)
- (160) Kui ta enam hoolt ei kanna oma maa eest, siis majandit varsti lihtsalt enam ei ole. (AJA1990\aja rh1407)
- (161) Kui viljapuude ümbrus on muru all, võib teha sügavvääetamist. (AJA1990\rh1419)
- (162) Kui hoiustaja sobivat kaupa ei leia, võib valuuta seista, tema arve kannab 4% kasumit aastas. (AJA1990\ee1439)
- (163) Kui me tahame praeguses olukorras tulusid veidigi tasakaalustada, siis kõrgete sissetulekute pealt võetak 33% pole piisav. (AJA1990\1496)
- (164) Kui tellijal puuduvad spetsiaalsed ehitusalased teadmised, siis rahuldub ta tihti-peale ehitaja kinnitusega, et materjal on kvaliteetne. (AJA1990\ap0346)

Samas on ka kõrgema hüpoteetilisuse astmega lauseid – selliseid, millega väljendatakse võimalust, et lauses esitatu toimub, kuid mille tegeliku teostumise kohta infot ei saa (165); selliseid lauseid, mille puhul vaid kujutletakse, mis võiks olla, kuid mille teostumine jäetakse lahtiseks (166) või peetakse kas vähetõenäoliseks või pea võimatuks (167), ning ennustavaid tingimuslauseid (168). Kõrge hüpoteetilisuse astmega lauseid, mille mõlema osalause öeldisverb on mittekonditsionaalne või *da*-infinitiivne, kasutatakse ajakirjanduskeeles vähe.

- (165) Kui majandusreform loogilise lõpuni viia, siis kosuvad nad märgatavalt. (AJA1990\rh1492)
- (166) Kui endise KGB majori info osutub õigeks, lisab see veel ühe paljastuse KGB rüüpsel tegevusest. (AJA1990\ee0437)
- (167) Kui näiteks karusid saab olema liiga palju, siis võib ju mõne ära süüa, aga superharuldusi ei sobi kuidagi toiduks kasutada. (AJA1990\stak0168)
- (168) Kui nüüd tehas IME-le üle viiakse, surevad dotatsioonidest toituvad kaitised välja. (AJA1990\ol1629)

Ajakirjanduskeeles oli 83 lauset (~7% lausetest, mille tingimuslause öeldisverb oli mittekonditsionaalne), kus tingimuslause mittekonditsionaalse öeldisverbi korral oli pealause öeldisverb konditsionaalis. Pealause konditsionaali kasutades võib sarnaselt ilukirjanduskeelelause tõsta lause hüpoteetilise astet (169), kui aga pealause öeldisverb on tingiva kõneviisi minevikus, siis on lause kõrge hüpoteetilise astmega (170). Samas võidakse pealause konditsionaaliga pehmendada öeldut (171), lisada öeldule kerge kahtlus (172) või taotlema viisakust (173).

- (169) Kui kevadised parlamendivalimised demokraatlikult kulgevad, siis peaksime tõusma uude valgusesse välismaa silmis ja ka välis-Eesti poliitikute (sh umbes kümnekonna EV ministri!) silmis. (AJA1990\ee1424)
- (170) “Kui viis-kuus kuud masuut ikka edasi loksub, siis keskkonnaosakond oleks võinud anda märku,” hüüatas Maaros. (AJA1990\pp0058)
- (171) Kui kunstnik on oma töösse nii armunud, et ta ka kolme kuu pärast teda veel armastab, siis võiks ta maalimise maha panna. (AJA1990\kl0263)
- (172) Praegusel ajal, kus elatakse nii intensiivselt, peaks näitlejale kahest aastast jätkuma. Kui on hea koolitaja. (AJA1990\ee0429)
- (173) Kui aga Ääsmäe jääb ikkagi oma väärtushinnangutele truuks, siis juhiks tähelepanu veidrale mõttekäigule, mis kokkuvõttes näib olevat maamöödufirmade reklaam. (AJA1990\ml0168)

Lauseid, kus tingimuslause öeldisverbi ei ole või on see *da*-infinitiivi vormis, ning pealause öeldisverb on tingivas kõneviisis, oli ajakirjanduskorpuses 26 – *da*-infinitiiviga 25 ning verbita 1. Nagu ilukirjanduskeeles, nii võivad ka ajakirjanduskeeles sellised laused väljendada nii madalamat (174) kui ka kõrgemat (175) hüpoteetilise astet. Lause, kus kõrvallausest puudub öeldisverb ning pealause öeldisverb on konditsionaalis, on kõrge hüpoteetilise astmega (176)

(174) Ta lisas, et kui rääkida puhtast õiglusest, siis kahtlemata tuleks võlgu arvestada. (AJA1990\ar0009)

(175) Loomulikult oleks põlevkivist põhimõtteliselt võimalik saada ka kõikidele nõuetele vastavat bensiini, kui põlevkivi toorõli vastavalt töödelda. (AJA1990\ol1637)

(176) See õnnestuks rohkem, kui hispaania muusika meile natukenegi tuttavam; meil lihtsalt ei ole seda noodimaterjali. (AJA1990\re0221)

Tingivas kõneviisis öeldisverbiga konditsionaallauseid oli ajakirjanduskorpuses 278, neist 202 juhul (~73% tingivas kõneviisis öeldisverbiga tingimuslausetest) oli tingimuslause öeldisverb tingiva kõneviisi olevikus ning 76 juhul (27%) tingiva kõneviisi minevikus.

Ka ajakirjanduskorpuses oli hüpoteetiliste tingimuslausete hulgas erineva hüpoteetilisuse astmega lauseid. Madalamaks hüpoteetilisuse astme korral kujutletakse situatsiooni, mis ei vasta kõnehetkel valitsevale olukorrale, kuid mille täitumine tulevikus jäetakse lahtiseks (177); kõrgema hüpoteetilisuse astme korral aga kujutletakse situatsiooni, mis ei vasta hetkeolukorrale (178) ja mille täitumist ka tulevikus peetakse vähetõenäoliseks (179) või üldse mitte usutavaks (180, 181). On ka päris kõrge hüpoteetilisuse astmega lauseid, mille puhul teatakse, et kujutletav situatsioon kunagi ei täitu (182).

(177) Kui asja see külg ka laheneks, võiks päris julgelt tegutseda. (AJA1990\ol1667)

(178) Kui rubla oleks stabiilne, siis ei oleks oma raha hädavajalikkust nii väga rõhutada vaja. (AJA1990\rh1547)

(179) Kui reklaami vähendamise arvel oleks võimalik Always'i hinda alandada 50% võrra, suureneks läbimüük, sest siis suudaksid ka vaesemad naised seda sidet osta. (AJA1990\ml0135)

(180) Kui aga majanduse piisavalt kiire edasiliikumine oleks võimalik ilma oma rahata, siis võiks ju rublades edasi arveldada. (AJA1990\ee1435)

(181) Kui ma kuskilt raha leiaks, siis ostaks ise ka. (AJA1990\ar0006)

(182) Kui rähnidel ei oleks noka ja kolju vahel lõoke pehmeid kõhreplaate, oleks lood rähnide vaimse tervisega veelgi kehvemad. (AJA1990\ml0190)

Kontrafaktiivseid tingimuslauseid (öeldisverb konditsionaali preteeritumis, väljendavad tingimusi, mille puhul teame, et need ei täitunud või ei olekski saanud täituda)

kasutatakse ka ajakirjanduskeeles selleks, et kujutleda, mis oleks võinud juhtuda või mis oleks võinud teisiti olla, kui tingimuslauses esitatu oleks toimunud (183–186).

- (183) Kui kõik rajoonid ja majandid oleksid plaani täis saanud, poleks teised nende eest ka pidanud töötama. (AJA1990\rh1452)
- (184) Kui 44 meie kehakultuurlast oleksid Atlantast koju jõudnud, igal osavõtjal kuldmedal kaela soonimas, siis oleks see meil 8,8 miljonit krooni maksma läinud. (AJA1990\ml0157)
- (185) Kui keegi oleks kolm aastat tagasi öelnud, et Venemaa klubis hakatakse niipalju maksma, naeruksin ütleja välja. (AJA1990\ep0208)
- (186) Ütlen siiralt, et kui ma oleksin sündinud Skandinaavias, oleks minust tõenäoliselt saanud sotsiaaldemokraatide poolehoidja. (AJA1990\ee1424)

Indikatiivseid kontrafaktiive ajakirjanduskorpuses ei esinenud.

Ajakirjanduskorpuses oli 47 lauset (~23% lausetest, mille tingimuslause öeldisverb on tingiva kõneviisi olevikus), kus tingimuslause öeldisverb on preesensi konditsionaalis, kuid pealause öeldisverbi vorm ei ole sama. Nende hulgas on hüpoteetilise astme poolest hüpoteetiliste ja kontrafaktiivsete lausete vahepeale jäävaid lauseid, mille puhul kõrvallause öeldisverb on konditsionaali preesensis ning pealause öeldisverb konditsionaali preteeritumis (9 lauset e ~4%) (187).

- (187) Mitmedki märkused meie seaduseelnõu kohta oluksid ilmselt veidi teistsugused, kui koostajate hirmud oleksid paremini selged. (AJA1990\ee0450)

Lauseid, kus tingimuslause öeldisverb on konditsionaali preesensis, kuid pealause verb mittekonditsionaalne, oli ajakirjanduskorpuses 38 (~19% lausetest, mille tingimuslause öeldisverb on tingiva kõneviisi olevikus). Nagu ilukirjanduseski, nii on ka ajakirjanduskeeles sellisel juhul enamasti tegu küll hüpoteetiline tingimuslausega, kuid pealause mittekonditsionaalsus muudab lausega väljendatu toimumist tõenäolisemaks (188). Lause 189 tingimuslause tugevat hüpoteetilist toetab ka komplementlause tingivas kõneviisis olev öeldisverb nii, et pealause indikatiivsest öeldisverbist olenemata jääb kogu lause kandma kõrget hüpoteetilise astet. Samas on aga lause 190 üsna madala hüpoteetilise astmega, sest on ju kindel, et üks variantidest võidab.

- (188) Naaber on aga sedavõrd jõukas, et võib hinna vahe enda taskust kinni maksta, kui selleks põhjust oleks, möönab ta samas. (AJA1990\ar0018)

- (189) Olgu öeldud – ega näiteks hr Rüütli ole need Moskva-visiidid viimastel aegadel veel kordagi lihtsad ja meeldivad olnud ja kui see oleks tema enda teha, siis võib küll kindel olla, et Arnold Rüütel vabatahtlikult oma jalga sinnakanti enam ei tõstaks. (AJA1990\pp0043)
- (190) “Ei kujuta ette, mis siis saab, kui üks neist variantidest võitma peaks.“ (AJA1990\pp0059)

Lauseid, kus on rikitud kontrafaktiivide konditsionaallause ja pealause sümmeetriat, oli ajakirjanduskorpuses lausa 14 (~18% lausetest, mille tingimuslause öeldisverb on tingiva kõneviisi minevikus). Tingimuslause kontrafaktiivsus on aga nii tugev, et pealause öeldisverbi vorm kogu lause hüpoteetilisuse astet ei mõjuta ning kõik lause saab kontrafaktiivse tõlgenduse. Lausetega, kus tingimuslause verb on tingiva kõneviisi minevikus ning pealause verb tingiva kõneviisi olevikus, kujutletakse, mis võiks käesoleval hetkel teisiti olla, kui tingimuslauses esitatu oleks toimunud (191, 192).

- (191) Kui erastamisest saadud raha oleks suunatud väikeettevõtlusesse, väikese protsendiga laenudesse ja inimeste harimisse, oleks maal küll joomist kolmveerandi jagu vähem. (AJA1990\ml0179)
- (192) Ehk oleksime tänaseni koopas, kui meil säärast ahvatlust poleks olnud? (AJAE1990\stak0136)

Nagu eelnevast nähtub, rikuti sarnaselt ilukirjanduskeeleka ajakirjanduskeeles kõrval- ja pealause sümmeetriat hüpoteetilistes tingimuslausetes sagedamini kui kontrafaktiivides. Seega kuulub eesti keel Haimani ja Kuteva (2002) liigituse järgi teise rühma kolmandasse alarühma, st keelte hulka, kus kontrafaktiivsete tingimuslausetes korral on kõrval- ja pealause öeldisverb sümmeetrilised suuremal määral ja/või tihedamini kui hüpoteetiliste tingimuslausetes korral.

Ilma *kui*-sidendita, verbialgulisi tingimuslauseid leidsin 1980. aastate ajakirjanduskorpusest vaid 6. Neist oli indikatiivse öeldisverbiga 5 (193) ning ühel juhul oli verb konditsionaali preesensis (194).

- (193) On aga asi vastupidine, kerkib kohe küsimus: mille eest?
- (194) Peaks kuiva, saaks sellegi vilja kätte.

Ajakirjanduskorpuses esines vaid üks kinnitav-toonitav tingimuslause (195).

(195) Kui nii, siis nii. (AJA1990\si0271)

Tingimuslausekujulisi vormeleid esines ajakirjanduskorpuses 33 (~2,4 korda vähem kui ilukirjanduskeeles). Ajakirjanduskeeles kasutati samu vormeleid kui ilukirjanduskeeles – *kui üldse* (196) 5 korda (~15%), *kui mitte X* (197) 15 (~45,5%) ning *kui* (198) 13 korda (~39,5%). *kui üldse* ja *kui*-vormeleid võidakse tugeva rõhutamise korral vormistada ka omaette lausena (199 ning 200). Kui ilukirjanduskorpuses järgnesid kõik *kui mitte X* vormelid kaheldavale liikmele, siis ajakirjanduskorpuses oli üks lause, kus see eelnes (201).

- (196) Muidugi on säääl mõndagi, mida sündsuse- ja taktitundest pole praegu veel sobiv avaldada – kui üldsegi? (AJA1990\re0208)
- (197) Kahtlemine, see, mida minusugune peab inimese loomulikuks seisundiks kui mitte üheks suuremaks vooruseks. (AJA1990\ol1662)
- (198) Millised on perspektiivid (kui on)? (AJA1990\ed0016)
- (199) Kuidas see kõik ühtib meie reformiministri plaanidega teha Paldiskis muutusi, pole teada. Kui üldse midagi plaanis ongi. (AJAE1990\stak0158)
- (200) Viiekümne date aastate neljakümnest pistrikupaarist on meil Eestis järel parimal juhul üks-kaks. Kui sedagi. (AJAE1990\ep0012)
- (201) Lugesdes neis linnades valituks osutunute nimesid, peaks ka kõige juhmimale plokkpeale selge olema, et tegemist on kui mitte just katastroofi, siis igal juhul millegi äärmiselt jälgiga. (AJAE1990\stak0237)

Kõneaktitingimuslauseid on ajakirjanduskorpuses 52 (~1,4 korda vähem kui ilukirjanduskeeles). Neist lausa 30 juhul oli öeldisverb *da*-infinitiivi vormis (202), mõnes finiiitses verbivormis oli 22 tingimuslause öeldisverb (203). Tingimuslausega iseloomustati teostatavat kõneakti. Kui ilukirjanduskeeles selgitatakse tihtipeale oma sõnavalikut, siis ajakirjanduskorpuses esines selliseid kõneaktitingimuslauseid vaid 1 (204), ülejäänutega muudeti pealause suhtlussituatsioonis relevantseks (205). Seda, et kõneaktitingimuslauset iseloomustab elliptilisus, kirjeldab ilmekalt lause 206, mida vastuvõtja tõlgendab lausena 206’.

- (202) Kui rääkida kunsti energiast, jõust ja emotsionaalsest kogemusest, siis võib sellele kasulik olla just vastaspooluste kasutamine.

- (203) Mõtlesin ka Leedu kaitseväge kurva olukorra üle, kui need noormehed ikka sinna kuulusid. (AJA1990\tat0563)
- (204) Maie Kalda: Kross ei ole rahvuskriitiline, ta on põhjendav või õigustav, kui soovite. (AJA1990\kl0267)
- (205) Kui ma eespool rõhutasin rahvusliku trükisõna kaitset, siis oleks lihtsameelne eeldada, et niisuguseks kaitseks piisab seadusest. (AJA1990\kl0233)
- (206) Kui pole saladus, kes teid kutsus kodumaad relvaga kaitsma? (AJAE1990\stak0120)
- (206') Kui pole saladus, siis öelge, kes teid kutsus kodumaad relvaga kaitsma.

1.2.3. Kokkuvõte

Eesti keele tingimuslauseid ei saa jagada kindlapiirilistesse rühmadesse, vaid tegemist on kontiinumiga, kus tulevad esile prototüüpsed rühmad, mida ümbritseb hajus perifeeria. Ka ei valitse vastavus sisu ja vormi vahel. Kõige selgemini tuleb see välja indikatiivse ja *da*-infiniitvise öeldisverbiga tingimuslausete puhul, mis võivad eesti keeles väljendada nii madalat kui ka kõrget hüpoteetilisuse astet. Tingimuslauseid, mille öeldisverb on tingivas kõneviisis on modaalsuselt ühtlasemad, nad väljendavad kõik kujutletavaid tingimusi, st neid, mis kõnehetkel ei kehti. Tingimuslauseid, mille öeldisverb on tingiva kõneviisi olevikus, võivad väljendada nii tingimusi, mille toimumine tulevikus jäetakse lahti, kui ka tingimusi, mille puhul teame, et väga suure tõenäosusega ei täitu või ei saagi täituda need ka tulevikus. Modaalsuselt on kõige ühtlasem ja selgem see tingimuslausete rühm, kus öeldisverb on tingiva kõneviisi minevikus. 1990. aastate kirjakeele korpuses väljendavad need eranditult tingimusi, mille puhul teame et need ei täitunud, st on kontrafaktiivsed.

Lause hüpoteetilisuse astme määramisel ei saa lähtuda üksnes tingimuslausest, vaid arvestada tuleb ka pealausest.

Lisaks prototüüpsetele tingimuslausele, mis määravad pealausega väljendatu toimumise tingimusi, kasutatakse eesti keeles ka kõneaktitingimuslauseid, mille abil iseloomustatakse teostatavat kõneakti, selgitatakse oma sõnavalikut või muudetakse pealause suhtlussituatsioonis relevantseks; kinnitavaid-toonitavaid tingimuslauseid, millega tõstetakse teatud info esile, rõhutatakse seda või näidatakse, et info on vastu võetud ja/või sellega lepitud, ning tingimuslausekujulisi vormeleid, millega seatakse kahtluse alla teatud osa lausest. Just nende puhul tuleb kõige selgemini esile erinevus

ilukirjandus- ja ajakirjanduskeele vahel – et ilukirjandus kasutab sageli suulise kõne võtteid (vt peatükk 3.1) sisemonoloogides, teadvuse voolus või selleks, et näidata suhtlemise spontaansust (Hennoste 2000: 1144–1145) ning on tugevama emotsionaalsusega, kasutati ilukirjanduses neid tingimuslauseid rohkem kui ajakirjanduskeeles.

Ilukirjanduskeeles kasutatakse tingimuslauseid ~1,4 korda enam kui ajakirjanduskeeles. Madala ja kõrge hüpoteetilisuse astmega tingimuslausete seisukohast olid ajakirjandus- ja ilukirjanduskeel üllatavalt sarnased.

1.3. Tingimusseose markerid

1.3.1. Osalause markerimine

On keeli, kus tingimuslauseid sisaldavaid liitlauseid ei markeerita (nt mandariinihiina keel), kuid see on siiski maailma keeltes üsna haruldane. Enamikus keeltes markeeritakse kas tingimuslause, pealause või ka mõlemad. (Comrie 1986: 87)

Comrie (1986: 87) väidab, et maailma keeltes on kõige sagedasem see, kui markeeritakse tingimuslause. Tavaliselt tehakse seda konjunktsiooni abil, mis tähendab sama nagu eesti keele *kui*, nt inglise keele *if*, gvaari keele (kuulub kvaa keelte hulka) *ńgyē* (Longacre, Thompson 1985: 191), malta keele *jekk* ja *kieku* (kasutatakse sõltuvalt hüpoteetilisuse astmest) jne, kuid markeerida võidakse ka verbivormi abil, nt türgi keele *gelirsem* 'kui ma tulen' ja *gelsem* 'kui ma tuleksin' (tingimust väljendavaks seotud morfeemiks on siin *-se-* – H.K.), hua keele *-mamo* ja *-hipana* (kasutatakse sõltuvalt hüpoteetilisuse astmest), suahiili keele *-ki-*, mille esinemisel on konjunktsiooni *kama* 'kui' kasutamine fakultatiivne (Itkonen 2001: 338). Muud tingimuslause markeerimise võimalused on harvemad, näiteks tegevussubjekti ja verbi inversioon saksa ja inglise keeles (vastavalt 207 ja 208).

(207) Hätte er das getan, wäre ich glücklich gewesen.

'Oleks ta seda teinud, oleksin ma õnnelik olnud'

(208) Had he done that, I would have been happy.

'Oleks ta seda teinud, oleksin ma õnnelik olnud'

Sarnaselt inglise ja saksa keelega võidakse eesti keeles tingimuslauset markeerida tegevussubjekti ja verbi inversiooni abil (209, 210). Inversiooni abil on tingimuslauset

võimalik markeerida ka liivi keeles ning seejuures võib tingimuslause pealausele ka järgneda (211)

(209) Tõepoolest , on ta teinud nii minu kui kuradi , siis on ju tema ise süüdi , kui ma midagi paha teen ... (ILU1990\ilu0014)

(210) Juhtub ühel midagi masinaga, tehakse see terve grupiga kiiresti korda. (AJA1980\stat0239)

(211) Ma võiks ka ïedõ kuodāj ja oppõ kuo'nnõ, volkstõ set optõbrõntõd sõdab.

‘Kui õpikuid oleks saada, siis ma võiks jääda koju ja õppida kodus’

Haiman (1978: 570; 1986: 215) seob subjekti ja verbi inversiooni üldküsilausega ning väidab, et pole sugugi haruldane see, et tingimuslause markeeritakse samamoodi kui üldküsilause (vt ka peatükk 1.1.2) Tingimuslause võidakse üldküsilause vahenditega markeerida paljudes keeltes, mis ei ole keelesuguluses ega ole olnud ka kontaktides, näiteks kõigis germaani keeltes, mõnes Uurali keelkonna keeles, prantsuse, kreeka, türki, hiina ning hua keeles. On selgesti näha, et vene keele tingimuslik konjunktsioon *esli* on moodustatud sõnadest *est* 'on' ja *li* 'kas'. Sama nähtus on tuntud ka indiaani keelte hulgas, näiteks *tzotzili* keeles (üks maaja keel) kasutatav *mi* on nii tingimuslause ('kui') kui ka üldküsilause ('kas') marker.

On ka keeli, kus tingimuslause markeeritakse samamoodi kui relatiivlause, näiteks efiki keeles (kvaia keel) on kasutusel marker *edyékè*, millele järgneb relatiivlause. (Thompson, Longacre 1985: 192)

Paljudes keeltes on eraldi marker eitavate tingimuslause jaoks, näiteks inglise keeles *unless*, mandariinihiina keeles *chufei* (Thompson, Longacre 1985: 196) soome keeles *ellei, jollei*.

Paljudes keeltes, kus markeeritakse tingimuslause, jäetakse pealause markeerimata, näiteks nii inglise kui ka vene keeles on pealause markeerimine (vastavalt *then* ja *mo* abil) pigem ebatavaline kui tavaline. On ka keeli, kus pealause markeerimine on palju sagedasem, nt saksa (*so*) ja bengali keel. Uus-Guinea pidžinkeel on maailmas üks väheseid keeli, kus pealause markeerimine on obligatoorne. Tihti on pealause markerid arenenud pronoomenitest. (Comrie 1986: 88) Ka eesti keele pealause markeriks olev proadverb *siis* on arenenud pronoomenist *sii-* (sama päritolu on ka pronoomen *see* ja proadverb *siin*) (Mägiste 2000: 2786).

Näib nii, et tingimuslause ja pealause markeerimise vahel on mingi seos. Näiteks saksa keeles markeeritakse pealause *so* abil tihedamini siis, kui tingimuslause on markeeritud inversiooni (vähem selge markeerimisvõimalus), mitte konjunktsiooni *wenn* abil. (Comrie 1986: 88)

1.3.2. Tingimuslause markerite päritolu

Adverbiaalsete sidendite allikaks on Kortmanni (1997: 110) sõnul enamasti üks järgnevatest kategooriatest: komplementlause sidendid, adverbid, adpositsioonid ning harvemini ka relatiiv- ja/või interrogatiivsed markerid. Tingimuslause 'kui'-täendusena markeril on aga võrreldes teiste adverbiaallausetega suuresti erinevad allikad; Traugott (1985: 290–292) toob välja viis allikat:

- modaalsõnad – kõige sagedamini episteemilisust ja optatiivsust kandvad sõnad, näiteks minangkabau keeles (Sumatra) *kò* 'võib-olla, kui', inglise keele *suppose* 'oletama, arvama' (kreoolkeeltes, nt tok-pisini keeles, on see tihti ainuke tingimuslause marker), mandariini keeles *yào* 'soovima, vaja olema, kui';
- koopulad – need on ise tihti pärit verbidest, mille tähenduseks on 'seisma', 'jäama' (nt hispaania keele *estar* pärineb ladina keele sõnast *stare* 'seisma'), näiteks vene keeles (vt ülalt), jaapani keele *nara* 'olema', bengali keele eksistentsiaalne *thake* 'jäama, seisma', heebrea keele *véhaya im* (< *vé* 'ja' + *haya* 'oli' + *im* 'kui');
- küsisõnad, vt ülalt;
- sõnad, millega markeeritakse teemat – tihti on nendeks demonstratiivid, näiteks inglise keele *so* 'nii', indoneesia keele *kalau* 'kui (ajaline ja tingimuslik), mis puutub (kellessegi, millessegi)'. See võib tuleneda sellest, et tingimuslausegi esitab mingi tingimuse, mille taustal on pealauses esitatu tõene või väär;
- aega väljendavad sõnad – eelkõige duratiivse tähendusega sõnad; see on maailma keeltes kõige sagedamini esinev tingimusmarkerite allikas, näiteks tagalogi keele *(ka)pag(ka)*, *kung* 'kui, siis, sellal kui, kuni', indoneesia *djika* 'kui (ajaline ja tingimuslik)', *kalau* (vt ülalt), heebrea *kaasher* 'kui (ajaline ja tingimuslik), konsekutiiv' (< *ka* 'ligikaudselt' + *asher* 'see'). Siia kuulub ka eesti keele nii aja- kui ka tingimussuhteid edasi andev sidesõna *kui* (H.K).

Tingimuslausete markerite allikad kalduvad olema pigem grammatilised kui konkreetsed sõnad. Et suhe *kui A, siis B* on pigem abstraktne (on enamasti seotud millegi kujutletavaga), siis pole sugugi üllatav, et tingimuslause markerid pärinevad suurelt jaolt sõnadest, mis on ka abstraktsed. (Traugott 1985: 290–294)

1.3.3. Eesti keele tingimuslausete markeerimine

Käesolevad peatükis vaatan, mil viisil markeeritakse eesti keele tingimuslause ja sellega seostuv pealause ning kui sageli kasutatakse pealause korrelaati. Tahan leida vastuse küsimusele, millest sõltuvalt korrelaati kasutatakse – kas selleks põhjuseks on näiteks osalause järg, tingimuslause markeerimise viis (nagu saksa keeles) või sõltub korrelaadi kasutus hoopis sellest, kui täpne on tekst. Seetõttu käsitlen eraldi ilukirjandus-, ajakirjandus- ja teaduskeelt. Käsitlen üksnes tingimuslauseid ning jätan vaatluse alt välja sellised osalused, mis võivad olla nii tingimus- kui ka ajalused, nii tingimus- kui ka mööndlused ning ka mööndtingimuslused.

1.3.3.1. Tingimuslause markeerimine ilukirjanduskeeles

Eesti keeles on kahesuguseid tingimuslauseid:

- *kui*-sidendiga tingimuslused ja
- sidendita tingimuslused.

kui-sidendita kõrvallauseid tarvitatakse eesti keeles üsna harva (vaid 5% 1980. aastate ilukirjanduskorpuses esinevatest tingimuslausetest olid ilma sidendita).

Pealause tarvitati korrelaati ilukirjanduskorpuses kokku 181 tingimuslause korral (~37%), neist 12 korda (~38% kõigist sidendita lausetest) ilma *kui*-sidendita lausete puhul, mis andsid edasi tingimuslikku sisu, ja *kui*-konjunktsiooniga lausete puhul 169 korda (~37% kõigist *kui*-sidendiga markeeritud lausest).

Sidendita tingimuslausete korral oli korrelaadiks eranditult proadverb *siis*. Korrelaat esines kõige rohkem indikatiivse öeldisverbiga tingimuslausete puhul (9 korda, s.o ~47% kõigist indikatiivse öeldisverbiga tingimuslausetest). Nende tingimuslausete puhul, kus öeldisverb oli tingivas kõneviisis, esines korrelaat 3 korral (30% kõigist tingivas kõneviisis öeldisverbiga tingimuslausetest) (212, 213)

(212) Oleks nüüd üks tokk, siis lükkaks. (ILU1980\stkt0067)

(213) Oleks ema keelitanud isa mitte sõitma, ega siis isa sõitnud polekski, ta hoidis ema. (ILU1980\stkt0057)

kui-sidendiga markeeritud tingimuslausete puhul esinesid järgmised korrelaadid: *siis* (165 korda), *juhuks* (1 kord), *juhul* (2 korda), *sel juhul* (1 kord) (214–217)

(214) Aga kui Killi praktikalt põgenemisest saab teada Kristus, siis saab sellest teada ka Marii. (ILU1980\stkt0019)

(215) Ta pidi mitu korda üle kontrollima pakid, kas kõik ööbimiseks vajalik on kaasas, ja maja – kas ikka tõesti ei või nii pikal äraolekul puhkeda tuli või plahvatada gaas ja kas hõbeasjad on hästi ära peidetud, juhuks kui peaksid tulema sisse-murdjad. (ILU1980\stkt0004)

(216) Pudeli pani ta klaasi kõrvale, et juhul kui janu suurem on, ei tuleks kaugelt otsida ja lisaküsimusega põhitegevust katkestada. (ILU1980\stkt0053)

(217) Sealt edasi mõtles Bore sõita posthobustega – muidugi sel juhul, kui väin nii viss on, et veolooma ja raskemat koormat kannab. (ILU1980\stkt0034)

Lauseid, kus korrelaadiks on mõni sõna *juhul* vorm, on nii vähe, et nende põhjal järeldusi teha ei saa, kuid siiski võiks ära märkida, et kolmel juhul neljast järgnes tingimuslause pealausele.

siis-korrelaadi puhul eelnes tingimuslause pealausele 142 korral (~86%) (218), tingimuslause järgnes pealausele 22 korral (~13%) (219) ja oli põimitud pealause sisse 1 korral (~1%) (220).

(218) Kui ta seda pole, siis pole tal ka lugupidamist töö vastu. (ILU1980\stkt0031)

(219) Näputsi ruudulises klades jäi Leeve kuulutama – Reks kilas heledalt, nagu ikka siis, kui tulija oma. (ILU1980\stkt0023)

(220) Ka siis, kui keegi oleks tema kulul tahtnud halba nalja teha, ja talle vastupidist mõtet proovinud sisse süstida, oleks kriitikameel vahele astunud ja kõik oleks jäänud ikka endiseks. (ILU1980\stkt0053)

Indikatiivse öeldisverbiga tingimuslause korral esines pealauses korrelaat *siis* 118 juhul (~36% kõigist *kui*-sidendiga markeeritud ja indukatiivse öeldisverbiga tingimuslausetest ning 72% *siis*-korrelaadi kasutusjuhust) (221, 222)

(221) Kui ei tulda täna, siis homme ollakse platsis. (ILU1980\stkt0019)

(222) "Kui sul load on, siis võta minu ratas," pakkus Robi. (ILU1980\stkt0026)

da-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslausete korral esines pealauses korrelaat *siis* 14 juhul (~41% kõigist *da*-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslausetest ja ~8% *siis*-

korrelaadi kasutusest) (223), nende hulgast oli pealause öeldisverb indikatiivis 13 korral ja ühel korral konditsionaalis.

- (223) Ning mis hea, et rõivas ulatus poolde säärede – kui sellega kükitada ja veel kaevikust leitud puldanitükk ümber võtta, oli jahedamagi ilmaga vaata et täitsa soe. (ILU1980\stkt0023)

Tingivas kõneviisis oleva öeldisverbiga tingimuslause korral oli pealauses kasutatud korrelaati 23 korral (~27% kõigist tingivas kõneviisis öeldisverbiga tingimuslausetest ja ~14% *siis*-korrelaadi kasutusest), nende hulgast oli tingimuslause öeldisverb tingiva kõneviisi olevikus (224) 17 ja minevikus (225) 6 korral (vastavalt ~74% ja ~26%).

- (224) Kui mul pimesikus silmad kinni seotaks ja mind ja mind ringi tatsutataks ja ükskõik missugusesse trepikotta tõugataks, siis ei arvaks ma iial ära. (ILU1980\stkt0081)

- (225) Kui karistussalka poleks Saaremaale tulnud, siis vaevalt oleksid kõik meie neli tekiga paati täna öösi Gotlandi poole teel olnud. (ILU1980\stkt0072)

Korrelaat *siis* esines ka eranditult kõikide kinnitavate-toonitavate tingimuslausete puhul (226) (kokku 10 lauset ~6%).

- (226) Kui ei, siis ei, Merehunt torkas lillekimbu püksivärvli vahele ja ronis mööda logisevat vihmaveetoru kolmandale korrusele oma Gudruni juurde, andis lilled üle ja lahkus tuldud teed mööda... (ILU1980\stkt0084)

Ilukirjanduskorpus näitab, et selles tekstitüübis on valdavalt kasutatavaks korrelaadiks *siis*. Näib, et eesti keeles sõltub korrelaadi kasutus nii osalausete järjestusest kui ka tingimuslause öeldisverbist. Korrelaadi tarvitust soodustavad tingimuslause eelnemine pealausele ning tingimuslause *da*-infinitiivne ja indikatiivne öeldisverb.

1.3.3.2. Tingimuslausete markeerimine ajakirjanduskeeles

Ajakirjanduskeeles tarvitatakse *kui*-sidendita tingimuslauseid veelgi harvem kui ilukirjanduskeeles – neid on vaid veidi üle ühe protsendi kõigist ajakirjanduskorpuses esinevatest tingimuslausetest.

Pealuses tarvitati korrelaati ajakirjanduskorpuses kokku 220 korral (~40%), kusjuures huvitav on see, et mitte ühelgi korral ei esinenud korrelaati ilma *kui*-

konjunktsioonita tingimuslause korral. Kõigist *kui*-sidendiga tingimuslausetest kasutati pealauses korrelaati ~41% juhtudest. Korrelaatideks olid *siis* (206 korda), *juhul* (10 korda), *juhtudel* (1 kord), *sel juhul* (1 kord), *sellisel juhul* (1 kord), *tingimusel* (1 kord) (227–230).

- (227) Kui aga kollektiivil on oma nägu, siis on ka kõik eeldused tugevaks lavaliseks ansamblimänguks. (AJA1980\stat0410)
- (228) Ta tuletas meelde, et NSV Liit on valmis lõpetama igasugused tuumaplahvatused juhul, kui teine pool talitab niisamuti. (AJAE1980\tat1066)
- (229) Kreeka välisminister ütles raadiointervjuus, et kõnelusi pole kavas edasi lükata ning et uus leping sõlmitakse Washingtoniga vaid sel juhul, kui arvesse võetakse ka Kreeka rahvuslikke huve. (AJAE1980\stat0490)
- (230) NSV Liit on valmis aastail 1989–1991 oma liitlaste territooriumilt ära tooma kogu tuumalahingumoona tingimusel, kui USA talitab niisamuti. (AJAE1980\tat1066)

Nende lausete puhul, kus oli korrelaadiks mõni korrelaadi *juhul* vorm, järgnes tingimuslause pealausele 9 juhul (231) ja oli pealausele põimitud 5 korral (232)

- (231) Muidugi võib töövaidluskomisjon aegumistähtaja ennistada juhul, kui töötaja ei saanud avaldust õigeaegselt esitada mingi mõjuva põhjuse tõttu (näiteks oli haige). (AJA1980\stat0178)
- (232) Juhul, kui avarii on seotud gaasi pihkumisega balloonest, selle ventiilist või maa-gaasiseadme eelsest kraanist, sõidetakse kohale väljakutse päeval. (AJAE1980\tat0991)

Verb oli neis tingimuslauseis indikatiivis 13 ja konditsionaalis 1 korral.

siis-korrelaadi puhul eelnes tingimuslause pealausele 176 korral (~85%) (233) ja järgnes pealausele 30 korral (~15%) (234).

- (233) Kui täna on Kaunase puiestee korterites soe, siis sai sm. Johanson ikkagi täitevkomitee aseesimehe kätte. (AJAE1980\tat0999)
- (234) Peame nende õigusi kaitsma ja neid aitama ka siis, kui nad on otsustanud omaette majapidamise luua. (AJAE1980\tat1101)

Indikatiivse öeldisverbiga tingimuslause korral esines pealauses korrelaat *siis* 160 juhul (~40% kõigist *kui*-sidendiga ja indikatiivse öeldisverbiga tingimuslausetest; ~78% *siis*-korrelaadiga lausetest) (235, 236).

(235) Kui moeshow roosajuukseline mannekeen demonstreerib roosat kleiti, siis arusaadavalt klapi sinna ka roosa grimm. (AJA1980\stat0047)

(236) Kui leidub mõni autoomanik, kellel on tahtmist ja oskust oma sõiduriista endale ja miks ka mitte teistele meelepärasemaks teha, siis ei tohiks selles näha midagi halba. (AJA1980\stat0120)

da-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslauset korral esines korrelaat *siis* pealauses 30 juhul, s.o ~48% *da*-infinitiivse öeldisverbiga ja *kui*-sidendiga markeeritud tingimuslauset puhul ning ~15% *siis*-korrelaadi kasutusjuhtudest ajakirjanduskorpuses. Pealause öeldisverb oli indikatiivis 25 juhul (237) ja konditsionaalis 5 juhul (238).

(237) Mõnedele tootmisjuhtidele näib, et kui inimestega vähem nõu pidada ning neid üksnes kamandada, siis jõuab kavandatud eesmärgini lühemat teed pidi ja lihtsamalt. (AJA1980\stat0170)

(238) Kui tahta näha luuletuse all autori isiklikku saatust, siis tuleks omistada Alverile prohveti jooni ja projitseerida luuletus 60. aastatesse või selleaegsete värssidega kokku. (AJAE1980\tat0989)

Konditsionaalis oleva öeldisverbiga tingimuslause puhul oli pealauses kasutatud korrelaati vaid 11 korral (~16% kõigist tingivas kõneviisis öeldisverbiga tingimuslausetest ja ~5% *siis*-korrelaadi kasutusest), nende hulgast oli tingimuslause öeldisverb tingiva kõneviisi olevikus 10 (239) ja minevikus ainult 1 (240) korral (vastavalt ~91% ja ~9%).

(239) Kui kunagi väikesed poisid-tüdrukud oma esimestel eluminutitel teraselt silmitseda oskaksid, siis näeksid nad roheliste plaatidega kaetud seinu, mis on nende jaoks teinud Virve Petersoni osavad käed. (AJA1980\stat0326)

(240) Mis oleks juhtunud aga siis, kui seadusprojekti arutamist-seaduse vastuvõtmist ei oleks edasi lükatud? (AJAE1980\stat0492)

Ka ajakirjanduskorpuses esines korrelaat *siis* eranditult kõigis kinnitavates-toonitavates tingimuslausetes (241) (kokku 3 lauset).

(241) Kui kukun, siis kukun, kaotada pole enam midagi. (AJAE1980\tat0898)

Sarnaselt ilukirjanduskeelele kasutatakse ka ajakirjanduskeeles valdavalt korrelaati *siis*, kuid korrelaatide valik on avaram. Ka ajakirjanduskeeles selgub, et *siis*-korrelaadi kasutust soodustavad tingimuslause eesasend ja indikatiivne ning eriti *da*-infinitiivne tingimuslause öeldisverb.

1.3.3.3. Tingimuslause markeerimine teaduskeeles

Teaduskeeles oli *kui*-sidendita tingimuslauseid vaid kolm (moodustavad veidi alla ühe protsendi kõigist teaduskirjanduskorpuses esinenud tingimuslausestest), kahel korral oli tingimuslause öeldisverb indikatiivis ja ühel korral konditsionaalis.

Pealauses tarvitati korrelaati teaduskirjanduskorpuses kokku 175 tingimuslause korral (~45%), neist 2 korda ilma sidendita tingimuslause puhul ja 173 korral *kui*-konjunktsiooniga tingimuslause puhul (~44% kõigist *kui*-sidendiga markeeritud tingimuslausest).

Sidendita tingimuslause korral oli korrelaadiks proadverb *siis* (242).

(242) On seda teinud näiteks meister, siis nõutakse sisse üks kolmandik keskmisest kuupalgast. (TEA1980\ttt0080)

kui-sidendiga markeeritud tingimuslause puhul esinesid järgmised korrelaadid: *siis* (136 korda), *juhul* (20 korda), *juhtudel* (4 korda), *neil* (ka *nendel*) *juhtudel* (4 korda), *niisugusel juhul* (2 korda), *niisugustel juhtudel* (1 kord), *sel juhul* (1 kord), *juhuks* (1 kord), *juhud* (1 kord) (243–246)

(243) Kui sööt ei ole tasakaalustatud mikroelementidega, siis pole ka võimalik intensiivne loomakasvatussaaduste tootmine ((107), (158)). (TEA1980\ttt0086)

(244) Kõigil neil juhtudel, kui töötaja üleviimiseks teisele tööle on vajalik tema nõusolek, võib töötaja keelduda administratsiooni antud üleviimiskorralduse täitmisest. (TEA1980\ttt0047)

(245) Nõukatsete ehk vegetatsioonimeetod võimaldab uurida üksikute faktorite mõju juhul, kui kõik teised faktorid on konstantsed. (TEA1980\ttt0074)

(246) See tõestab veel kord, et püsivate käitumisharjumuste kujundamine on edukas ainult sel juhul, kui harjutamine toimub passiivsete motiivide baasil. (TEA1980\ttt0085)

Kolme tingimuslause puhul esines nii korrelaadi *juhul* vorm kui ka korrelaat *siis* (247). Kõigil juhtudel oli tingimuslause pealause sisse põimitud, nii et korrelaadi topeltkasutus võis olla põhjustatud ohust, et esimene on unustatud, st selgusetaotlusest.

(247) Uuringud näitavad, et kõigil juhtudel, kui õpetajal õnnestus mobiliseerida õpilase isiklikku aktiivsust, kutsuda neis esile sisemist valmisolekut järgida soovitud käitumist, ise organiseerida vastavaid käitumise võimalusi ja süstemaatiliselt neid

harjutada, siis õpilastes kujunevad järk-järgult vajalikud omadused.
(TEA1980\trt0085)

Lauseid, kus oli korreelaadiks mõni sõna *juhul* vorm, oli teaduskirjanduskorpuses võrreldes ilu- või ajakirjanduskorpusega palju rohkem – 34 ning moodustasid ~20% *kui*-sidendiga markeeritud tingimuslausetest, mille puhul esines pealauses korrelaat. Tingimuslause järgnes pealausele 24 ja oli pealauseesse põimitud 10 korral (248, 249)

(248) Võimalik ei ole nõustuda V. Lukjanoviga, kes leiab, et otsese tahtlusega on tegemist vaid juhul, kui sõidukijuht soovis LE rikkumisega luua avariiolekorra; niisuguse olukorra tekkimise möönmine andvat kinnituse kaudse tahtluse olemasolust. (TEA1980\trt0045)

(249) Naine ennistatakse tööle, kui ta tõendab, et oli vallandamise ajal rase, talle mõistetakse välja ka keskmine palk ettenähtud korras, kuid juhul, kui administratsioon polnud informeeritud tema rasedusest, jääb tekitatud kahju ettevõtte kanda. (TEA1980\trt0080)

Õeldisverb oli neis tingimuslauseis indikatiivis 33 ja *da*-infinitiivi vormis 1 korral.

siis-korreelaati oli *kui*-konjunktsiooniga tingimuslausetes kasutatud 136 korral (~79% *kui*-sidendiga tingimuslausetest, mille puhul oli pealauses korrelaat). *siis*-korreelaadi puhul eelnes tingimuslause pealausele 86 (~63%) (250), järgnes pealausele 48 (~35%) (251) ja oli pealauseesse põimitud 2 (~2%) (252) korral.

(250) Kui võõra tsivilisatsiooni matemaatika on samasugune nagu meil, siis on kontseptsioon A tõepärane. (TEA1980\trt0078)

(251) Inimesed (lapsed) invadeeruvad siis, kui neil koertega kokkupuutumisel jääb looma karvadelt kätele koerte poolt puruks hammustatud kirpe või nende osi, mis satuvad kätelt suhu. (TEA1980\trt0069)

(252) Ka siis, kui erinevate aastate saagitasemete ühtlustamiseks saagid väljendada protsentides väliveemahutavusele lähedase niiskusega variandi saagist, kõiguvad need sama niiskuse juures suurtes piirides (60...105%, joon. 4).
(TEA1980\trt0072)

Indikatiivse õeldisverbiga tingimuslausete puhul esines *siis*-korrelaat 109 korda (~33% kõigist *kui*-sidendiga ja indikatiivse õeldisverbiga tingimuslausetest; ~80% *siis*-korreelaadiga lausetest) (253).

(253) Kui süüdlane tekitab kerge kehavigastuse LE ettevaatamatu rikkumisega, siis vastutab ta KrK 204 lg. 1 järgi, mille sanktsiooni ülemmäär on kolm aastat vabadusekaotust. (TEA1980\ttt0045)

da-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslausetel korral esines pealauses korrelaat *siis* 23 juhul (50% kõigist *da*-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslausetest ja ~17% *siis*-korrelaadi kasutusest). Kõigi nende tingimuslausetel puhul oli pealause öeldisverb indikatiivis (254).

(254) Kui kasvatada lühikese või keskmise kasvuajaga sorte ja need külvata vara, siis hernes valmib augustikuus. (TEA1980\ttt0030)

Ühel korral esines korrelaat *siis* ka lauses, mille tingimuslauses oli öeldisverbi ellips ning pealauses oli verb tingivas kõneviisis (255).

(255) Kui lugejal vähegi võimalik, siis soovitaksin nüüd võtta kõrvale noodi või vähemalt kuulata meeldetuletuseks "Raua needmist" plaadilt. (TEA1980\ttt0064)

Konditsionaalis oleva öeldisverbiga tingimuslause korral oli pealauses kasutatud korrelaati vaid 3 korral (20% kõigist tingivas kõneviisis öeldisverbiga tingimuslausetest ja ~2% *siis*-korrelaadi kasutusest). Kõikidel juhtudel oli nii tingimuslause kui ka pealause öeldisverb tingiva kõneviisi olevikus (256).

(256) Kui pension arvutatakse näiteks nelja viimase töötatud aasta keskmisest kuutöötasust, siis väheneks mõnevõrra ka kaadri volavus ja määratavate pensionide suurus oleks paremini kooskõlas inimeste tehtud ühiskonnakasuliku tööga. (TEA1980\ttt0048)

Korrelaati *siis* kasutatakse teaduskeeles vähem kui ilu- ja ajakirjanduskeeles, kuid korrelaati *juhul* tarvitatakse rohkem. Ka teaduskeele põhjal näib, et enim tarvitatakse *siis*-korrelaati tingimuslause *da*-infinitiivse ja indikatiivse öeldisverbi korral ning ka *siis*, kui tingimuslause paikneb pealause ees.

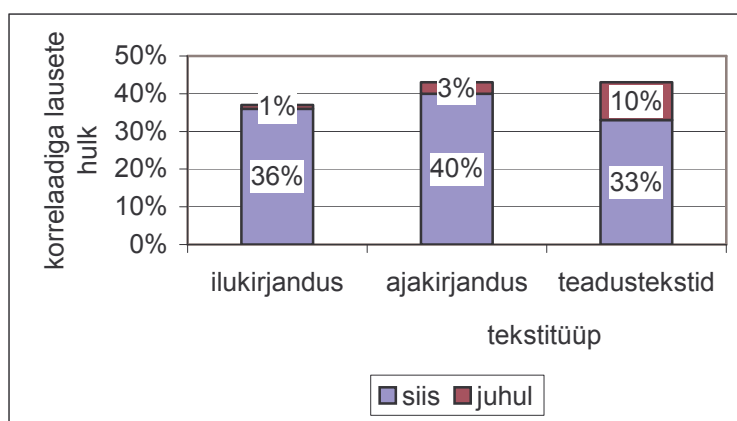
1.3.3.4. Kokkuvõte

Nagu näha, tarvitatakse eesti keeles valdavalt *kui*-sidendiga markeeritud tingimuslauseid. Ilma *kui*-konjunktsioonita tingimuslausetel tarvis väheneb veelgi, kui lause peab olema täpne ja ühemõtteline, millele viitab see, et ilma *kui*-konjunktsioonita tingimuslauseid tarvitatakse kõige enam ilukirjanduses ja kõige vähem teadustekstides.

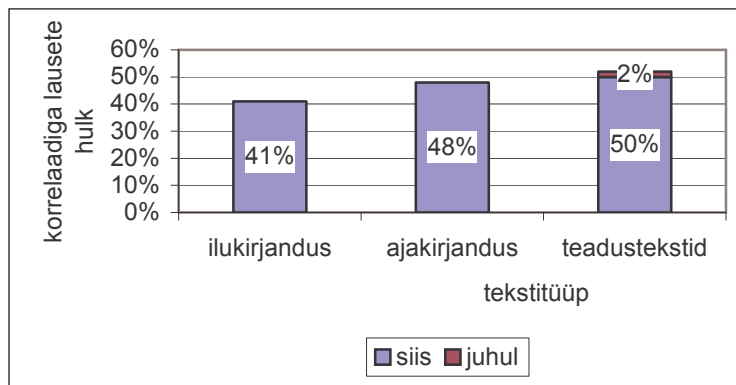
Ilukirjandus-, ajakirjandus- ja teaduskeeles oli erinevusi ka *kui*-sidendiga markeeritud tingimuslausete puhul korrelaatide kasutuses. Kõigis tekstitüüpides oli valdavaks korrelaat *siis*, aga kui ilukirjanduskeeles kasutati korrelaati *juhul* vaid mõnel üksikul korral, siis teaduskeeles kasutati korrelaati *juhul* 1/5 juhtudel. Tõenäoliselt tajutakse korrelaati *juhul* täpsemana. Ajakirjanduskeel erines teistest tekstitüüpidest selle poolest, et seal oli ühes lauses korrelaadiks *tingimusel*.

Korrelaati *siis* kasutatakse enam sel juhul, kui tingimuslause eelneb pealausele.

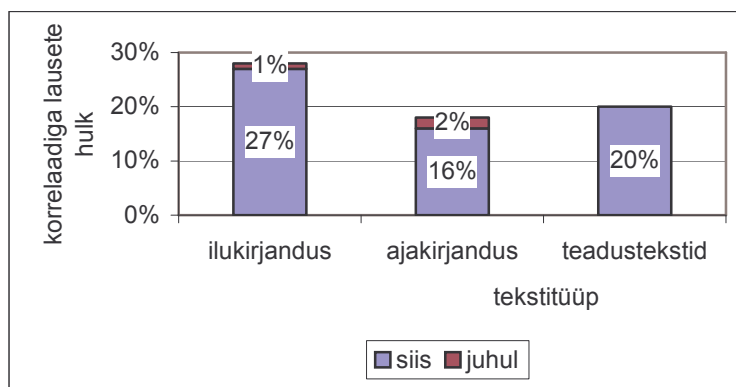
Joonistel 3, 4 ja 5 on näidatud, kui suure hulga mingi öeldisverbi vormiga tingimuslausete puhul kasutatakse korrelaati. Kõige rohkem kasutatakse korrelaati *da*-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslausete puhul ning kõige vähem nende tingimuslausete puhul, kus öeldisverb on konditsionaalis. Samuti suureneb korrelaatide kasutushulk vastavalt tekstitüübi täpsusele (v.a tingivas kõneviisis öeldisverbiga tingimuslausete puhul).

Joonis 3. Korrelaatide kasutamine indikatiivse öeldisverbiga ja *kui*-sidendiga markeeritud tingimuslausete puhul

Joonis 4. Korrelaatide kasutamine *da*-infiniitvise öeldisverbiga ja *kui*-sidendiga markeritud tingimuslausete puhul

Joonis 5. Korrelaatide kasutamine tingivas kõneviisis öeldisverbiga ja *kui*-sidendiga markeritud tingimuslausete puhul

1.4. Osalausete järjestus

1.4.1. Milline on sagedamini kasutatav järjestus ja miks?

Et tingimuslause esitab tingimuse või ka põhjuse pealausega väljendatu toimumiseks, siis näib loogilisena see, et tingimuslause eelneb pealausele.

Kuigi väga suures hulgas keeltes võib tarvitada mõlemat järjestust, on paljudes grammatikates toodud välja, et tavaline ja neutraalne on see, kui tingimuslause eelneb pealausele. On keeli, kus tingimuslause peab eelnema pealausele. See nõue näib eriti kehtivat keeltes, kus pealause finiiitverb on lause lõpus (nt türki keel). Et aga sellistes keeltes peab iga kõrvallause eelnema pealausele, siis ei saa selle põhjal väita midagi erilist tingimuslausete kohta. Kuid tingimuslause peab eelnema pealausele ka mõnes

sellises keeles, kus teiste kõrvallauseste puhul taolist nõuet ei ole. Näiteks mandariini keeles peab tingimusliku tähendusega osalause pealausele eelnema sõltumata sellest, kas kumbki osalausest on tingimuslauset sisaldavale liitlausele omaselt markeeritud või mitte. (Comrie 1986: 83–84)

Comrie (1986: 84–86) pakub välja ka seletusi, miks kaldub tingimuslause pealausele eelnema. Esiteks võib tema arvates olla põhjuseks see, et maailma keeltes on tavaline markeerida just tingimuslauset (vt peatükk 1.3.1), ning kui tingimuslause paigutatakse pealause ette, siis välistatakse võimalus, et pealauses esitatut mõistetakse kui fakti. Näiteks lauses 257 ei lubata vestluspartnerile 100 dollarit anda igal juhul, vaid ainult siis, kui ta midagi tõlgib. Kui osalause järg on aga selline nagu lause 258 siis võib tekkida oht, et esimesele osalausele antakse tõlgendus juba enne teise osalause kuulmist või hoopis ilma järelasendis oleva osalausega. Selle seletuse põhjal võib järeldada, et keeltes, kus lause tingimuslikkusele (lauses esitatu ei kehti igal juhul) osutavad markerid on pealauses, kaldub eesasendis olema pealause, kuid see ei näi paika pidavat.

(257) Kui sa selle minu eest ära tõlgid, siis annan ma sulle 100 dollarit

(258) Ma annan sulle 100 dollarit, kui sa selle minu eest ära tõlgid,

Teiseks võimaluseks peab Comrie (1986: 85) seda, et osalauseste järjestus, kus tingimuslause eelneb pealausele, peegeldab kahes osaluses väljendatud sündmuste ajalist järgnevust. Siit järeldub, et juhul, kui osalauseste ajaline järgnevus on vastupidine, siis peaksid vahetuma ka osalauseste kohad. Näiteks lause 259 peaks tõenäoliselt esinema järgmisena 260.

(259) Kui see sind lõbustab, siis ma räägin sulle anekdoodi.

(260) Ma räägin sulle anekdoodi, kui see sind lõbustab.

Kolmandaks hüpoteesiks on see, et tingimuslause eelnemine pealausele peegeldab kahe osalause vahelist põhjuse-tagajärje-suhet. See, et põhjus eelneb tagajärjele, võib ikooniliselt väljenduda ka osalauseste järjes. Selle hüpoteesi vastu räägib aga asjaolu, et kausaallause järgneb tüüpiliselt pealausele (muidugi välja arvatud neis keeltes, kus kõrvallause peab alati pealausele eelnema). (Comrie 1986: 86)

Neljanda seletuse saame siis, kui vaatame tingimuslauset kui teemale sarnanevat ja pealausest kui reemale sarnanevat. Et enamikus maailma keeltes kaldub teema esinema

lausealgulisena, siis on ootuspärane, et ka tingimuslause kaldub pealausele eelnema. Kui see seletus peab paika, siis on siin mingil määral toimunud ka grammatiseerumine, sest pealausele võib eelneda ka tingimuslause, mida ei ole võimalik mõista teemana. (Comrie 1986: 86)

See, kas tingimuslause eelneb või järgneb pealausele, võib olla sõltuv ka alistavast sidendist. Näiteks ISKst (2004: 1059, 1082) selgub, et *jos*- ja *mikäli*-sidendiga tingimuslauseid kalduvad pealausele eelnema (mõlema sidendiga 57% lausetet), kuna *ellei*- ja *jollei*-sidendiga tingimuslauseid kalduvad järgnema (vastavalt 78% ja 63% lausetest). Samas ei saa *ellei*- ja *jollei*-sidendiga tingimuslausete puhul olla järelasendi põhjuseks eitav sisu, sest eitavad *jos*-sidendiga tingimuslauseid eelnevad tavaliselt pealausele.

Samuti võib tingimuslausete järg olla sõltuv pealauses asuvast korreelaadist. Kui eesti keele tingimuslause puhul on korreelaadiks mõni *juhul* variant, siis asub tingimuslause enamasti pealause järel (või on pealausesse põimitud), *siis*-korreelaadi puhul aga paikneb tingimuslause sagedamini pealause ees.

1.4.2. Osalausete järjestus eesti keeles

Et osalausete järjestus ei näi sõltuvat tekstitüübist, käsitlen pea- ja tingimuslause järjestust eesti keele tingimuslause põhiliikide järgi. Analüüsis käsitlen vaid prototüüpeid tingimuslauseid, mille puhul oli materjali kogus piisavalt suur, et teha paikapidavaid järeldusi.

Mittekonditsionaalse öeldisverbiga tingimuslause eelnes pealausele 1337 juhul, sealhulgas ilukirjanduskorpuses 573 (~53% nendest lausetest, kus tingimuslause öeldisverb ei ole tingivas kõneviisis ega *da*-infinitiivis) ning ajakirjanduskorpuses 764 juhul (~65%) (261, 262).

(261) Kui ta tädi kohe ära peletab, siis peavad nad tühjade korvidega koju minema, ja küllap tuleb sel puhul ka aru anda. (ILU1990\ilu0298)

(262) Kui on soovijaid, võib laev sooritada suvel väljasõite kuni viieteistkümne meremiili kaugusele rannikust. (AJA1990\ee1439)

Tingimuslause järgnes pealausele 881 juhul (ilukirjanduskorpuses 490 (~45%) ning ajakirjanduskorpuses 391 (~33%) korral) (263, 264). Selle tüübi rohkust ilukirjanduses võib seletada sellega, et ilukirjanduskeelele on ajakirjanduskeelest omasem emotsio-

naalsus. Kui tingimust tahetakse eriliselt esile tõsta, siis järgneb tingimuslause pealausele ning see võidakse kirjakeeles ka eraldi lausena vormistada.

(263) “Räägi siis palun kohe!” “Katsun. Kui ma teda kätte saan.” (ILU1990\0003)

(264) Tegelikult on selliseid koole võimalik avada ainult siis, kui on olemas küllalt kompaktne ja arvukas rahvuskond. (AJA1990\rh1534)

Mittekonditsionaalse öeldisverbiga tingimuslause oli pealausele põimitud või kiiluna esitatud 47 korral (ilukirjanduskeeles 19 (~2%) ning ajakirjanduskeeles 28 (~2%) korda) (265, 266).

(265) Jätame, kui saad, unustame ära... (ILU1990\ilu0212)

(266) Üle või läbi taimepiiri, kui seal pealegi õitsevad lilled, tankid vist naljalt ei tule? (AJA1990\rh1561)

Tingimuslause *da*-infinitiivse öeldisverbi puhul on valdavaks osalause järjestuseks tingimuslause + pealause. Ühtekokku eelnes *da*-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslause pealausele 149 juhul: ilukirjandustekstides 56 (~67% *da*-infinitiivse öeldisverbiga lausetest) ning ajakirjandustekstides 93 (75%) korral (267, 268).

(267) Tegelikult ma ei mõelnudki eriti palju rahast – rõivad olid mul üsna korralikud ja ma võisin jätta endast meeldiva mulje; tarvilikke raamatuid sai laenutada linnaraamatukogust ning kui olla söögi vastu ükskõikne või vähenõudlik, võis ära elada. (ILU1990\ilu0230)

(268) Ja kui nüüd tagantjärele tark olla, siis võib veenduda, et kõik need tehnika- ja materjaliekspereimendid on siiski viinud ilusale ja selgele sihile. (AJA1990\re0214)

da-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslause järgnes pealausele 57 korral: ilukirjanduskorpuses 27 (~33%) ning ajakirjanduskorpuses 30 (~24%) korral (269, 270).

(269) Anton Toorist saab teada vaid siis, kui ta üles otsida ja talle pikalt otsa vaadata. (ILU1990\ilu0262)

(270) See nähtub ilmekalt, kui jälgida olukorda Lätis, Leedus, Poolas ja Ukrainas. (AJAE/stak0160)

Lisaks esines ajakirjanduskorpuses üks lause, kus *da*-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslause oli paigutatud kiiluna pealause sisse (271).

(271) Igal juhul osutab too strateegia ilmekalt (kui kaksikkodakondsus välja arvata), et Venemaa on seadnud endale ülesande teatud arvu endisi liitvabariike endaga

siduda mingisse konföderatsiooni ja teise osaga, kuhu kuuluvad ka Balti riigid, suhelda omaaegsete sotsialismiriikidega võrdsel tasemel. (AJA1990\ol0369)

Tingimuslause, mille öeldisverb oli tingivas kõneviisis, eelnes pealausele 280 lauses (tingimuslause öeldisverb oli tingiva kõneviisi olevikus 185 ja minevikus 95 juhul): ilukirjanduskeeles 138 korda (~51%) (öeldisverb olevikus 82 ja minevikus 56 juhul) ning ajakirjanduskeeles 142 korda (~51%) (öeldisverb olevikus 103 ja minevikus 39 korral) (272–275).

- (272) Ja vanaemale ütles ta vahel: “Kui sa selle raamatu läbi loeksid, siis sa usuksid küll, et jumalat pole olemas!” (ILU1990\ilu0014)
- (273) Kui minult oleks küsitud, kas jumal on olemas, oleksin vist õlgu kehitanud ja vastuse võlgu jäänud. (ILU1990\ilu0004)
- (274) Kui rahu rikutaks, mis saaks siis kõigist nendest rahvusvahelistest organisatsioonidest? (AJA1990\rh1467)
- (275) Kui EV valitsus ja linnavalitsus oleksid otsuse täitmisele kohe asunud, siis oleks 20 miljonit Moskva valuutarubla juba Eesti elanike tervise heaks investeeritud. (AJAE1990\tat0578)

Tingimuslause, mille öeldisverb oli tingivas kõneviisis, järgnes pealausele ühtekokku 265 juhul, neist 131 korda (~48%) ilukirjanduskeeles (öeldisverb olevikus 81 ja minevikus 50 korral) ja 134 korda (~48%) ajakirjanduskeeles (öeldisverb olevikus 99 ja minevikus 35 korral) (276–279).

- (276) Mannekeen nõustuks vist elama tünniski, kui tal säääl vaid peegel kaasas oleks. (ILU1990\ilu0016)
- (277) Pikse ajal püüdis Jeerend kusagil sees olla, kindlate kiviseinte varjus – kõige parema meelega oleks ta sügavale kartulikoopasse pugunud. Kui mitte peremeest poleks nägemas olnud. (ILU1990\ilu0068)
- (278) Samal ajal ei oleks mul õigus, kui jätaksin tähelepanu juhtimata sellele, et EMÜ loob teinekord teatud raskusi, mille eesmärk on suhete arengut pidurdada. (AJA1990\rh1467)
- (279) Erapooletuks jäänud selgitasid, et nad oleksid hääletanud iseseisvusdeklaratsiooni poolt, kui linnahallis oleks selgemalt määratletud muulaste tulevikuväljavaated. (AJA1990\1485)

Lisaks oli nii ilukirjandus- kui ka ajakirjanduskeeles kaks tingimuslauset, mis olid põimitud pealauseesse (280, 281).

(280) Veel mäletan, et mõttes andsin töötuse, mida ma pidanud pole: pühendada oma esimene raamat, kui selline kunagi ilmuma peaks, temale, Peetrile. (ILU1990\ilu0185)

(281) Enne 1940. aastat Eesti Vabariigis kehtinud Tsaari-Vene 1911. autoriõiguse seadus nägi ette võimaluse, mille kohaselt teose kasutajal oli erandlik õigus teha ilmse hädavajaduse korral teoses muudatusi, millest autor, kui kasutaja oleks temaga nõu pidanud, ei oleks võinud puhta südametunnistusega keelduda. (AJAE1990\ep0206)

Tingimus- ja pealause omavaheline järjestus näib sõltuvat tingimuslause öeldisverbist. Kõige sagedamini eelneb tingimuslause pealausele *da*-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslause puhul ning kõige harvemini konditsionaalse öeldisverbiga tingimuslause puhul.

Kui võrrelda käesoleva peatüki tulemusi peatüki “Tingimusseose markerid” tulemustega, siis võib järeldada, et osalause järjestus ja markerite kasutus on omavahel tihedalt seotud. Sel juhul, kui tingimuslause öeldisverb oli *da*-infinitiivi vormis, oli kasutatud kõige rohkem korrelaati ning tingimuslause eelnes pealausele ka just sel juhul kõige sagedamini. Kui tingimuslause öeldisverb oli konditsionaalis, siis eelnes tingimuslause pealausele kõige harvem ning ka korrelaati kasutati kõige harvem siis, kui tingimuslause öeldisverb oli tingivas kõneviisis. Tingimusseose korrelaadi ja osalause järjestuse vahelist tugevat seotust kinnitab ka tingimuslausekujuliste vormlite moodustamine – kui tingimuslause eelneb pealausele, siis lisatakse alati pealauseesse ka korrelaat; ilma selleta on lause väär.

1.5. Muud tingimuskonstruktsioonid

Traditsioonilises tüpoloogilises käsitluses on peetud adverbiallauseteks alistatud lauseid (vt nt Thompson, Longacre 1985), kuid on keeli, kus kõiki adverbialseid tähendusi on võimalik edasi anda ka rinnastuse või külgnevusega. Teatud keeltes on see isegi primaarseks adverbialsete suhete väljendusvõimaluseks. (Cristofaro 2003: 155)

Eesti keeles on primaarseks adverbiaal tähenduste väljendamise vahendiks alistasatud lause, kuid on ka teisi vahendeid, mida käesolev peatükk lühidalt kirjeldab. Käesolev ülevaade peatub vaid sagedamini kasutatavatel vahenditel ega ole seega ammendav.

Eesti keeles on hakatud tingimusseoseid väljendavana kasutama *des*-vormi (vt ka peatükk 2.2). Ka EKG II (1993: 96) mainib, et selle vormiga võidakse edasi anda tingimusmäärust. Tingimuslikuna kasutatakse *des*-vormi siiski harva (282). EKG II (1993: 96) väitel võib ka teisi verbi infiniitvorme tingimuslikus tähenduses kasutada (nt 283).

(282) Lp üliõpilane, vastates küsimustele, aitad kaasa keeleõppe paremale korraldamisele Tartu Ülikoolis.³

(283) Supp söömata, ei tasu ka magustoitu oodata.

Nagu paljudes maailma keeltes, on ka eesti keeles võimalik tingimuslikku seost edasi anda *ja* või *või* abil rinnastatud lausega. Kui lause on rinnastatud sidesõnaga *ja*, siis tõlgendatakse selle taga peituvat liitlause mõlema osalause verbivormi jaatavana (284 ja 284'); kui aga sidesõnaga *või*, tõlgendatakse vaid ühe osalause verbivormi jaatavana ning teist eitavana (285 ning 285'). *või*-konjunktsioonile lisatakse enamasti ka adverb *muidu* (286, 287). Sageli on selle osalause, mida tõlgendatakse tingimuslausena, verb imperatiivis või jussiivis (288). Nagu tavalistel tingimuslausetelgi, võib ka nende konstruktsioonidega väljendatud sündmustel/situatsioonidel olla eri hüpoteetilisuse astmeid (vrd eelnevaid näiteid ja lauset 289). On võimalik ka see, et rinnastatakse ilma konjunktsioonita, kuid sel juhul esineb seal kindlasti adverb *muidu* (290).

(284) Tuled minuga poodi kaasa ja ma ostan sulle jäätise.

(284') Kui sa minuga poodi kaasa tuled, siis ma ostan sulle jäätise.

(285) Tuled minuga poodi kaasa või ma jään ka koju.

(285') Kui sa minuga poodi kaasa ei tule, jään ka mina koju.

(286) Ärge takistage meid või muidu saate näha, kui suures koguses hakkab voolama kristlaste veri. (SEGAILU0128)

(287) Käed tuleb hoida täiesti liikumatult või muidu läheb üks kuni mitu lihast krampi. (SEGAILU0139)

---

³ Näide Ilona Tragelilt

- (288) Chris jäi hetkeks vait, uuris ümbrust, osutas siis sõrmega minule ning lõpetas tolle loo poolsosinal: "Kuid sina ole vait või muidu oled laip!" (SEGAILU0142)
- (289) Ema on neist kahest tuletanud ühe kuupäeva, kus valitseb absoluutne vaikus, kus pole sündinud ühtki heliloojat, ainult üks kirjanik, kes ennast oma sünnipäeval maha lasi, kuid kirjanduses on nad mõlemad õnneks võhikud või muidu ma polekski vahest ilmavalgust näinud. (SEGAILU0015)
- (290) Pean selle ära tegema, muidu saan rielda.

Ka ISK-s (2004: 1081) on esitatud sama võimalus tingimuslikkuse väljendamisel (291, 292).

- (291) Nyt kerrot tai lennät tuosta ovesta pihalle,--.
'Nüüd räägid või lendad sealt uksest välja'
- (292) Onneksi en harrasta valokuvausta, muuten köyhtyisin heti neljällä tuhannella.
'Õnneks ei tegele ma fotograafiaga, muidu jääksin kohe nelja tuhande võrra vaesemaks'

EKG II (1993: 95–96) järgi on tingimuslikkust võimalik edasi anda ka adessiivis ja komitatiivis substantiiviga (293, 294) või adpositsiooniga *puhul, korral* (295). Adpositsioonide hulka võiks veel lisada asemel, mille abil võib moodustada madala tõenäosuse astmega tingimuslauseid (296).

- (293) Alaealised saavad abielluda täitevkomitee loal.
- (294) Suure näljaga süüakse kõike, mis liigub ja kasvab.
- (295) Vastase sõgeda kangekaelsuse korral on targem natuke järele anda.
- (296) Mina sinu asemel vaataksin enne ringi maailma spordiareenidel.
(Eesti_Ekspress_2000)

Tingimuslikku suhet saab edasi anda ühendi *tingimusel, et abil* (297, 298). Seda võimalust kasutatakse aga suhteliselt harva.

- (297) Üks presidendi sõnumeid oli: "Meie riik, meie rahvas, meie keel ja kultuur püsib ja areneb ainult tingimusel, et püsib ja areneb kaitsetahe." (AJA1990\ml0169)
- (298) Aga tappa ta mu võiks, tingimusel, et ta teeks seda täiesti valutult.
(SEGAILU/0016)

2. Tingimuslause ja grammatiseerumine

Käesolev peatükk näitab, millest on tingimuslause arenenud ja milleks ta edasi areneb, st milline on tingimuslause koht grammatiseerumisahelas. Paljudes maailma keeltes võib näha, et tingimuslause on välja kasvanud ajalausest ning areneb edasi mööndlauseks. Seda, et ajalausest võib tingimuslause kaudu kujuneda mööndlause, kinnitavad ka Heine ja Kuteva (2002: 93, 293). Ilmekaks näiteks on eesti lähisugulaskeele soome keele aja-, tingimus ja mööndkonjunktsioonide kasutus. Kuigi soome keeles on eraldi sidesõnad temporaalsete (*kun*), konditsionaalsete (*jos*) ja kontsessiivsete (*vaikka*) suhete väljendamiseks, on prototüüpselt temporaalne *kun* grammatiseerumisahelas edasi liikunud ning võib lisaks oma põhitähendusele väljendada ka konditsionaalseid (299) ning kontsessiivseidki (230) suhteid (vt nt Ikola jt 1989: 93–94; Herlin 1998: 160–163). Oluline on aga tähele panna, et kui ISKs (2004: 1083) on esitatud *kun*-konjunktsiooni konditsionaalne kasutusvõimalus, siis kontsessiivseid suhteid märkivate konjunktsioonide hulgas *kun*-sõna toodud ei ole.

(299) Samoin voidaan niskoittelija, kun erityiset syyt sitä vaativat, uhkasakolla kieltää jotain tekemästä.⁴

’Samuti võib vastuhakkajat, kui erilised põhjused seda nõuavad, sunniraha abil keelata midagi tegemast’

(230) – – – mikä siin-on ny sitte vikana ett-ei se kansaneläke tule, ko se ol luva... luvattu. (Ikola jt 1989: 94)

’Milles nüüd viga on, et see pension ei tule, kuigi oli lubatud’

Järgnev tutvustatakse lühidalt grammatiseerumisteooriat ning seejärel vaadatakse, milline on eesti keele konditsionaallause vahekord temporaal- ja kontsessiivlausega.

2.1. Grammatiseerumine

Grammatiseerumise all peetakse silmas eelõige semantilist protsessi, mille käigus sünnib keelde leksikaalsest elemendist grammatiline element ning grammatilisest elemendist veelgi grammatilisem element (Heine, Kuteva 2001: 2). Näiteks adverbiaal-konjunktsioonid, mis on grammatilised üksused, muutuvad grammatiseerudes veelgi

---

⁴ Näide pärineb Turun Yliopiston Lauseopin arkisto ühiskeele materjalidest

grammatilisemaks, mitte kunagi aga vastupidi kas koordineerivateks konjunktsioonideks või adpositsioonideks (Kortmann 1997: 22). Helle Metslang (1994: 13) seletab grammatiseerumist järgmiselt: “Grammatikalieerumise all mõistetakse tavaliselt mingi üldistatud tähendusopositsiooni ja selle vormistamise kujunemise protsessi. Mingit keeles olemasolevat materjali hakatakse mingis kindlas ümbruses ikka enam kasutama ühes järjest kitsamas ja standardsemas tähenduses. Ajapikku kujuneb välja grammatiline üksus (morfeem, abisõna, konstruktsioon vms.), mis kannab mingit väga üldist, mõnele teisele grammatilisele tähendusele vastanduvat sisu, on oma vormilt lihtne ja kombineerub muude üksustega piiratult ja kindlate reeglite järgi.” Grammatiseerumise puhul on oluliseks kontiinumini mõiste (Kortmann 1997: 20) – et keeles ei ole selgeid piire, vaid tegemist on prototüüpse tsentri ning nendevaheliste hajusate perifeeriatega, siis ei toimu ka keelemuutused hüppeliselt, vaid sujuvalt.

Grammatiseerumine ei ole juhuslik, vaid grammatilist funktsiooni väljendavatel keeleüksustel on eri keeltes kalduvus pärineda samadest lähtemõistetest, mis osutavad kõige elementaarsematele inimkogemuse valdkondadele, ja areneda ühesuguste etappide kaudu. Näiteks on maailma keeltes üldlevinud see, et kehaosa tähendavad sõnad on hakanud tähistama ruumisuhteid. (Heine 2005: 582–583, 586; Laitinen, Lehtinen 1997: 12–13)

Grammatiseerumise on ühesuunaline protsess; suund on leksikast grammatikasse, st vähem grammatilisest rohkem grammatilise poole. Grammatilised kategooriad arenevad vähehaaval leksikaalsemast ainesest, mitte vastupidi. Leksikaalne täistähenduslik sõna hakkab toimima grammatilist funktsiooni täitva sõnana. Areng toimub vabamatest rangemate suheteni ja konkreetsemast abstraktsema tähenduseni. (vt Heine 2005: 582–583) Heaks näiteks sobib siia eesti keele kaasäitleva käände lõpu -ga kujunemine täistähenduslikust sõnast *kansak. Samalaadne areng toimub praegu ka soome keeles, kus kirjakeelse *minun kanssani* asemel kasutatakse kõnekeeles *mun kaa*.

Grammatiseerumine algab konkreetsest leksikaalsest keeleüksusest ning lõppeb ideaaljuhul keeleüksuse kaoga ning see võidakse asendada uue vormiga. Siiski tuleb meeles pidada, et grammatiseerumisprotsess võib katkeda ükskõik millisel arenguhetkel ning et grammatiseerunud elementi ei pruugita asendada mingi uue elemendiga (Heine, Kuteva 2002: 4–5).

Grammatiseerumine toimub vähehaaval, üleminekute jadana. Järkjärguliste muutuste jadal lähestikku asuvatel liikmetel on palju ühiseid omadusi, kuid erinevatel äärtel olevatel liikmetel ei pruugi enam üksteisega mingeid ühiseid jooni olla. Ka tähendused muutuvad astmeliselt: lokaalsest tähendusest tekib temporaalne, temporaalsest kausaalne jne. Arenemisprotsessi erinevatel etappidel olevad keeleüksused toimivad keeles paralleelselt, samal ajal (näiteks lauses 231 on sidesõna *kui* selgelt aega, kuna lausetes 232 ja 233 tingimust väljendav). Ka kaugemale arenenud keeleüksuses on säilinud midagi algupärasest lähtemõistest. (Laitinen, Lehtinen 1997: 11–12) Näiteks hüpoteetilistes tingimuslauses 234 on näha taustaks olev ajatähendust, pealausega väljendatu saab toimuda alles pärast seda, kui on toimunud kõrvallausega väljendatu (kõigepealt peab tulema kiri ning alles seejärel saab sotsiaalministeerium midagi tegema hakata).

- (231) Kui žürii saali tagasi jõudis, olid auhinnad juba jagatud. (AJA1990\ol1656)
- (232) Kui hoiustaja sobivat kaupa ei leia, võib valuuta seista, tema arve kannab 4% kasumit aastas. (AJA1990\ee1439)
- (233) Kui asja see külg ka laheneks, võiks päris julgelt tegutseda. (AJA1990\ol1667)
- (234) Sotsiaalministeerium reageeriks siis, kui tuleks kiri, et sensitiivid on pahandust teinud. (AJA1990\ml0179)

Grammatisatsiooni peamiseks põhjuseks on püüd edukalt suhelda, sest just soovi tõttu end arusaadavaks teha kasutatakse leksikaalseid ja vähem grammatiseerunud elemente rohkem grammatiseerunud funktsioonides (Heine 2005: 578).

Grammatiseerumine hõlmab nelja mehhanismi, mis on omavahel tihedalt seotud:

1. keeleüksus kaotab osa oma tähendusest, konkreetse kontekstist sõltuva tähenduse asemele tuleb abstraktsem grammatiline tähendus;
2. keeleüksust hakatakse kasutama konteksti(de)s, kus seda varem kasutada ei saanud;
3. keeleüksus kaotab osa oma morfosüntaktilistest omadustest; siia kuulub ka see, kui sõna kaotab iseseisvuse, muutub afiksiks;
4. keeleüksus kaotab osa oma foneetilisest ainesest.

Grammatisatsiooni käigus kaotab keeleüksus semantilisi, morfosüntaktilisi ja foneetilisi omadusi, kuid samas laienevad tema kasutusvõimalused – teda hakatakse kasutama uu(t)es ümbrus(t)es. Kui keeleüksus on juba saanud uue grammatilise tähenduse, siis kaotab see osa morfosüntaktilistest omadustest, seda hakatakse järjest sagedamini ja järjest rohkemates kontekstides kasutama, et muuta selle uus tähendus tuttavamaks, sagedase kasutamisega kulub aga keeleüksus foneetiliselt. (Heine 2005: 579–580)

Eelnevast selgub, et grammatiseerumisprotsess käivitub semantilistest muutustest. 'Et aga keeleüksuse tähendust mõjutab ka kontekst, kus üksust kasutatakse, võib grammatiseerumist kirjeldada kui kontekstist ajendatud reinterpretatsiooni. (Heine, Kuteva 2002: 3)

Grammatiseerumisprotsess põhineb metafooridel ja metonüümial. Ühtedest mõistetest teiste loomisel kannab lähtub inimene oma maailma tajumise kogemusest. Metafoorilised kategooriad kalduvad arenema teatud kindlastest metafoorilistest kategooriatest. Näiteks *TEGEVUS* > *RUUM* > *AEG*. Metafooriliste kategooriate vahel võib olla üks või ka mitu üleminekutasantid. (Heine jt 1991: 45, 48–50)

Grammatiseerumise määr. Heine jt (1991: 156–158) toovad välja seitse parameetrit, mille abil saab otsustada, kas kategooria X on rohkem grammatiseerunud kui kategooria Y:

1. Grammatiline kategooria on rohkem grammatiseerunud kui teine kategooria juhul, kui ta lähtub etümoloogiliselt viimati mainitust. (Sellest parameetrist võib kohe järeldada ühe olulise grammatisatsiooni tunnuse – grammatiseerumine on ühesuunaline.) Selle väite põhjal saame järeldada, et inglise keeles on konjunktsiooni *since* puhul *PÕHJUS* rohkem grammatiseerunud tähendus kui *AEG*.
2. Kui kaks käänefunktsiooni erinevad teineteisest ainult selle poolest, et ühel on ruumi tähendus, kuna aga teisel ei ole, siis on viimati nimetatu rohkem grammatiseerunud. Kokkuvõttes tähendab see seda, et kõikidest käände-funktsioonidest on *RUUM* kõige vähem grammatiseerunud.
3. Kui kaks grammatilist kategooriat erinevad teineteisest vaid selle poolest, et ühega kaasneb tüüpiliselt elus osaline, kuna aga teisega kaasneb elutu, siis on

viimati nimetatu rohkem grammatiseerunud. See tähendab näiteks, et SAAJA on vähem grammatiseerunud kui SIHT. Neil mõlemal on jooni, mis viitavad eesmärgile, kuid nad erinevad teineteisest oluliselt sellega, et SAAJA eeldab elus osalist, kuid SIHT nõuab elutut osalist. Sellest parameetrist järeldub ka, et komitatiiv on vähem grammatiseerunud kui instrumentaal, sest komitatiiv tüüpiliselt eeldab elus osalist, kuid instrumentaal mitte.

4. Kategooria, mis viitab mõistele, millel on kolm võimalikku füüsilist dimensiooni, on vähem grammatiseerunud kui kategooria, mille mõistel on ainult üks füüsiline dimensioon. Viimane on omakorda vähem grammatiseerunud kui kategooria, mille mõistel pole ühtegi füüsilist dimensiooni. See parameeter aitab meil määrata, et RUUM on vähem grammatiseerunud kui AEG, mis omakorda on vähem grammatiseerunud kui TINGIMUS.
5. Kui kaks kategooriat erinevad teineteisest ainult selle poolest, et üks väljendab ajalist suhet, kuna aga teine väljendab mõnda “loogilist” suhet, siis on viimati nimetatu rohkem grammatiseerunud. Selle parameetri järgi on kategooriad PÕHJUS ja TINGIMUS rohkem grammatiseerunud kui AEG.
6. Kui kaks kategooriat erinevad üksteisest ainult selle poolest, et üks on rohkem inklusiivne, st võib kindlas kontekstis sisaldada endas ka teist, siis enam inklusiivne on rohkem grammatiseerunud. Selle parameetri järgi on VIIS enam inklusiivne ja niisiis ka rohkem grammatiseerunud kui INSTRUMENT. See väljendub näiteks VIISI küsisõna *kuidas* puhul (*Kuidas ta seda tegi?*), mis hõlmab mõlemat, nii VIISI (*hooletult*) kui ka VAHENDIT (*relvaga*), kuna aga vastupidine (nt. VAHENDI küsisõna *millega* (*Millega ta seda tegi? – *hooletult*) puhul) ei kehti.
7. Kui antud morfeemi kasutatakse nii nimisõnafraasi kui ka osalause puhul, siis on viimati nimetatud kasutus rohkem grammatiseerunud. Näiteks inglise keele morfeemil *for* on mõlemad funktsioonid, seda kasutatakse nii prepositsioonina (siis liitub nimisõnafraasiga) kui ka konjunktsioonina kõrvallause puhul. Käesoleva parameetri põhjal võib öelda, et morfeemi *for* kasutus prepositsioonina on vähem grammatiseerunud kui selle kasutus konjunktsioonina.

Paljudel juhtudel kehtib rohkem kui üks ülalnimetatud kriteeriumidest. Kättesaadav ajalooline materjal näitab, et komitatiiv eelneb ajaliselt instrumentaalile. Niisiis on komitatiiv allikaks, millest tuleneb instrumentaal. Seetõttu on esimese parameetri järgi instrumentaal rohkem grammatiseerunud kui komitatiiv. Seda kinnitab veel ka kolmas parameeter.

Esimese parameetri järgi on inglise keele sõna *for* prepositsioonina vähem grammatiseerunud kui konjunktsioonina – kättesaadav ajalooline materjal toob esile, et tõenäoliselt eelnes ajaliselt käesoleva morfeemi prepositsioonina kasutamine selle kasutamisele subordinatiivsena. Lisatõestusi leiab kolmandast parameetrist: morfeemi *for* kasutamine prepositsioonina toob tüüpiliselt sisse inimosalise (elusa osalise), kuid *for* kasutamine konjunktsioonina seda muidugi ei tee. Seda kõike toetab omakorda veel ka seitsmes parameeter.

Heine jt (1991: 158) lisavad, et need ülaltoodud parameetrid ei olnud mõeldud moodustamaks mingit jäika ja täpset definitsiooni. Kõiki parameetreid arvestades saab ainult juhtnööre selleks, et määrata, kui kaugele on mingi keeleline üksus oma grammatiseerumisprotsessil jõudnud. Nende parameetrite järgi saab aga käändefunktsioonid asetada järgnevasse kasvava suunaga grammatiseerumisahelasse:

ABLATIIV	> AGENT	> SIHT	> AEG > TINGIMUS > VIIS
ALLATIIV	KOMITATIIV	VAHEND	PÕHJUS
LOKATIIV	SAAJA	DAATIV	
TEE		POSSESSIIV	

Kuna kõigil esimese tulba käändefunktsioonidel on mingi ruumikomponent, siis kinnitab see ahel lokaalsuse hüpoteesi, mille järgi ruumi mõiste on alati algsem kui mingisse teise valdkonda kuuluv mõiste.

See skeem võtab kokku kolm tunnetusliku valdkonda:

- a) ruumi valdkond – siia kuulub skeemi esimene tulp;
- b) antropotsentriline valdkond – siia kuuluvad skeemi teine ja kolmas tulp, mille liikmed tavaliselt kas viitavad inimosalisele või vihjavad ettepanekule kaasata inimõjutaja;
- c) elutu valdkond – siia kuuluvad kolm viimast tulpa skeemilt.

Niisiis võib eelmisest skeemist järeldada alloleva üldisema skeemi:

ruumisuhted > inimosalistega suhted > elutute osalistega suhted

2.2. Aja ja tingimuse vahekord

2.2.1. Aja muutumine tingimuseks ja selle kajastus tänapäeva keeltes

Adverbiaalsetest suhetest on kõige tihedamalt seotud just temporaalsed suhted kausaal-, konditsionaal- ning kontsessiivsuhetega (Kortmann 1997: 177–178). Aega (eriti duratiivset aega) väljendavad sõnad (enamasti konjunktsioonid) on maailma keeltes kõige sagedamaks tingimuslike konjunktsioonide allikaks (vt peatükk 1.3.2). Temporaalsuse muutumine konditsionaalsuseks on tõenäoliselt ajendatud sellest, et tingimus eelneb ajalisel tagajärjele. (Kortmanni (1997: 197) sõnul ongi tingimuslikuks kujunenud just järgnevust või samaaegsust väljendavad ajakonstruktsioonid). Muutus on toimunud selle kaudu, et temporaallauses esitatut tajutakse pealausega väljendatu raamina. (Traugott 1985: 292, 295; ISK 2004: 1655) Näiteks temporaallauses 235 on Mardi lahkumine raamistatud Jüri tulekuga.

(235) Kui Jüri tuli, siis Mart lahkus.

Temporaalsus võib jääda konditsionaallause markerite üheks tähenduse osaks, näiteks poola keeles on kõigis tingimuslausete markerites erineval määral ka temporaalsust, kuigi näiteks marker *jak* on arenenud hoopis viisi väljendavast pronoomenist. (Tabakowska 1997: 278–280)

Et tingimuslause on tihti välja kasvanud ajalausest, siis on paljudes keeltes (näiteks suur hulk Paapua Uus-Gineas kõneldavaid keeli, indoneesia keel (Thompson, Longacre 1985: 193) ja ka eesti keel) nende väljendamiseks samad vahendid, st aja- ja tingimuslausel saab vahet teha vaid konteksti abil. Näiteks eesti keele lauses 236 võib sidesõna *kui* mõista nii temporaalse kui ka konditsionaalsena. Sama nähtub ka dialoogist 237.

(236) Ta ei mürisenud nagu jumalateenistuse ajal, vaid mängis tasa, unistavalt, sellist orelimängu kuuleb ainult siis, kui organist on unustanud ümbruse ja usub end võimsa pilliga kahekesi olevat. (ILU1990\uilu0024)

(237) R: kas=se=on: ee puhas piiritus.

Ö: mhmh.

R: võib teda (.) tee sisse kallata.

- Ö: mhmh?
 R: on=se võimalik [jah.]
 E: [ainult] sis=kui külm on. (ar_di_va_7)

Thompsoni ja Longacre'i (1985: 193) väitel on ka palju selliseid keeli, kus aja- ja tingimuslause vahel ei saa selget piiri tõmmata vaid juhul, kui lause on suunatud tulevikku, näiteks saksa ja ka vai keeles (mande keel), kus *à-’èé* on tingimus- ja ajamarker (238)

- (238) *Á à ná ’èè í-i à fé’è-’à*
 ta tuleb sa-FUT teda näed-FUT
 'Kui [aeg/tingimus] ta tuleb, siis sa näed teda'

Anna Wierzbicka (1997: 24–25) väidab aga, et saksa keeles on nende kahe lausetüübi vahel võimalik vahet teha, seda näitavat seegi, et saksa keeles on võimalik kasutada lauset 239.

- (239) Wenn du kommst – WENN du kommst – wirst du es sehen.
 'Kui [temporaalne] sa tuled – kui [konditsionaalne] sa tuled, näed sa seda'

Kuid ka keeltes, kus tingimus- ja ajalause moodustamiseks kasutatakse erinevaid markereid, saab mõnikord vormi poolest ajalauseid mõista tingimuslausena. Näiteks on Traugotti (1985: 295) järgi inglise keele lause 240 kahetähenduslik.

- (240) Bill come home, John left.
 'Kui Bill koju tuli, lahkus John'

Ka soome keeles võib temporaalne konjunktsioon *kun* saada konditsionaalse tähenduse (241) (ISK 2004: 1083).

- (241) Kun kuluttaja valitsee Nokian, Kyrelin menestys jatkuu.
 'Kui tarbija valib Nokia, siis jätkub Kyreli edu'

Temporaalsete *kun*-konjunktsiooniga kõrvallausete ja konditsionaalsete *jos*-konjunktsiooniga kõrvallausete lähedast suhet näitab ka see, et neid võib omavahel rinnastada (242).. Nende tähendusvahe on sel juhul peaaegu olematu.

- (242) Jos rima tippuu tai kun oma ennätys ei parane, ei auta muu kuin --.
 'Kui latt maha langeb ja kui oma rekord ei parane, siis ei aita muu kui --'

2.2.2. Aja ja tingimuse vahekord eesti keeles

Eesti keel kuulub nende keelte hulka, kus tingimust väljendav sidesõna *kui* on arenenud samakujulisest aega väljendavast sidesõnast, kusjuures konjunktsioon on säilitanud ka oma esialgse tähenduse. Seetõttu on eesti keeles lauseid, kus sidesõna *kui* võib kanda nii aja kui ka tingimuse tähendust. Järgnevalt kirjeldangi seda kahe lausetüübi vahelist hajusat üleminekuala, mida iseloomustavad laused 243–248. Lause 243 kõrvallause on selgelt vaid aega väljendav, lauses 244 on ajale lisandunud ka tingimuse varjund – kõrvallause saab küll ajatõlgenduse, kuid ühtlasi määrab see ka pealausega toimuva tingimused – joonistamine on võimalik vaid juhul, kui kõik on uinunud. Lause 245 puhul ei saa enam otsustada, kas primaarne on temporaalsus või konditsionaalsus, mõlemad tõlgendused on võimalikud. Lauses 246 on kõrvallause tähendus pigem konditsionaalne, kuid ajatõlgendust võimaldab adverbi *alles* kasutus. Lause 247 kõrvallause on selgelt konditsionaalne – see esitab tingimused pealausega väljendatud sündmuse toimumiseks, kusjuures me ei tea, kas lausega edasi antu ka tegelikult teoks saab. Lause 248 on veel üks samm edasi: kui lause 247 puhul peab tingimuslausega esitatu ajalisel eelnema pealause esitatule, siis lause 248 korral enam nii selget ajalist järgnevust kahe osalause sündmuse vahel pole.

- (243) Kui Siim oli neljandas-viiendas klassis, meeldis talle etteütlosti ja grammatilisi kontrolltoid parandada. (ILU1990\ilu0002)
- (244) Ja ise pidin ma jääma tabamatuks – joonistasin öösiti, kui kõik, ka valvekasvataja, olid uinunud. (ILU1990\ilu0578)
- (245) Kui mina enam ei tule, tuleb Annika. (ILU1990\0002)
- (246) Sellised lootused täituvad aga alles siis, kui Moldova suudab leida lahenduse eelnimetatud territoriaalprobleemile. (AJA1990\ep0170)
- (247) Kui ülemnõukogu need tagasi lükkab, tehakse rahvasaadikute kongressile, mis arvatavasti 10. märtsil kokku tuleb, ettepanek panna need referendumile alternatiivsena. (AJA1990\rh1591)
- (248) “Kui me üldse koju ei läheks, siis vast jõuaksime töö tehtud,” arwab Lehte Karjus. (AJA1990\rh1510)

Vaadeldavas korpuses oli adverbiallauseid, kus sidesõna *kui* võis mõista nii aega kui ka tingimust väljendavana, ühtekokku 696: ajakirjandustekstides 318 ning ilu-

kirjandustekstides 378. Seega oli ilukirjandustekstides kaheti mõistetavaid lauseid 1,7 korda rohkem kui ajakirjandustekstides.

Analüüsist jääb kõrvale 3 adverbiaallauset ilukirjandus- ning 2 ajakirjanduskeelest, sest neil ei olnud pealauseid kas üldse või oli see pooleli jäetud.

Eesti keeles esineb kõrvallauseid, mis väljendavad samaaegselt aega ja tingimust (249), kuid on ka selliseid kõrvallauseid, mis võiksid küll väljendada nii aega kui ka tingimust, kuid mis tõlgendatakse konteksti abil üheks kahest võimalikust – kas temporaalseks või konditsionaalseks vastavalt sellele, kui tõenäoliseks peetakse sellega edasi antu teostumist (250, 251). Näiteks lauses 251 tõlgendatakse kõrvallause temporaalseks juhul, kui ollakse kindel, et kunagi on kõnealustel inimestel auto, konditsionaalseks aga juhul, kui vaid kujutletakse, kuidas käitutaks, kui kõrvallausega väljendatu peaks (kunagi) tõeks saama.

(249) Kui graatsiad kadusid, rahunes nainegi ja märkas taas meest enda kõrval. (ILU1990\ilu0508)

(250) Kui poisi üles leiame, suuname Puiatusse. (ILU1990\ilu0150)

(251) Kuidas me neid kirusime ja vandusime, et kui meil endal autod tulevad, et siis meie niisugusteks ei hakka. (ILU1990\ilu0664)

Kui 1980. aastate korpuses polnud ühtki juhtu, kus adverbiaal- või pealause öeldisverb oleks olnud konditsionaalis, siis 1990. aastate korpuses oli nii ilu- kui ka ajakirjandustekstide hulgas lauseid, kus pealause öeldisverb oli tingivas kõneviisis (ilukirjandustekstides 8 ning ajakirjandustekstides 6 lauset) ning kõrvallause öeldisverb indikatiivne (252, 253).

(252) Sa peaksid kirjutama siis, kui tahad väga mulle midagi öelda. (ILU1990\ilu0038)

(253) Kui ameerikalikus sujuvas ja lennukiirusel mööduvas elustiilis aega jääb kodu järele igatseda, tahaks Anu süüa musta leiba. (AJA1990\tat0586)

Nagu aga näited 152 ja 253gi esile toovad, kasutatakse siin konditsionaali muudes ülesannetes kui selleks, et muuta tegevuse toimumine hüpoteetiliseks, lauses 252 on konditsionaali ülesandeks edastada nõrka käsku ning lauses 253 soovi. Sarnaselt esitatud näidetega ei olnud ei ajakirjandus- ega ilukirjandustekstides lauseid, kus pealause tingivas kõneviisis olev öeldisverb oleks muutnud kõrvallausega väljendatud sündmuse toimumise tõenäosust.

Oluliseks hüpoteetilise astme määramisel saab aga aeg. Kui sündmus on minevikuline, siis on see madala hüpoteetilise astmega, sest teame, et sündmus on toimunud; kui aga olevikuline, siis võib sündmuse tõenäosuse aste olla nii kõrge kui ka madalam. Eriliseks on siiski perfekti kasutamine kõrvallauses, sest perfekt väljendab ühelt poolt sündmuse minevikulisust, teiselt poolt aga seisundi olevikulisust; teatud situatsioonides võib perfekti abil viidata ka tulevikku (EKG I: 77–78). Seetõttu vaatan kõrvallauseid, mille öeldisverb on perfekti, eraldi nii olevikulise kui ka minevikulise öeldisverbiga kõrvallausetest.

Ilukirjanduskorpuses oli 267 (~71%) nii aega kui ka tingimust väljendavas kõrvallauses öeldisverb minevikuline ning seega olid need kõrvallaused ka kõrge tõenäosuse (ning ühtlasi madala hüpoteetilise) astmega (254, 255).

(254) Kui isa kokandushuvilist aednikku kodus polnud, võis endale lubada aja kokkukõrge hoidu poolfabrikaatidega. (ILU1990\ilu0177)

(255) Kui sõnad said otsa, tuli kätega. (ILU1990\0228)

14 (~4%) lause puhul oli kõrvallause öeldisverb perfektivne, kusjuures ühes lauses oli pealause öeldisverb imperfektis ning 13 lause puhul preesensis. Lauses 256 ei mõjuta pealause minevikulisus kõrvallausega väljendatu toimumise tõenäosust; pealausega viiakse vaatluspunkt minevikku ning kõrvallause sündmus on minevikulisest vaatluspunktist lähtudes tulevikuline, lausest ei selgu, kas Mehhiko operatsioon on lõpetatud või mitte, küll aga selgub, et selle lõpetamist peetakse tõenäoliseks.

(256) Mäletad, me pidime siis toosti ütlema, kui meil Mehhiko operatsioon lõpetatud? (ILU1990\ilu0155)

13 lauset, kus kõrvallause perfektivse öeldisverbi korral oli pealause öeldisverb preesensis, olid enamasti madala hüpoteetilise astmega, väljendades olukordi, kus kõrvallausega väljendatu toimumise puhul toimub alati ka pealausega väljendatu, või üldist, harjumuslikku ja/või sageli korduvat situatsiooni (257, 258).

(257) Ta ei mürisenud nagu jumalateenistuse ajal, vaid mängis tasa, unistavalt, sellist orelimängu kuuleb ainult siis, kui organist on unustanud ümbruse ja usub end võimsa pilliga kahekesi olevat. (ILU1990\ilu0024)

(258) Ühtlasi heljus siin iselaadne lehk, mis tekib tavaliselt siis, kui tuhatoose pole pikka aega tühjendatud ning hulk inimesi on mitu päeva samas ruumis koos maganud, ilma et oleks vahepeal duši all käinud. (ILU1990\ilu0043)

Perfektiivse öeldisverbiga tingimuslauseid võivad olla ka kõrgema hüpoteetilisuse astmega, kuid samas ei peeta nendega väljendatu toimumist võimatuks (vastasel korral poleks ajatõlgendus võimalik). Lauses 259 jääb lahtiseks, kas kõrgema olemasolu suudetakse tõestada või mitte, kuid selle tõestamist ei välistata.

- (259) Pea kinni, ma ei ole veel öelnud, et ma kavatsen mingeid kõrgemaid võimalusi kasutada. Igatahes mitte enne, kui sa oled suutnud mulle ära tõestada, et see kõrgem üldse olemas on. (ILU1990\ilu0161)

Ilukirjanduskorpuses oli 94 (~25%) temporaalse ja/või konditsionaalsena mõistetasavas kõrvallauseis olevikuline öeldisverb. Suurem osa (79 lauset e ~84%) neist lausetest väljendas kõrge tõenäosuse astmega sündmusi – üldist, harjumuslikku, sageli korduvat situatsiooni (260, 261) või siis väljendas kõrvallause situatsiooni, mille toimumine kutsub tingimata esile ka pealausega väljendatu toimumise (262).

- (260) Kui ainult külm on, peavad need aknad sooja küll, aga tuul lõõtsub kusagilt läbi, näh, kardinad päris liiguvad. (ILU1990\ilu0009)
- (261) Vahepeäl, kui mõni ohvitser magalasse ilmub, hüpatakse vooditelt püsti ja tehakse nägu, just nagu oleks kapikese juurde asja. (ILU1990\0016)
- (262) Käsitöö hoiab mind virge, mõnd ajakirja või raamatut lugeda saa, aga kui vihikupaki ette võtan, jään tukkuma: see lektüür on mu ära tüüdanud. (ILU1990\ilu0002)

Kõrgema hüpoteetilisuse astmega lauseid, mille kõrvallause öeldisverb oli olevikuline, oli ilukirjanduskorpuses 15 (~16% olevikulise öeldisverbiga kõrvallausestest). Nende lausete puhul ei saa kõrvallausega edasiantu toimumise kohta infot (263), sageli jääb kõrvallausega väljendatu teostumine lahtiseks seetõttu, et tegemist on tulevikulise situatsiooniga, mille toimumist peetakse küll võimalikuks või üsnagi tõenäoliseks, kuid siiski mitte tingimata toimuvaks (264).

- (263) Ei aita muud, kui teha traksidega püksid! Siis ta ise kehitab neid, kui jälle valguma hakkab, ja püsib kenasti klimpis. (ILU1990\ilu0642)
- (264) Ja meie juurde ei tahtnud ta kuidagi elama tulla; alles siis lubas tulla, kui üldse enam ise toime ei saa. (ILU1990\ilu0244)

Kui ilukirjanduskorpuses oli valdavas enamikus lausetest kõrvallause öeldisverb minevikuline, siis ajakirjanduskorpuses oli selliseid lauseid vaid 133 (~42%). Minevikulise öeldisverbi puhul on lause kõrge tõenäosuse astmega (265, 266).

(265) Kui aga selgus, et vahialune on juba varem innukalt punaste vastu võidelnud, siis muudeti esialgne otsus kümneaastaseks vanglakaristuseks. (AJA1990\ml0108)

(266) Kui aga Muster asus juhtima 4:2, kaotas Sampras oma mängu lõplikult. (AJA1990\ep0101)

Lauseid, kus kõrvallause öeldisverb oli perfektivne, oli ajakirjanduskorpuses veidi enam kui ilukirjanduskorpuses – 18 lauset (~6%). Kahe lause puhul on ka pealause öeldisverb perfektis, mõlemal juhul on lause kõrge tõenäosuse astmega (267).

(267) Eesti on saavutanud iseseisvuse ja stabiilsuse ikka siis, kui Venemaa on olnud nõrk ja ebastabiilne. (AJA1990\stak0161)

Nagu ilukirjanduskorpuses, nii oli ka ajakirjanduskorpuses ühe perfektivse öeldisverbiga kõrvallause puhul pealause öeldisverb imperfektis (268). Lause on kõrge tõenäosuse astmega, kuid pealause imperfektivne öeldisverb lause hüpoteetilise astet ei mõjuta.

(268) Ta lubas küsimust lähemalt kommenteerida, kui on asjaoludega lähemalt tutvunud. (AJA1990\stak0046)

Nende lausete hulgas, kus kõrvallause perfektivse öeldisverbi korral oli pealause öeldisverb olevikuline, oli nii kõrge kui ka madalama tõenäosuse astmega lauseid. Kõrge tõenäosuse astmega laused väljendavad kas harjumuslikku või üldist situatsiooni (269), madalama tõenäosuse astmega laused aga on suunatud tulevikku ja/või nendega väljendatu täitumise kohta ei saa midagi teada (270, 271).

(269) Kui noor inimene on leerist nii-öelda “läbi” käinud, hakatakse temasse suhtuma hoopis teisiti. (AJA1990\pp0042)

(270) Samal ajal on FIDE tiitlimatš finantseerija puudumisel katkestatud ning praeguse plaani kohaselt jätkatakse seda 16. oktoobril Indoneesia pealinnas Jakartas alles pärast seda, kui Omanis on edukalt lõppenud läbirääkimised võimalike sponsoriga. (AJA1990\pp0058)

(271) Tema arvates tekib SOS-olukord siis, kui masuut on põhjavette jõudnud. (AJA1990\pp0058)

Ajakirjanduskorpuses oli 164 (~52%) temporalse ja/või konditsionaalsena mõistetavas kõrvallauses olevikuline öeldisverb. Enamik neist lausetest (129 lauset e 79% lausetest, kus kõrvallauses oli olevikuline öeldisverb) oli kõrge tõenäosuse astmega, kirjeldades üldisi, harjumuslikke, sageli korduvaid situatsioone (272, 273).

- (272) Kui üks juhtidest kliendi peale saab, annab ta sellest järgmisele teada ja see hõivab vabanenud koha. (AJA1990\stak0288)
- (273) Lähen alati lahti, kui mind ümbritsevad meeldivad inimesed, tunnistab sümpaatne proua. (AJA1990\ol0401)

Madalama tõenäosuse astmega lauseid on ajakirjanduskorpuses 35 (21% lausetest, kus kõrvallauseid oli olevikuline öeldisverb). Suurem hulk neist lausetest oli tulevikku suunatud (274), kuid oli ka lauseid, mis on väga lähedased tingimuslausele ning milles kujutletakse, mis võiks olla, kui kõrvallausega väljendatu juhtuks (275).

- (274) Ja kolmandaks võib olla tõesti tõsi, et eestlaste jaoks on narkootikumid kõigi oma kaasmõjudega alles kaugem perspektiiv, mis tuleb koos majandusliku õitsengu ja üleüldise rikkusega. Siis, kui meil on nagu Läänes. (AJAE1990\stak0206)
- (275) Kui aga sõjavägi ükskord tõeti minema hakkab, langeb virulaste saagiks mitmeid piiripunkte, lennuvälju, terveid linnaosi. (AJA1990\tat0657)

Temporaal- ja konditsionaallause tugevat seotust näitab seegi, et on võimalikud laused, kus aeg ja tingimus on omavahel rinnastatud (276).

- (276) Ja veel tundub, et kui ta bussis istub ja tema kõrval vanaema, invaliid või titeema seisab, vaatab ta aknast välja, kuigi seal tema jaoks parasjagu miski väärtuslikuna ei näi, ja mõtleb pahuralt: "Mul on samamoodi pilet nagu neil, miks ma peaksin kellelegi istet pakkuma." (AJA1980\stat0330)

Eesti keeles on hakanud laienema ka *des*-vormi kasutusvõimalused. Kui EKK (2000: 207) järgi antakse sellega edasi "teise tegevusega samaaegselt toimuvat ja seda iseloomustavat tegevust", siis tegelikkuses võidakse seda kasutada ka aega ja tingimust (277) või isegi üksnes tingimust väljendavana (278, 279).

- (277) Olles toleaeagsete seaduste põhjal veendunud, et korter selles majas jääb minule ja mu lastele koduks surmani, tegin palju lisatöid korteri ja abiruumide väljaehitamiseks. (AJAE1990\stak0066)
- (278) Võrreldes ametlike valuutakauplustega, on hinnad "Liivi Lahel" mõnevõrra odavamad. (AJA1990\ee1439)
- (279) Olles Tallinna elanik, peab linn teid meeles.⁵

---

⁵ Näide on võetud 2006. aasta aprillis kuulnud raadioreklaamist.

Nagu selgus, muutub ajalause tingimuslauseks järk-järgult kõrge tõenäosuse astmega lausete kaudu. Kui Wierzbicka (1997: 22–25) väidab, et keeltes, kus tingimus- ja ajalause markerid kattuvad, kasutatakse neid siiski korraga ühes tähenduses ning lause põhjal selgub, kummas, siis võib eesti keele põhjal väita, nii see siiski ei ole. Eesti keeles on lauseid, kus konjunktsiooni *kui* tähendus on selgelt kontekstist sõltuv, kuid samas on lauseid, kuhu sobivad mõlemad tähendused. See, et eesti keeles on võimalik *des*-vormi kasutada ka konditsionaalsena, näib aga toetavat Kortmanni (1997: 197) hüpoteesi selle kohta, et tingimuslikuks kalduvad kujunema samaaegsust väljendavad ajakonstruktsioonid.

2.3. Tingimuslause suhe mööndlausega. Mööndtingimuslauseid

2.3.1. Üldiseloostus

Mööndtingimuslause on adverbiallause, millel on nii tingimus- kui ka mööndlause omadusi. Kui tingimuslause esitab tingimuse, mis soodustab pealausega väljendatu täitumist, siis mööndtingimuslause esitab ebasoodsad tingimused, mis peaksid pealausega toimumist takistama, kuid ei tee seda. Viimati nimetatu seob aga mööndtingimuslause mööndlausega. Mööndlausest eristab mööndtingimuslause see, et mööndlause ei anna edasi pealausega väljendatu toimumise tingimus, vaid on teada, et toimub nii pea- kui ka kõrvallausega väljendatu.

Tihti peetakse mööndtingimuslause all silmas lauseid, mis sisaldavad eesti keele ühendiga *isegi kui* (inglise *even if*) analoogilist markerit (vt nt Givón 1990, Thompson ja Longacre 1985).

Martin Haspelmath ja Ekkehard König (1998: 563) toovad aga välja järgmised kolm mööndtingimuslause tüüpi: skalaarne (280, 281), alternatiivne (282, 283) ning universaalne mööndtingimuslause (284, 285)

(280) Even if we do not get any financial support, we will go ahead with our project.
'Isegi kui me ei saa rahalist toetust, jätkame oma projekti.'

(281) Isegi kui võimaldatakse, ma ei taha oma senisele tööle tagasi minna.
(ILU1990\ilu0067)

(282) Whether we get any financial support or not, we will go ahead with our project.

‘Ükskõik, kas me saame või ei saa rahalist toetust, jätkame ikka oma projekti.’

(283) Vanaema istus tihtipeale ahju suu ees, ükskõik, kas see siis mustas või lõkendas.
(ILU1990\ilu0014)

(284) No matter how much (/ However much) financial support we get, we will go ahead with our project.

‘Hoolimata sellest, kui palju rahalist toetust me saame, jätkame oma projekti.’

(285) Ükskõik kui suur äraandja ma ka ei oleks, pole ma teinud halba meie lastele.
(ILU1990\ilu0160)

König (1990: 147) väidab, et kõiki mööndtingimuslauseid saab nii sisult kui ka vormilt pidada pigem tingimus- kui mööndlauseteks. Tavalistest tingimuslausest eristab neid vaid see, et nad seovad ühe apodoosiga mitu protaasi. Semantiliselt sarnanevad Haspelmathi ja Königi (1998: 564–565) sõnul konditsionaalkontsessiivlauseid pigem konditsionaallausetega ka seeläbi, et nendegi hulgas saab eristada reaalseid ja irrealseid (hüpoteetilisi ja kontrafaktiivseid) lauseid (vrd 286, 287, 288)

(286) Whatever medication you take, it won't help you. (reaalne)

‘Ükskõik, mis rohtu sa võtad, see ei aita sind’

(287) Whatever medication you took, it would not help you. (hüpoteetiline)

Ükskõik, mis rohtu sa ka võtaksid, need ei aitaks sind’

(288) Whatever medication you had taken, it would not have helped you.
(kontrafaktiivne)

‘Ükskõik, mis rohtu sa oleksid võtnud, need ei oleks sind aidanud’

Haspelmathi ja Königi (1998: 565, 575) väitel sobib tingimuslause põhiterminina eriti hästi skalaarsete mööndtingimuslause korral, sest neid võib pidada lihtsalt “tavaliste” tingimuslause edasiarenduseks (nt paljudes germaani, romaani, slaavi keeltes ja ka eesti keeles). Ka alternatiivsed mööndtingimuslauseid toovad järgnevalt esitatud parafrasid 289 esile “tavalise” tingimuslause:

(289) If we get some financial support we will go ahead with our project and if we do not get any financial support we will (still) go ahead with our project.

‘Kui me saame rahalist toetust, siis jätkame oma projekti, ja kui me ei saa rahalist toetust, jätkame (ikkagi) oma projekti’

Nüüsiis on alternatiivne mööndtingimuslause kahe tingimuslause rinnastus, kusjuures need tingimuslauseid erinevad teineteisest vaid selle poolest, et esimese lause

tingimuslause on jaatav, kuna teise oma on eitav. Universaalseid mööndtingimuslauseid saab parafraseerida alternatiivsetega (290).

- (290) Whether we get a lot of financial support or none at all, we will go ahead with our project.
'Ükskõik, kas me saame palju rahalist toetust või üldse mitte, jätkame oma projekti'

Alternatiivsete mööndtingimuslausete tingimuslikkust näitab seegi, et nendes kasutatavad sidendid pärinevad tihti tingimuslikest sidenditest, nt ladina *sive ... sive* 'kas ...või' (*si* 'kui') (König 1986: 232).

Mööndlausega on mööndtingimuslausel ühine see, et kõrvallause väljendab ebasoodsaid asjaolusid, millele vaatamata kehtib pealausega väljendatu. Teine nende kahe adverbialkonstruktsiooni ühine omadus ongi pealause faktilisus. Kõige selgemini tuleb see omadus esile alternatiivsete mööndtingimuslausete puhul. Üks kahest kõrvallauses esitatud võimalusest (st '*p*' või '*mitte-p*') on tõene ja et mõlema tõestuse korral on tõene ka pealuses esitatu, siis ongi pealause alati tõene. Universaalne mööndtingimuslause toob välja hulga võimalusi ja kõigiga kaasneb pealuses esitatu täitumine. Skalaarsete mööndtingimuslausete puhul ei pea pealausega väljendatu alati täituma, kuid võib täituda. (Haspelmath, König 1998: 567)

Mööndtingimuslausete ja mööndlausete vahelist lähedast suhet näitab ka see, et (skalaarsed) mööndtingimuslused kalduvad arenema mööndlauseteks ja moodustavad nii ühe mööndlausete ajaloolise arengu allika. (Haspelmath, König 1998: 567–568) Tihti ongi mööndlause sidendid moodustatud algselt aja- või tingimussidendist ning partiklist, mille tähenduseks on 'isegi', 'ka' või 'ja', näiteks inglise keele *even though*, *even so*; saksa keele *ob-wohl*, *ob-gleich*, *ob-schon*, *wenn-gleich*, *wenn auch*; prantsuse keele *quand même*; ladina keele *et-si*; soome keele *joskin*; jne. Tõenäoliselt kasutatigi neid esialgu tingimus- ja mööndtingimuslausetes ning mööndtingimuslauseid ja mööndlauseid eristati vaid konteksti põhjal. (König 1986: 240) Siia kuulub tõenäoliselt ka eesti keele konjunktsioon *kuigi*, mis on moodustatud aja-/tingimuskonjunktsioonist *kui* ja partiklist *-gi/-ki*, mille abil saab tingimuslausest moodustada mööndtingimuslause. Teisteks olulisimaiks mööndtingimuslausete markerite allikaiks on a) sõnad, mis seostuvad mõistetega 'põlastama, kangekaelsus, kius', nt ing *despite*, *regardless*, sks

trotzdem, sm *huolimatta*, ee *hoolimata*; b) väljendid, millega annavad edasi vaba valikut, nt ing *however*, sm *vaikka* (*vaikka kuka*), vn *всё маку*, ee *ükskõik*; c) väljendid tähendusega ‘tõsi, tõepoolest, hästi’, nt ing *true*, sks *wiewohl*, sm *kylläkäi* (König 1990: 152–156).

On palju keeli, kus ei ole võimalik mööndtingimus- ja mööndlausetel vahet teha; ka keeltes, kus vaatlusaluseid lausetüpe eristatakse, on see eristus tekkinud keelde suhteliselt hilja (König 1990: 152).

2.3.2. Mööndtingimuslause Euroopa keeltes.

Siin toetun Haspelmathi ja Königi artiklile “Concessive conditionals in the languages of Europe” (1998), milles nad vaatlevad mööndtingimuslausete esinemist rohkem kui 40 Euroopa keeles, pöörates suuremat tähelepanu umbes 20 keelele (neist on toodud ka enamik näiteid). Suuremas osas nende vaadatud keeltes esines kõik kolm mööndtingimuslause tüüpi ning nad ei leidnud ühtegi keelt, milles ei väljendataks grammatiliselt mitte ühtegi mööndtingimuslause tüüpi.

Euroopa keeltes on kaht tüüpi skalaarseid mööndtingimuslauseid:

1. skalaarsed mööndtingimuslused, mis sisaldavad skalaarset partiklit (nt ing *even*, ee *isegi*);
2. skalaarsed mööndtingimuslused, mis on markeeritud alistussidendiga, mida kasutatakse ka mööndlausetes (nt sm *vaikka*).

Esimene tüüp on Euroopa keeltes palju tavalisem. Selle tüübi sees võib keeled jaotada veel kaheks sõltuvalt sellest, kas neis on (ülekaalus) finiiitne subordinatsioon või infiniitne subordinatsioon. Selle järgi jagavad Haspelmath ja König keeled finiiitseteks ja infiniitseteks. Finiiitsetes keeltes eelneb subordineeriv konjunktsioon klausile ja partikkel üldiselt omakorda konjunktsioonile (näiteks hollandi keeles 291).

(291) Zelfs als het regent zullen we naar buiten gaan.
isegi kui see sajab FUT.AUX me INF välja minema
‘Isegi kui sajab, lähme me välja’

Infiniitsetes keeltes on tingimusmarker tavaliselt verbisufiks ja partikkel järgneb verbile, millele tavaliselt eelneb nii subjekt kui ka objekt. Näide 292 on tšuvaši keelest:

(292) Śumār śu-san ta, epir urama kaj-atpär.
vihm lange-COND ka (?) välja lähme

‘Isegi kui homme sajab, lähme me välja’

Mõnes keeles kasutatakse mööndlauseis ja skalaarseis mööndtingimuslauseis (2. tüüp) samu sidendeid. Kui vaadeldavates keeltes neid lauseliike üldse eristatakse, siis tehakse seda kõneviiside abil: näiteks soome keele mööndtingimuslauseis on verb subjunktiivis (293) ja mööndlauseis indikatiivis (294).

(293) Vaikka sata-isi(-kin), lähde-mme ulos.

‘Isegi kui sajab, lähme me välja’

(294) Vaikka sat-oi(-kin), lähd-i-mme ulos.

‘Kuigi sadas, läksime me välja’

Alternatiivsed mööndtingimuslauseid jagunevad oma väljendusvahendite järgi viide rühma:

1. alternatiivsed mööndtingimuslauseid, mis baseeruvad tingimuslauseid;
2. alternatiivsed mööndtingimuslauseid, mis baseeruvad kaudküsimumustel;
3. alternatiivsed mööndtingimuslauseid, mis on markeeritud subjunktiivis või optatiiviga;
4. alternatiivsed mööndtingimuslauseid, mis on markeeritud ühendiga ‘sina tahad’;
5. alternatiivsed mööndtingimuslauseid, millel on spetsiaalsed subordinaatorid.

Tingimuslauseid põhinevad mööndtingimuslauseid on peaaegu üldised infiniitsetes keeltes, kus vastavaks vormiks on tihti ‘... V-COND-isegi (või) ... V-COND-isegi’. Näide 295 pärineb türgi keelest.

(295) Yağmur yağ-sa da güneşli ol-sa da dışarı-ya gid-eceğ-iz.
vihm saja-COND isegi päike ole-COND isegi välja-DAT mine-FUT-1PL
‘Ükskõik, kas sajab või paistab päike, lähme me välja’

Finiitsetes keeltes on see tüüp harv.

Mõnes germaani ja slaavi keeles (näide 296 on vene keelest) ning iiri keeles väljendatakse alternatiivseid mööndtingimuslauseid kaudküsimumustena.

(296) Поидём мы в кино или отанемся дома я хочу провести вечер с тобой.
‘Ükskõik, kas lähme kinno või jääme koju, tahan ma õhtu sinuga veeta’

Suhteliselt vähestes Euroopa keeltes koosneb alternatiivne mööndtingimuslause justkui kahest pealausest, mis on ühendatud disjunktiivse konjunktsiooniga ‘või’ ning mille verbid on optatiivis (vorm langeb tihti kokku subjunktiivis või imperatiiviga). Nii võib alternatiivseid mööndtingimuslauseid väljendada ka näiteks soome (297).

(297) Sata-koon tai paista-koon, lähde-mme ulos.

‘Sadagu või paistku päike, me lähme välja’

Harva on Euroopa keeltes alternatiivsed mööndtingimuslauseid markeeritud väljendiga ‘tahad’, mis eelneb igale alternatiivile. Sel väljendusviis on võimalik näiteks ungari (297), osseedi, gruusia, baski, hollandi, itaalia keeles.

(298) Akár esik akár süt a nap, ki-megy-ünk.

tahad sajab tahad paistab ART päike välja-läh-me

‘Sadagu või paistku päike, me lähme välja’

Alternatiivseid mööndtingimuslauseid saab väljendada ka nõrgalt grammatiseerunud konstruktsiooniga, kus kaudküsimus laiendab sõna või sõnaühendit tähendusega ‘ükskõik’ See on parimaks võimaluseks alternatiivsete mööndtingimuslauseste edasiandmisel suhteliselt vähestes keeltes, kuid on näiteks norra keeles (299).

(299) Uansett om det regner eller om sola skinner, (så) går vi ut.

sõltumatult kas see sajab või kas päike paistab siis läheme me välja

‘Ükskõik, kas sajab või paistab päike, me läheme välja’

Universaalsete mööndtingimuslauseste väljendamise koha pealt on Euroopa keeled mitmekesised. Siiski on üks element, mis esineb pea kõigis Euroopa keelte universaalsete mööndtingimuslauseste tüüpides – interrogatiivne pronoomen või sellel põhinev pronoomen. Universaalsete mööndtingimuslauseste peamised tüübid on järgmised:

1. universaalsed mööndtingimuslauseid, mis on markeeritud verbile lisanduva partikliga;
2. universaalsed mööndtingimuslauseid, mis on markeeritud interrogatiivsele pronoomenile järgneva elemendiga;
3. universaalsed mööndtingimuslauseid, mis on markeeritud interrogatiivsele pronoomenile eelneva elemendiga;
4. universaalsed mööndtingimuslauseid, mis on markeeritud reduplikatsiooniga;
5. universaalsed mööndtingimuslauseid, mis on markeeritud verbi eitusega;
6. optatiivsed universaalsed mööndtingimuslauseid;
7. universaalsed mööndtingimuslauseid, mis on markeeritud sõna(ühendi)ga, mis tähendab ‘pole tähtis’;
8. universaalsed mööndtingimuslauseid, mis ei baseeru interrogatiivsel pronoomenil.

Verbile lisanduva partikliga väljendavad universaalseid mööndtingimuslauseid näiteks tšuvaši, kalmõki, leedu, soome keel (300)

(300) Minne tahansa hän mene-e-kin, mies ei koskaan tule jättämään häntä.

‘Kuhu tahes ta ka läheb, mees ei jäta teda kunagi’

Kesk-Euroopa finiiitsetes keeltes väljendatakse universaalseid mööndtingimuslauseid enamasti 2. viisil (vt jaotust lk 82). Interrogatiivsele sõnale järgnevaks elemendiks võib olla

- ‘alati’ – siia kuuluvad näiteks inglise ja saksa keel (301);

(301) Was immer du uns kochst/ Was du auch immer kochst, ich freue
mida alati sina meile keedad mida sina ka alati keedad ma rõõmustan
mich auf das Essen mit dir.

end üle ART söömine koos sinuga

‘Ükskõik, mida sa meile ka valmistad, ootan ma rõõmuga söömist koos sinuga’

- ‘tahtma’ – näiteks osseedi, hispaania (302), baski, albaania, soome, prantsuse, sardi keeles;

(302) Donde-quiera que vaya, nunca la dejará.

Kuhu-tahad see lähe:SUBJ kunagi tema:FEM maha jäta:FUT:3SG

‘Kuhu tahes ta läheks, ta ei jäta teda kunagi’

- ‘ka’ – näiteks hollandi, armeenia (303), kreeka, bulgaaria, gruusia, ladina keeles;

(303) Inc él Seda-n asi, Asot-ə lrum ê.

mis ka Seda-ART ütleb, Asot-ART tasa on

‘Mis tahes Seda ka ütleb, Asot on tasa’

- ‘et’ – näiteks prantsuse, islandi (304), heebrea, ka hispaania ja albaania keeles;

(304) Hann mun aldri yfirgefa hana, hvert sem hún fer.

ta AUX:FUT iialgi jätma teda kuhu et ta läheb

‘Mees ei jäta teda iialgi, kuhu tahes ta läheb’

- ‘kui’ – näiteks kreeka keeles (305);

(305) Ó-ti ke an léi aftí, aftós méni pánda siopilós.

REL-mida ka kui ütleb ta:FEM ta:MASK püsib alati tasa

‘Mida tahes ta ütleb, mees püsib alati tasa’

- ‘ainult’ – näiteks hollandi, jidiši, udmurdi (306), saksa keeles;

(306) Kinlés gine ug juašky, nokin no ug tody.

kes ainult ei küsin keegi ka ei tea

‘Kellelt ma ka ei küsiks, keegi ei tea’

- ‘alles’, ‘siis’, ‘veel’ – näiteks norra, hollandi, saksa keeles (307);

(307) Er mag noch so stark sein, diesen Stein kann er nicht heben.
ta võib veel nii tugev olla seda kivi suudab ta mitte tõsta
‘Ükskõik, kui tugev ta ka poleks, seda kivi ei suuda ta tõsta’

Mõnes keeles (nt ungari (308), rumeenia, läti keeles) markeeritakse universaalseid mõõndtingimuslauseid interrogatiivsele pronoomenile eelneva elemendiga.

(308) Akár-hová is megy, soha nem fogja elhatyni.
PTL-kuhu ka läheb iialgi ei FUT jätma
‘Ükskõik, kuhu ta läheb, ta ei jäta teda iialgi’

Mõnes keeles, näiteks ladina keeles (309) reduplitseeritakse universaalses mõõndtingimuslauseis interrogatiivpronoomen:

(309) Quid-quid id est, timeo Danaos et dona ferentes.
mis-mis see on kardan isegi kingitused toomine
‘Mis tahes see ka oleks, kardan danaoslasi, isegi kui nad toovad kingitused’

Teatud Ida-Euroopa keeltes (nt gruusia, vene (310), läti, udmurdi, heebrea keeles) võib universaalset mõõndtingimuslauseid muuhulgas näidata ka verbi eitusega.

(310) Где я не была, везде меня встречали дружелюбно.
‘Kus ma ka poleks, tunnen ma end hästi’

See strateegia on areaalselt piiratud ning Haspelmathi ja Königi arvates on jidiši, udmurdi, läti keel on selle otse või kaudselt laenanud vene keelest. Vaid gruusia keeles on vastav areng toimunud tõenäoliselt iseseisvalt.

Optatiivi kasutatakse universaalses mõõndtingimuslauseis näiteks hispaania, katalaani, türgi, malta, tšehhi (311), iiri keeles.

(311) At' je to kdokoli, bude přisně potrestán.
las on see ükskõik kes on:FUT rangelt karistatud
‘Olgu see kes tahes, teda karistatakse rangelt’

Tõenäoliselt saab universaalseid mõõndtingimuslauseid kõigis keeltes edasi anda kaudküsimisega, mis sisaldab väljendit tähendusega ‘ükskõik’, ‘pole tähtis’ vmt. See konstruktsioon võib olla rohkem või vähem grammatiseerunud (nt ing *no matter < it does not matter*). Näite toon soome keelest (312)

(312) Ihan sama mitä hän sanoo, mies pysyy vaii.

‘Ükskõik, mida ta ütleb, mees püsib tasa.’

Universaalsete mööndtingimuslausete strateegiat, mis ei põhine interrogatiivsel pronoomenil, kasutatakse romaani keeltes, saksa (313), iiri keeles.

(313) So verschwenderisch du auch bist, das ganze Geld kannst du gar nicht
Nii raiskav sa ka oled ART kogu raha suudad sa üldse mitte
ausgeben.
välja anda?

‘Nii raiskav, nagu sa ka oled, kogu raha ei suuda sa kulutada.’

2.3.3. Eesti keele mööndtingimuslause väljendusvõimalused

Traditsiooniliselt (sh EKG II) ei ole eesti keeles mööndtingimuslauseid eraldi adverbiallausena välja toodud, vaid üht osa neist on peetud tingimus- ja teist osa mööndlausete hulka kuuluvaiks.

Skalaarseid mööndtingimuslauseid moodustatakse eesti keeles tingimuslausetest nii, et lisatakse tingimuslause markerile partikkel *isegi*, lisatakse kõrvallause öeldisverbile *-gi/-ki* või lisatakse lausesse partikkel *ka*. Kuna skalaarsed mööndtingimuslused on sedavõrd selgelt seotud tingimuslausetega, on mõistetav, miks on neid EKG II-s (1993: 308) peetud tingimuslauseteks. (Näiteid ning ülevaadet eesti keele skalaarsetest mööndtingimuslausetest vt peatükist 2.3.4)

Alternatiivsete mööndtingimuslausete vormistamiseks on eesti keeles kaks võimalust.

1. Optatiivse (jussiivse, imperatiivse) verbivormiga. Sel juhul koosneb alternatiivne mööndtingimuslause justkui kahest pealausest, mis on ühendatud disjunktiiivse konjunktsiooniga *või* ning mille verbid on optatiivis (314, 315).

(314) Sadagu või paistku päike, me läheme välja.

(315) Tulgu ta meiega või ärgu tulgu, meie läheme kinno.

2. Nõrgalt grammatiseerunud konstruktsiooniga, kus kaudküsimust laiendab sõna *ükskõik* (316, 317). Seda tüüpi mööndtingimuslauseid on nii Rannut (1981: 93) kui ka Erelt (1986: 59) pidanud mööndtingimuslauseteks.

(316) Ükskõik, kas sajab või paistab päike, me läheme välja.

(317) Ükskõik, kas ta kolleeg Leida Pillak, sisearst, oli oma kabinetis või hoopis majast väljunud, Marge rääkis vastuvõturuumidest alati kübeke sosistavalt. (SEGAILU/0020)

Universaalseid mööndtingimuslauseid vormistatakse eetsi keeles viiel viisil, kusjuures neljal juhul on sidendiks interrogatiivpronoomen või -proadverb, viimasel juhul aga mingi muu sidend.

1. Interrogatiivsele pronoomenile või proadverbile järgneva indefiniitsust väljendava elemendiga, milleks võib olla *tahes* (318, 319), *iganes* (320, 321), *ka* (322) või verbile liituv *-gi/-ki* (323).

(318) Kuhu tahes ta läheks, mina lähen koos temaga.

(319) Rääkis ja mõtles ta tagaselja mida tahes, ülemustega kokku saades lausus ikka mõne mõistliku sõna. (ILU1990\ilu0510)

(320) Kuhu iganes ta läheks, mina lähen koos temaga.

(321) Pisikese haljasala keskel seisis alumiiniumvärviga värskelt võõbatud Juht ning tervitas ülestõstetud käega valikuta kõiki, kes iganes siia saabusid. (ILU1990\ilu0577)

(322) Kuhu ta ka läheks, ma järgnen talle.

(323) Tema suur armastus direktori vastu oli kõigile näha, kui väga Helle oma tundeid varjata püüdis. (EKG II 1993: 309)

Kui *tahes* järgneb alati vahetult pronoomenile või proadverbile, siis *iganes* ja *ka* võivad paikneda ka mujal (324).

(324) Mul oli hea kuulata ta häält, mida ta iganes ka ei rääkinud. (ILU1980\stkt0051)

2. Verbi eitusega (325). Tekib siiski kahtlus, kas seda võib eesti keeles pidada omaette universaalsete mööndtingimuslausete vormistusvõimaluseks, sest lisaks verbi eitusele peab alati kasutama ka mõnd muud vahendit (326).

(325) Kus ma ka poleks, tunnen ma end hästi.

(326) *Kus ma pole(ks), tunnen end hästi.

3. Optatiiviga (jussiiviga, imperatiiviga) (327, 328).

(327) Mingu, kuhu tahab, ma leian ta ikkagi üles.

(328) Seletasin, et KL on kõige viimane koht, kus oma käsikirja hoida: "Pandagu või seifi, ikka vehivad sisse!" teatasin. (AJA1990\kl0266)

4. Sõna või fraasiga *ükskõik, pole tähtis* vmt (329).

(329) Ükskõik kui suur äraandja ma ka ei oleks, pole ma teinud halba meie lastele.
(ILU1990\ilu0160)

5. Interrogatiivset pronoomenit kasutamata (330).

(330) Nii raiskav, nagu sa ka oled, kogu raha ei suuda sa (ikkagi) ära kulutada.

Enamik universaalsete mööndtingimuslausete vormijooni on esitanud ka Erelt (1986: 59, vt ka EKG II 1993: 309), kuid pidanud sel moel vormistatud lauseid mööndlauseteks.

Nagu osaliselt nähtub juba esitatud näidetest, ei välista mööndtingimuslausete vormistusvõimalused üksteist, vaid samas lauses võib erinevaid vormistusvahendeid omavahel ka kombineerida. Näiteks universaalses mööndtingimuslauses (331) on samaaegselt kasutatud kahte võimalikku interrogatiivsele proadverbile järgnevat elementi (*tahes* ja *ka*) ja lisaks verbi eitust, näites (332) aga markeerimisvahendit, mis ei põhine interrogatiivsel pronoomenil, ning verbi eitust.

(331) Kuhu tahes ta ka ei lähe, ma järgnen talle.

(332) Nii imelik kui see ka pole, aga seda viimast tundub õhus siiski olevat.
(AJA1990\pp0043)

2.3.4. Eesti keele skalaarne mööndtingimuslause

Käesolevas peatükis keskendun põhiliselt tingimus- ja mööndtingimuslause vahekorrale, kuid peatükk hõlmab ka tingimus- ja mööndlause vahekorda. Esmalt näitan käesolevas töös käsitletavast korpusest saadud paraku küll üsna väikesemahulise materjali põhjal, kuidas saadakse tingimuslausest mööndtingimuslause, ning seejärel käsitlen *isegi* (*siis/juhul*,) *kui* abil markeeritud mööndtingimuslauseid.

2.3.4.1. Tingimuslause muutumine skalaarseks mööndtingimusluseks

Vaadeldavas korpuses oli ühtekokku vaid 169 skalaarset mööndtingimuslauset, neist 56 ajakirjandus- ja 113 ilukirjandustekstides, seega kasutati ilukirjandustekstides mööndtingimuslauseid 2,8 korda rohkem.

Eesti keeles võib tingimuslause muuta skalaarseks mööndtingimusluseks neljal moel: 1) lisades alistavale sidesõnale *kui* adverb *isegi*, saades sel moel alistav sidend *isegi* (*siis/juhul*,) *kui*, 2) lisades lausesse partikkel *ka* või 3) kõrvallause öeldisverbile partikkel *-gi/-ki* ning 4) mööndtingimuslauset võidakse edasi väljendada ka vormilt tingimuslausega. Nii aja- kui ka ilukirjanduskorpuses oli kasutatud kõiki võimalusi.

Ilukirjanduskorpuses oli *isegi (siis,) kui* abil moodustatud skalaarseid mööndtingimuslauseid 29 (~25,5% skalaarsetest mööndtingimuslausest). Neist vaid 9 juhul oli kasutatud sidendit *isegi kui* (333) ning 20 juhul *isegi siis, kui* (334).

(333) Isegi kui ta midagi röövimiskatse kohta teaks, ei pigistaks sa temalt küll midagi välja. (ILU1990\ilu0161)

(334) Nii mõnegagi olen elanud ka koos, ilma et oleksime oma abielu vormistanud või teineteisele mingeid lubadusi andnud, aga ka sellise kooselu puhul tekib probleeme kohe niipea kui minus ärkab värske kiindumus – isegi siis, kui see ei ohusta senist kooselu. (ILU1990\ilu0063)

isegi (siis,) kui-mööndtingimuslausest väljendas 18 reaalseid (335), 8 hüpoteetilisi (336) ja 3 kontrafaktiivseid (337) sündmusi.

(335) “Kuulake, ta heliseb isegi siis, kui teda sõrmenukkidega koputada!” (ILU1990\ilu0506)

(336) Aga isegi kui nii oleks ja suudaksin selle kõik kirja panna – jätan lugejale rehken-dada, kui palju kõiteid see kokku teeks –, ei oleks sugugi selge, kas see elulugu oleks täielik. (ILU1990\ilu0246)

(337) Pärja püüdis mitte tähele panna tema ühetoonilist, paiguti valjuks süüdistamiseks tõusvat häält, ent isegi siis, kui ta katnuks kõrvad pihkudega, kuulnuks ta, mis eit seal jõmises. (ILU1990\ilu0260)

20 mööndtingimuslausest (~17,5%) oli saadud partikli *ka* lisamisel. *ka*-mööndtingimus-lauseste hulgas oli 19 reaalset (338) ning 1 kontrafaktiivne (339) lause, hüpoteetilisi aga ei olnud.

(338) Kui Sa ka kõhklesid, siis igatahes ei näidanud Sa seda välja, küsisid ainult, et kas ma mõtlen tõsiselt. (ILU1990\ilu0592)

(339) Ja kui õpetaja palgalugu ka trükipressi tunda saanuks – ikkagi ei muutnuks see midagi. (ILU1990\ilu0177)

Partikli *-gi/-ki* lisamisel oli saadud 36 skalaarset mööndtingimuslausest (~32%), mille hulgas oli 25 reaalset (340), 10 hüpoteetilist (341) ning 1 kontrafaktiivne (342) lause.

(340) Või kui mõnikord läkski, siis ainult huvitavate peiete pärast. (ILU1990\ilu0254)

(341) Ainult Jürka ei saa sõnadest aru, ja kui saakski, et teaks ta kuhugi minna, sest midagi peale ilu ja igatsuse laulus pole. (ILU1990\ilu0583)

(342) Kirjanikke nad ei kohanud ja kui keegi nendest olekski vastu tulema juhtunud, poleks külalised seda tõenäoliselt mõnest koloonia kokast, koristajast või

ametnikust eraldada osanud, sest kirjanikud ei paista ju silma nagu filmitähed, transvestiidid või sumo-maadlejad. (ILU1990\ilu0604)

Vormilt tingimuslausega anti mõõndtingimuslikku sisu edasi 28 korral (~25%). Ka siin oli nii reaalseid (24 lauset) (343), hüpoteetilisi (3 lauset) (344) kui ka kontrafaktiivseid (1 lause) (345) lauseid.

(343) Kui poolkogemata veel tuli mul mõte Sulle midagi head püüda teha, siis tõrjusin selle, öeldes endale: Ma ei armasta ju teda, mul pole teda enam vaja! (ILU1990\ilu0157)

(344) Nojah, see selleks, aga kus ma ikkagi Siiriga olla saaksin ja kui ma seesuguse koha välja mõtleksin, kas ta nõustuks tulema? (ILU1990\ilu0272)

(345) Siiski ütlen teile, nõukogude võim oli meid kõiki teinud nii ettevaatlikuks, et oleks mind kutsutud sõjakomissariaati või kas või majavalitsusse, oleksin kohe halba aimanud ja kui end mitte neljandasse haiglasse sokutanud, siis vähemalt saatnud Kiiri maad kuulama, mis oleks kõvasti tõstnud minu šansse praegu vastu rinda taguda ja karjuda, justkui oleksin minagi võidelnud meie ühise vabaduse eest; aga need kavalpead palusid mind Moskvasse proovivõtetele ja mida kahtlast pidin ma selles nägema. (ILU1990\ilu0584)

Reaalsete mõõndtingimuslauseste hulgas eraldub *mitte*-vormeli alarühm (6 lauset). *mitte*-vormeli abil seatakse ka siin (nagu tingimuslauseste puhul) kahtluse alla mitte kogu lause, vaid ainult üks osa lausest. (346, 347).

(346) Kui mitte mõlemad, siis vähemalt poisike oli küll niisama hästi kui seal. (ILU1990\ilu0647)

(347) Kui mitte muud, siis Rannavälja meeste uhkusest on ometi midagi temas säilinud. (ILU1990\ilu0198)

Tingimus- ja ajalause vahekorda kajastas ilukirjanduskorpuses veel 12 lauset, mille puhul anti vormilt tingimuslausega edasi mõõnduslikku sisu (348).

(348) Ütlen minu meelest, kui peaksin ütlema minu mäletamist mööda, sest õigupoolest ei pannud ma tähele kõiki detaile, ja teadsin sellest tol hetkelgi. (ILU1990\ilu0173)

Ajakirjanduskorpuses oli sidendi *isegi (siis/juhul,)* kui abil markeeritud mõõndtingimuslauseid 21 (37,5%), neist 13 juhul oli sidendina kasutatud *isegi siis, kui* (349), 6 korral *isegi kui* (350), ühel korral *isegi siis kui* (351) ning samuti ühel korral *isegi juhul, kui* (352). Sel moel oli ajakirjanduskorpuses väljendatud reaalseid (19 lauset) (350, 351,

352) ja hüpoteetilisi (2 lauset) (349) mööndtingimuslauseid, kontrafaktiivseid aga selle väiksemahulise materjali hulgas ei olnud.

- (349) Ikkagi ma kahtlen, kas IL saaks populaarseks isegi siis, kui ta annaks välja ka 100.000-se tiraažiga päevalehte... (AJA1990\ee1426)
- (350) Isegi kui Paldiski sadama maa munitsipaalomandisse ostab, pole linnal võimalik 99 aasta jooksul maad kasutada, sest maa on koormatud hoonestusõigusega. (AJAE1990\ep0138)
- (351) Isegi siis kui kohe-kohe näevad ilmavalgust omandi-, maksu- ja pankrotiseadused kujuneb privatiseerimine kaubanduses ikkagi küllaltki pikaajaliseks protsessiks. (AJA1990\ap0306)
- (352) Isegi juhul, kui ettekirjutust ei täideta, ei pea seadusandja vajalikuks, et konkurentsi riikliku järelevalve amet tingimata karistaks sellist juriidilist või füüsilist isikut. (AJAE1990\stak0098)

Partikli *ka* abil moodustatud mööndtingimuslauseid esines ajakirjanduskorpuses vaid 8 (14%) – 5 reaalselt (353) ja 3 hüpoteetilist (354), millest ühe puhul (355) oli kõrvallause öeldisverb indikatiivis, kuid pealause öeldisverb konditsionaalis.

- (353) Mis Pariisis ka pääle hakata on ka kõigil kirju, aga peab ometi kord maailma minema, kui see ka elu maksab, sest ükstakõik kuida inimene sureb, ehk kus ta sureb. (AJA1990\si0285)
- (354) Ent kui ka Läti piir oleks lahtisem, vaevalt et rahvas siiski lõunanaabrite poole käima hakkaks. (AJAE1990\stak0247)
- (355) Kui need inimesed ka siia elama ei jää, arendaksid nad tööstust, talupidamist, hotellindust... (AJA1990\rh1511)

Partikli *-gi/-ki* abil saadud mööndtingimuslauseid oli ajakirjanduskorpuses 20 (36%), millest koguni 20 väljendas reaalseid situatsioone (356), lisaks oli üks kõrgema (mitte kõrge) hüpoteetilise astmega lause, mille kõrvallause öeldisverb oli tingivas kõneviisis, kuid pealause öeldisverb kindlas kõneviisis (357).

- (356) Kui nädalavahetusel saavadki kulumaterjalid otsa, võib esmaspäeva hommikul ummisjalu poodi joosta, osta uue paberipaki, tindiballooni või toonerikasseti ja kõik saadetud faksid on käes. (AJAE1990\ar0027)
- (357) Kunagisest hiilgusest täna murdosa omav kütusefirma leiab omakorda, et kui midagi peakski ettevõttes viga olema, on selles süüdi Vähi. (AJAE1990\ep0191)

Vormilt tingimuslausega anti mööndtingimuslikku sisu edasi 6 korda (11%), kusjuures 5 korral oli tegemist reaalse (358) ja 1 korral kontrafaktiivse (359) mööndtingimuslausega.

(358) Kui tugevusarvutuse, ehitusmehaanika ja teiste tarkuste abil end kujuteldavast painest vabastada, ikkagi ei tunne end majade varjus turvaliselt, koduselt. (AJA1990\ed0009)

(359) Kui ma oleks homme teinud sedasama "Revidenti", mis läks 120 korda, ma ei oskaks ka siis öelda, kas rahvas tuleks või ei. (AJA1990\ee0429)

Tingimuslause mööndtingimuslikuks muutmisel võib kasutada ka mitut vormivahendit korraga. Ajakirjanduskorpuses esines üks selline lause (360).

(360) Põnev oli jälgida poleemikat, mis saatis Sorose keskuse aastanäitust Biotoopia – ka kõrvaltvaatajana, isegi sel juhul, kui näitusel käinudki polnud. (AJAE1990\ep0183)

Ajakirjanduskorpuses ei väljendatud vormilt tingimuslausega mitte kordagi puhtalt möönduslikku sisu, küll aga esines 1 lause, mille kõrvallauset võib mõista kas mööndtingimusliku või möönduslikuna (361).

(361) Kui asjadel on omane korralduda, ei korraldu nad siiski paugupealt. (AJAE1990\stak0126)

Kuigi skalaarse mööndtingimuslause väljendamiseks kasutatakse kõiki nelja võimalust, tõusevad teiste hulgast siiski esile *isegi (siis/juhul,)* *kui* ning partikli *-gi/-ki* abil moodustatud mööndtingimuslause.

2.3.4.2. *isegi kui* abil markeeritud skalaarne mööndtingimuslause

Et minu kasutatud korpuses esines *isegi kui* abil markeeritud mööndtingimuslauseid väga vähe, siis võtan analüüsi materjali korpusest, mis sisaldab tekste 1990. aastate lõpu ja 2000. aastate alguse ajalehtedest Postimees ja Eesti Ekspress. Korpuses on ühtekokku 7,7 miljonit sõna.

Subordinaatori *isegi kui* abil markeeritud mööndtingimuslausete vähest kasutamist näitab seegi, et 7,7 miljoni sõna hulgas oli vaid 399 sobivat lauset. Analüüsist jätsin välja 30 mööndtingimuslauset, millel puudus pealause (362), ja lisaks neile ühe lause, mis oli vormi poolest küll mööndtingimuslause, kuid millega anti edasi mööndust (363).

(362) Isegi kui ta on kuulnud midagi euroopa nüüdisaegse draama nn uuslihtsusest.

- (363) Miks tuleb sellesse üritusse paigutada miljoneid kroone maksumaksjate raha, isegi kui see paigutus on võibolla ajutine ja annab pärast võibolla midagi tagasigi?

Tõenäoliselt ei tajuta eesti keeles mööndtingimuslause markerit *isegi kui* veel ühtse korrelaatsidendina, sest lausa 33% juhtudest oli *isegi* ja *kui* vahele asetatud korrelaat *siis* (364) või *juhul* (365, 366) ja enamasti ka koma.

- (364) Ja kallimat analoogi ei või ta endale pidevalt lubada isegi siis, kui see oleks vaid viis krooni kallim.
- (365) Isegi juhul, kui suuremat summat kohe pakkuda ei ole, on Tammingu sõnul Eestis sularahavaluutat võimalik järgmiseks päevaks ette tellida praktiliselt piiramatus koguses.
- (366) Isegi juhul kui lapsevanem tõesti parkis oma auto valesse kohta, ei õigusta teisaldajaid mitte miski.

Korrelaadi kasutamine võib olla põhjustatud ka sellest, et tajutakse veel läbi kumavat aja tähendust, näiteks lauses (367) võib näha soovitus hulkuda mööda poode ka nendel ajahetkedel, kui pole plaanis midagi osta.

- (367) Hulkuge mööda poode, isegi siis, kui teil pole plaanis midagi osta.

Mööndtingimuslausetes oli öeldisverb indikatiivis 276 juhul (75% mööndtingimuslausetest), mille hulgast 247 juhul oli indikatiivis ka pealause öeldisverb. Adverb *isegi* lisab kõrvallausega väljendatu toimumise suhtes kahtlust, kuid pealausega väljendatu toimumine muudetakse seeläbi kindlamaks. Näiteks lauses 368 (et mööndtingimuslause tähendust paremini mõista, toon välja ka sellele eelnenud laused). seatakse tugeva kahtluse alla paaritumine, kuid kindel on see, et emane sööb isase ära.

- (368) (Kui emasel pole paaritustuju, sööb ta isase ära. 800 krooni ühe ampsuga, ei mingeid järglasi.) Ja isegi kui paaritumine toimub, siis sööb emane isase ikkagi ära.

Indikatiivse öeldisverbiga kõrvallause korral oli pealause öeldisverb mingis markeeritud kõneviisis 29 lause puhul – 21 korda konditsionaalis ja 8 korda imperatiivis. Et *isegi* juba lisab kõrvallausesse kahtleva või kujutleva varjundi, siis ei muuda pealause tingivas kõneviisis olev öeldisverb kogu lause hüpoteetilise astet (369, 370).

- (369) Auto iseloomu arvestades oleks automaatkäigukast hoopis parem lahendus, isegi kui selle arvel tippkiirus 10 km/h võrra väiksemaks jääb.

(370) Eestlastel poleks mõtet kirjutada eestlastele inglise keeles, isegi kui ta seda iga päev kasutab, aktiivselt arvuti taga või passiivselt teleka ees.

da-infinitiivse öeldisverbiga mööndtingimuslauseid oli ainult 18 (~5% mööndtingimuslausestest), mille hulgast ühte võis mõista elliptilisena – lauset 371 mõistab vastuvõtja lausena 372.

(371) Mida on kosmoseulmel – isegi kui aktsepteerida seda lihtsalt ikka veel moodsa neo-pop-ümarnurksuse kirjeldusena – pistmist Leonardo Meigase telliskivist vaaside ja kellaga?

(372) Isegi kui aktsepteerida kosmoseulmet lihtsalt ikka veel moodsa neo-pop-ümarnurksuse kirjeldusena, tekib küsimus, mida on sellel pistmist Leonardo Meigase telliskivist vaaside ja kellaga?

16 lause puhul oli pealause öeldisverb indikatiivis ja kahe lause puhul konditsionaalis. Kõrvallause *da*-infinitiivse öeldisverbi ja pealause tingivas kõneviisis oleva öeldisverbi puhul on lausel hüpoteetiline sisu (373).

(373) Isegi kui jätta kõrvale süüdistus mörva organiseerimises, võiks võlur Ozi petturluse eest aastateks pokri pista.

Konditsionaalis oleva öeldisverbiga mööndtingimuslauseid oli 74 (~20% mööndtingimuslausestest), millest 63 (~85%) juhul oli öeldisverb tingiva kõneviisi olevikus (hüpoteetilised mööndtingimuslausestest) (374) ja 11 (~15%) juhul minevikus (kontrafaktiivsed mööndtingimuslausestest) (375).

(374) Isegi kui sõimukiri jõuaks ülemuse monitorile, peaks ta kutsuma sekretäri, et too aitaks tal kirja välja trükkida.

(375) Auto esiots libises lume sisse, ja isegi kui ta gaasi oleks vajutanud, saba oleks ikka lumevalli pööranud.

Hüpoteetilised mööndtingimuslausestest väljendavad sündmusi või olukordi, mis ei vasta kõnehetkele ja mille täitumist peetakse ka tulevikus vähetõenäoliseks. Kontrafaktiivsete mööndtingimuslausestestega kujutletakse sündmusi või olukordi, mis ei leidnud aset ning kui need ka oleksid aset leidnud, siis poleks need midagi muutnud.

Kõrval- ja pealause öeldisverbi sümmeetriat oli rikutud koguni 45 juhul. Lausa 44 korral oli konditsionaalis oleva öeldisverbiga kõrvallause puhul pealause öeldisverb indikatiivis (376) (kolmel puhul neist oli kõrvallause öeldisverb tingiva kõneviisi minevikus (377)).

(376) See on aga suuresti tühi töö, sest maailma kulgu ei suuda eestlased mõjutada isegi siis, kui nad väga targad oleksid.

(377) Isegi kui kapol olnuks tema suhtes kahtlusi, ei saa salapolitsei kirjalikult operatiivandmeid majast välja anda.

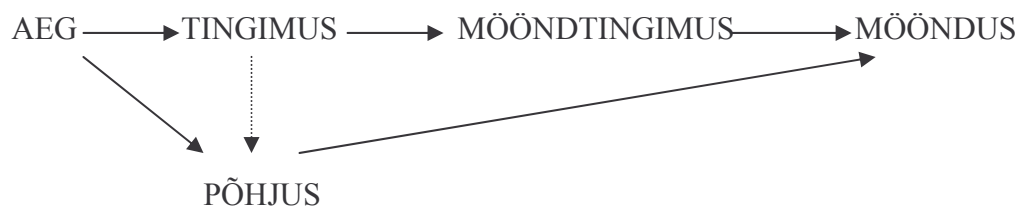
Tõenäoliselt soodustab selliste lausete sagedast esinemist see, et nende puhul on kummalgi osalasel selgelt öeldisverbist sõltuv tähendus. Näiteks lauses 378 on kindel, et Fitzpatrick ei jää paljaks poisiks (seetõttu kasutatakse ka indikatiivi), brasiillaste kaotus on aga vähetõenäoline (seetõttu kasutatakse konditsionaali). *isegi* roll sellises lauses on näidata, et pealausega väljendatu kehtib ka siis, kui esineb vähetõenäoliseks peetav tingimus, mille puhul see tavaliselt ei kehti.

(378) Isegi juhul, kui brasiillased peaksid kaotama, ei jää Fitzpatrick paljaks poisiks.

Käesolevast peatükist selgub, et grammatiseermisahelas on kõigepealt AEG muutunud TINGIMUSEKS ja see omakorda MÖÖNDTINGIMUSE kaudu MÖÖNDUSEKS. Et ka AJAST otse võib kujuneda MÖÖNDUS (näiteks tuleb see esile eesti keele konjunktsiooni *kuna* puhul), siis võib järeldada, et TINGIMUS ja MÖÖNDTINGIMUS on sellel ahelal vaid võimalikeks vaheetappideks. Grammatiseerumisahel on sel juhul järgmine:

AEG → TINGIMUS → MÖÖNDTINGIMUS → MÖÖNDUS

Kui kaasata ka peatükist 1.1.1.3 järelduv ning jälgida ka sidesõna *kuna* arengut, siis peaks siia lisama ka PÕHJUSE. Sidesõna *kuna* on muutunud temporaalseid suhteid väljendavast kausaalseid suhteid väljendavaks konjunktsiooniks. Seejuures on vaheetapiks olnud seletav funktsioon (ka konjunktsiooni *kui* võib kasutada seletavas tähenduses). Lisaks võib konjunktsiooniga *kuna* väljendada ka kontsessiivseid suhteid. Küll aga ei saa sidesõna *kuna* kasutada konditsionaalsena (AJAST MÖÖNDUSESSE arengul kohustuslikud TINGIMUS ja MÖÖNDTINGIMUSE vaheetpp). Seega oleksid AJA, TINGIMUS, MÖÖNDTINGIMUSE, MÖÖNDUSE ja PÕHJUSE vahelised suhted kirjeldatavad järgmiselt. , siis peaks eelnevat skeemi täiendama järgnevalt:

Sarnasele tulemusele on jõudnud ka Kortmann (1997: 204).

3. Tingimuskonstruktsioonid suulises kõnes

Käesolevas peatükis tuuakse kõigepealt välja suulisele keelele iseloomulikud jooned, need, mis selle kirjakeelest erinevaks muudavad. Seejärel keskendutakse tingimuskonstruktsioonidele suulises eesti keeles – esmalt kirjeldatakse prototüüpseid tingimuseid ning seejärel vaadatakse, milliste vahenditega on tingimuslikkust veel eesti keele argidialoogides edasi antud.

3.1. Suulise keele erijooned

Suuline ja kirjalik keel erinevad teineteisest paljuski; see ei tähenda üksnes eri meediumeid, vaid neil on erinevusi ka morfoloogias, süntaksis, sõnavaras ning teksti moodustuses (Miller, Weinart 1998: 5).

Et kõneleja ja kuulaja suhtlevad vahetult, siis saab suulises suhtluses kasutada ka mitteverbaalseid vahendeid – pilke, žeste, miimikat jmt. Lisaks annab kuulaja pidevalt tagasisidet ning kõneleja mõistab, kas tema toodetud teksti on õigesti mõistetud. Oluline on ka see, et kõnet ei saa erinevalt kirjast maha kustutada ega sinna teksti vahele lisada, s.t kõik, mis on välja öeldud, jõuab ka kuulajani ning parandused ja muudatused tuleb esitada hiljem, lineaarselt. Kuulaja ülesandeks jääb parandused ja muudatused õigesse kohta paigutada (seejuures tuleb arvestada, et kõne on seotud nii rääkija kui ka kuulaja lühimäluga). Kõne vokaalsus-auditiivsus võimaldab lisaks sõnadele kasutada ka muid vokaalseid vahendeid (pause, intonatsiooni, tempot jm), mida kirjas asendavad kirjavahemärgid. (Hennoste 2000: 1139–1141)

Nimetatust tulenevad erinevused ka suulises ja kirjalikus keeles. Kui kirjakeele põhiüksus lause on grammatiline, siis kõnes on teksti tootmise üksused (ideeüksused) informaatilis-kognitiiv-prosoodilised. Ideeüksused moodustavad lausungeid, mis on analoogilised kirja liitlause või lõiguga, kuid erinevalt kirjast, kus on põhiliseks alistusseosed, on lausung eelkõige rinnastatud seostega, ideeüksused on üksteise kõrval ilma sidentiteta või seotud üldiste sidentide (*ja, või*) abil. Eelnevale viidatakse sageli vaid deiktikute abil. Pidev ajaline surve kõnes toob kaasa eripärase sõnavara (eelkõige partiklid) ning pindformuleeringu. (Hennoste 2000: 1141–1144) Lisaks on konstruktsioonid, mis on omased üksnes suulisele või kirjalikule keelele. Seega on teatud määral

vältimatu analüüsida suulist ja kirjalikku keelt kui eri süsteemi. (Miller, Weinart 1998: 23, 31).

Spontaanse suulise kõne süntaks on mõjutatud sellest, et inimese lühimälu on mahult piiratud. Nii alistatud struktuuride moodustamine kui ka nende mõistmine nõuab rohkem kui nõrgalt integreeritud või üldse mitte integreeritud klauside tootmine ning vastuvõtmine. Seetõttu on suulises keeles harvad või puuduvad sealt hoopiski mõned suhteliselt tugevalt integreeritud konstruktsioonid, mis on aga sagedased kirjalikus keeles. Sellised on näiteks teatud adverbiaal- ja relatiivlauseid ning gerundiivid. On ka konstruktsioone, mis esinevad küll nii suulises kui ka kirjalikus keeles, kuid eri funktsioonides, näiteks inglise keele komplementlause *that they had left* võib esineda küll otseobjekti, kuid mitte subjektina. Sama tähendust antakse suulises ja kirjalikus keeles tihti peale edasi eri moel. Kui kirjalikus keeles kasutatakse alistatud kõrvallausetega lauset *Even if we install it, there is no guarantee, that it will work*, siis suulises kõnes öeldaks sama tõenäoliselt rinnastatud ideeüksuste abil: *OK we install it there's no guarantee it'll work*. Osalause omavaheline nõrk integreeritus annab võimaluse ka selleks, et kõneleja moodustab pea- ja alistatud lause oma eri kõnevoorudes, või lausa selleks, et ühe lause pea- ning alistatud kõrvallause moodustavad erinevad kõnelejad. (Miller, Weinart 1998: 73–78)

Miller ja Weinart (1998: 84–85) on muuhulgas võrrelnud ka tingimuslauseid inglise keele suulistes ja kirjalikes tekstides. Nad leidsid, et teatud tüüpi laused on omased kas ainult suulisele või kirjalikule keelele. Näiteks lauseid, kus tingimuslause moodustatakse interrogatiivlauseks (379), esineb suulises kõnes harva ning Milleri ja Weinarti materjalis ei esinenud kordagi.

(379) Were you to write to her, she would forgive you.

‘Kui sa kirjutaksid talle, ta andestaks sulle’

Seevastu esineb suulises kõnes lauseid, mille kasutamist keeleteoimetajad heaks ei kiida ning mida seetõttu kirjutatud tekstidest harva leiab. Spontaanses suulises kõnes esineb konditsionaallausel minevikulise verbi asemel sageli *would* + verb.

3.2. Tingimuskonstruktsioonid suulises eesti keeles

Analüüsitav keelematerjal pärineb Tartu Ülikooli Eesti suulise keele korpuse argidialoogidest (ühtekokku 94 dialoogi). Analüüsist jäid kõrvale tingimuslaused, mis katkestati ja/või mida hiljem parandati.

Terviklikuks tingimuslauset sisaldavaks liitlauseks pidasin suulisele keelele (vestluse vahetuslikkusest tulenevad) iseloomulikud üle voorupiiri minevad lausungid, st juhud, mil liitlause oli moodustatud mitme kõnevooru peale, nii et üks kõneleja esitas tingimus- ning teine pealause (vt näide 383).

Ühtekokku oli argidialoogides 160 kirjakeele tingimuslausele vastavat ideeüksust (nimetan neid siiski edaspidi tingimuslauseteks), millest kõneaktitingimuslauseid oli 9 (~6%) ning kinnitavaid-toonitavaid lauseid 2 (~1%). Üllataval kombel ei olnud ühtegi tingimuslausekujulist vormelit. Prototüüpseid tingimuslauseid oli 149 (~93%), neist 10 olid ilma *kui*-konjunktsioonita verbialgulisusega markeeritud tingimuslaused. 139 *kui*-konjunktsiooni abil markeeritud tingimuslausest oli mittekonditsionaalse öeldisverbiga lauseid 123 (~88,5%), *da*-infinitiivse verbiga lauseid 3 (~2%) ning lauseid, kus öeldisverb oli tingivas kõneviisis, 13 (~9,5%).

Suulise keele korpuses esinesid vaid üksikud juhud, kui vormilt tingimuslausega väljendati soovi (380) või ettepanekut (381).

(380) [*<KUI TULEKS `MITTE `ÜKS `SÕNAGI > SEALT `MINISTEERIUMI `POOLE=PEALT, (.) tuleb `ainult juhend. (.) et `tuleb niimodi hinnata.*] (ar_di_va_81_a)

(381) a=ku paneks sellesamaga. (ar_di_va_15)

Nagu kirjakeeleski, nii võib ka suulises keeles anda lausega, kus on mittekonditsionaalse või *da*-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslause ning mittekonditsionaalse öeldisverbiga pealause, edasi nii madalamat kui ka kõrgemat hüpoteetilisuse astet. Vähe oli lauseid, mis kirjeldasid minevikus toimunut ja olid seega kõrge tõenäosuse astmega (382), analüüsitavas materjalis ei olnud ühtegi lauset, mis oleks kirjeldanud minevikulisi sündmusi, kuid olnud kõrgema hüpoteetilisuse astmega. Palju oli aga kõrge tõenäosuse astmega lauseid, mis viitavad meid maailmas ümbritsevatele seaduspärastustele, sisaldavad mingit harjumuslikku/üldist või sageli korduvat situatsiooni (383–385).

- (382) sis ma nagu jätsin selle ära, kui ma nägin et se on nagu tulutu (ar_di_va_52)
- (383) E: [ˈtead=sa] `majadel pole häda muud `midagi kui see raudkonstruktsi`oon ei saa `niiskust, kui see akkab vahelt `roostetama=siis (2.2)
Ka: * sis=tuleb `ükskord suur `romakas. * (ar_di_va_89)
- (384) ku=rohkem lahti on sis kukub tagant ära (ar_di_va_11_a2)
- (385) aga `noh (.) `ungari rahvustoidud ei `ole halvad, sest=me oleme siin `Eestis harjunud=et=kui on nagu mingi `rahvustoit=sis need on nagu mingi `körtpärtli `särk mida `süia ei saa. (ar_di_va_16)

Küll suhteliselt vähe, aga on ka kõrgema hüpoteetilisuse astmega lauseid – selliseid, millega väljendatakse võimalust, et lauses esitatu toimub, kuid mille tegeliku teostumise kohta infot ei saa, ning lauseid, mille puhul vaid kujutletakse, mis võiks olla, kuid mille teostumine jäetakse lahtiseks või peetakse seda vähetõenäoliseks (386, 387).

- (386) ma=võib-olla vaatan neid etendusi kui ma viitsin (ar_di_va_54)
- (387) no ei ole `tervislik `ka muidugi eks`ole ja=st (.) vaata kui sa ned=vel `ära `pruunistad nagu sin nagu `soovitab, (.) siis võib täitsa: täitsa: mingisuguse `kantserogeense `asja omale saada kõhtu. (1.8) eks`ole ju. (ar_di_va_16)

Vaid 2 juhul oli tingimuslause mittekonkonditsionaalse ning 1 juhul tingimuslause *da-*infinitiivse öeldisverbi korral pealause öeldisverb tingivas kõneviisis. Mitte ühelgi juhul ei tõstetud seeläbi lause hüpoteetilisuse astet, vaid konditsionaali kasutamine pehendas öeldut ja/või lisas viisakust (388, 389).

- (388) aa. (0.8) mi- miks=salastatud on, kui teil: n:imi juba Pinn=on siis teil: peaks ka kood nagu olema nii (.) or something. (ar_di_va_88)
- (389) T: nad=on kõrgel hea vaadata=ja kõik midagi aga=no lihtsalt=se vahe=on nimodi=et=ku pikka maad sõi[ta=no]
M: [mhmh]
T: tahaks=ika natukene=noh liigutadagi ennast=aga seda võimalust ei ole. (ar_di_va_70)

Irreaalseid *kui*-konjunktsiooniga markeeritud tingimuslauseid oli argidialoogides 13: 9 juhul oli öeldisverb tingiva kõneviisi olevikus ning 4 juhul minevikus. Kuigi sobivate lausete hulk on väga väike, selgub, et ka suulises keeles võib tinglikult eristada madalama ja kõrgema hüpoteetilisuse astmega lauseid. Madalamaks hüpoteetilisuse astmeks on siin see, kui kujutletakse situatsiooni, mis ei vasta kõnehetkel valitsevale

olukorrale, kuid mille täitumine tulevikus jäetakse lahtiseks (390); kõrgemaks aga see, kui kujutletakse situatsiooni, mis võiks olla, kuid mille täitumise kohta ei saa mingit infot (391). On ka päris kõrge hüpoteetilisuse astmega lauseid, mille puhul teatakse, et kujutletav situatsioon ei saagi täituda (392).

(390) [ei no ma ütlen et] (.) et kui see vald ikka maksaks nüüd ikka sulle selle kooli lõpuni oleks ikka (-) (ar_di_va_56)

(391) \$ [mina m-mul mul oleks äär-] mul oleks äärmiselt halb kui ta näiteks (0.5) kuidagi kasseti kaudu kuuleks [e:t näe mina olen seda öelnud=ja lõpuks ta (.) nigu näebki=et mina [olen] (ar_di_va_5)

(392) 'poes 'räägib juba=et (1.0) et ku ma oleks praegu väike 'laps siis ma 'nutaksin=e 'täiest 'kõrist. hehe (ar_di_va_230)

Kontrafaktiivsete tingimuslausetega kujutletakse, mis oleks võinud juhtuda või mis oleks võinud kõnehetkel teisiti olla, kui tingimuslauses esitatu oleks toimunud (393, 394).

(393) [selle laulu] ma oleks äärepealt vä- välja visanud. (.) mul on kassetil oleks ruumipuudus (.) tekkinud. (.) kuna ta tundus mulle: esmakuulamisel või noh=algul kui ma kuulasin (.) kuidagi:: (.) liiga selline: afišlik või või=noh (.) ära [äralejerdatud] (ar_di_va_1)

(394) ku oleks veel 'eland mõne aasta oleks saand selle loa 'tagasi. (ar_di_va_294)

Suulises keele materjalis oli rikutud tingimus- ja pealause öeldisverbi sümmeetriat vaid juhul, kui tingimuslause öeldisverbi tingiva kõneviisi olevikus (3 korral – 2 juhul oli pealause öeldisverb kindla kõneviisi olevikus (395) ning ühel juhul tingiva kõneviisi minevikus (396)). Kontrafaktiivide puhul ei olnud pea- ja tingimuslause sümmeetriat kordagi rikutud.

(395) (-) ma ei=oska sulle nii kaugele praegu öelda. ma kindlalt küll ei luba, (.) et ma=nüd viitsin sinna minna. ma sellepärast eraldi Tallinna vist ei viitsi sõita, kui ma kolmekümne=esimeseks tahaks tagasi sõita. (ar_di_va_54)

(396) kui=ta=oks punane siis ma oleks muidugi aru saand. (ar_di_va_15)

Verbialgulisi ilma *kui*-sidesõnata tingimuslauseid oli 10: 7 juhul tingimuslause mittekonditsionaalse öeldisverbi korral (397), 1 juhul oli tingimuslause öeldisverb konditsionaali preesensis (398) ja 2 juhul konditsionaali preteeritumis (399).

(397) keerad korgi pudelilt pealt ära, šiš šaadki valada (ar_di_va_7)

- (398) no Armõul on `endal m hügieeniga probleeme et (.) kasutaks mingi rohkem `näo`vett, siis läheks `elu ka `libedamalt [ma arvan.] (ar_di_va_16)
- (399) [oleks=sa oleks=sa oleks=sa] võind 'eile=juba öelda, ma=leks 'aparaadi 'kaasa võtnud (ar_di_va_315)

Kuigi materjali on väga vähe, näib siiski, et verbialgulised tingimuslauseid kuuluvad pigem spontaansesse suulisesse kui normeeritud kirjalikku keelde.

Kinnitavaid-toonitavaid tingimuslauseid leidis argivestlustest vaid 2 (400). Kuigi see kogus näib väga väike, võib siiski öelda, et sedalaadi tingimuslauseid kuuluvad spontaansesse suulisesse keelde, sest argikeeles esines neid rohkem kui aja- või ka ilukirjanduskeeles.

- (400) kui ei ole [siis ei ole] (ar_di_va_44)

Lisaks tingimuslauseitele on suulise keele argidialoogide korpuses tingimust edasi antud ka muude konstruktsioonidega. Kõige lähedasem tingimuslausele on vaid suulisele keelele iseloomulik võimalus, kus tingimuslause ei markeerita, küll aga esineb pealuses korrelaat *siis* (401). Tingimus võidakse püstitada ka mitme järjestikuse ideeüksuse abil ning hiljem lisada korrelaadiga markeeritud pealause (402). Nagu näidetest 401 ja 402 nähtub, võib ka sel moel anda edasi erinevat hüpoteetilise astet.

- (401) eile ma ainult sõin kogu=aeg täiesti (.) lõputult ma=ainult sõin sõin s(h)õin. (0.8)
mõtlesin ma tulen linna siis ma enam ei: (.) * tee siukseid asju, * peaks ostma
jogurtit=ja (1.0) ja tagasi. (.) (ar_di_va_50)
- (402) L: raam on seal. (.) ((küünitab)) a ma võin ise ka võtta. (.) see koht (.) pilt
oleks ilus siia mapi sisse panna. (.)
- S: mhmh. (.)
- L: aint [et siis]
- K: [see on] nagu mingi Kristus [mhemhe]
- L: [ainult et siis] kõik arvaks et ma olen \$
Ermosse armunud. \$ (ar_di_va_23)

On teisigi spontaanse suulise keele eripärast tulenevaid ja seega üksnes suulisele suhtlusele omaseid tingimuse väljendamise võimalusi. Näiteks on juhte, kus eelneva

konteksti (nt küsimuse-vastuse naaberpaari) abil määratakse tingimus ning hiljem esitatakse vaid pealause (403).

- (403) UP: a kas testides on: õ värvilised=vä,
JN: jajaa seal on kõik (-)
UP: oo? (.) mis siis rääki. [(0.5)] siis ma teen kindlasti ära. (ar_di_va_15)

Lisaks on suulise keele korpuses kasutatud ka neid tingimusliku suhte väljendusvahendeid, mida võib kasutada ka kirjalikus keeles. Kõige sagedamini oli kasutatud *muidu* abil väljendatud tingimuslikkust. Eranditult väljendati sel moel kõrget hüpoteetilisuse astet (404). Harvemini anti tingimuslikku seost anti edasi konjunktsiooni *ja* abil rinnastatud lausungiga (405); rinnastatud lausega, mille üks osalause oli markeeritud jussiivi/imperatiiviga (406); kaassõnaga *asemel* (407) ning üllatuslikult ainult korra *des*-vormi, millega markeeriti kõneaktitingimuslause (408).

- (404) K: räägi parem kuidas=sa surma oleks saanud. (1.0)
H: ah (.) tantsisin akrobaatiliselt tantsu=ja (1.2) (-) (1.0) siis Heiki vist kuidagi > ta ei püüdnud mind kinni või viimasel hetkel nagu võttis minu kinni=et=ma=oleks=muidu (.) hooga nagu vastu aknalauda või kuskile (maandunud) < (...) (ar_di_va_13)
- (405) =eksternina on võimalus ka teha. (0.5) peaks olema võimalus vähemalt, (.) võibolla isegi seaduslikult nagu, kui noh ei ole, (0.5) aga: tegelikult ma tean et on võimalus teha > näiteks=see < Jurabei andis mulle ka võimaluse teha. (0.5) eksternina, viissada krooni maksad ja teed ära. (ar_di_va_50)
- (406) tulgu ostku meie poest ja ongi kümme protsenti allahindlust ei oleki vaja muud. (ar_di_va_11_a2)
- (407) mina Raini asemel oleks küll öelnud. (ar_di_va_71)
- (408) ee 'seda ma=i osanud 'küll elu=sees ette kujutada nüüd='tagasi=mõeldes, (0.5) et ameriklased on 'niivõrd < 'sportimis'aldid. > ee (ar_di_va_245b)

Kirjaliku keelega võrreldes kasutati suulises kõnes vähem tingimuslauseid, mille öeldisverb oli tingivas kõneviisis. Tõenäoliselt on see tingitud võimalusest kasutada mittekonditsionaalse öeldisverbiga tingimuslauseid nii madala kui ka kõrgema hüpoteetilisuse astme väljendamisel. Kuigi argidialoogidest leitud materjali hulk on väike,

esines suhteliselt palju verbialgulised ilma *kui*-konjunktsioonita tingimuslused, nii võib väita, et need on omased pigem suulisele kui kirjalikule keelele.

Lisaks tingimuslausetele kasutatakse tingimusliku seose edasi andmiseks ka muid vahendeid, millest osa on omased vaid suulisele keelele.

Kokkuvõte

Eesti keeles esineb kahesuguseid tingimuslauseid – *kui*-konjunktsiooni abil ning ilma *kui*-konjunktsioonita verbialgulisusega markeeritud tingimuslauseid. Eesti kirjakeele korpusest selgub, et ilma *kui*-konjunktsioonita tingimuslauseid kasutatakse siiski väga harva.

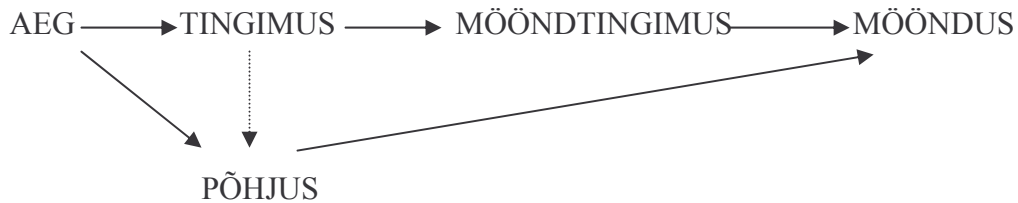
Eesti keele tingimuslauseid ei ole võimalik jagada kindlapiirilistesse liikidesse, vaid tegemist on kontiinumiga, kus esinevad prototüüpsed rühmad, mida ümbritseb hajus perifeeria. Lisaks prototüüpsetele tingimuslauseitele, mis määravad pealausega kirjeldatu toimumiseks vajalikud tingimused, kasutatakse eesti keeles ka tingimuslausekujulisi vormeleid, millega seatakse teatud osa eelnevast infost kahtluse alla; kinnitavaid-toonitavaid tingimuslauseid, millega tõstetakse teatud info esile ja näidatakse, et info on vastu võetud ja/või sellega lepitud, ning kõneaktitingimuslauseid, millega iseloomustati teostatavat kõneakti, selgitati oma sõnavalikut või muudeti pealause suhtlussituatsioonis relevantseks.

Eelnevast uurimusest tuli välja, et hüpoteetilise astme määramisel tuleb arvesse võtta ka pealause. Eesti keele tingimuslause puhul ei esine vastavust tingimuslause öeldisverbi vormi ja sisu vahel. Indikatiivse ja *da*-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslause puhul on varieeruvus üsna suur, need võivad edasi anda nii kõrget kui ka madalat hüpoteetilise astet. Tõenäoliselt on just see indikatiivse öeldisverbiga tingimuslause omadus üheks põhjuseks, miks moodustasid just need korpuses esinevatest tingimuslausest enamuse. Konditsionaalse öeldisverbiga tingimuslauseid on modaalsuselt ühtlasemad – annavad edasi kujutletavaid tingimusi (neid, mis kõnehetkel ei eksisteeri). Tingimuslauseid, mille öeldisverb on konditsionaali preesensis, võivad väljendada nii tingimusi, mille toimumine tulevikus jäetakse lahtiseks, kui ka tingimusi, mille puhul teame, et väga suure tõenäosusega ei täitu või ei saagi täituda need ka tulevikus. Modaalsuselt on kõige ühtlasem ja selgem see rühm, mille moodustavad tingimuslauseid, kus öeldisverb on tingiva kõneviisi minevikus. Need väljendavad alati tingimusi, mis ei täitunud (on kontrafaktiivsed).

Tingimuslause on välja kasvanud ajalausest ning tõenäoliselt areneb mööndtingimuslause kaudu mööndlauseks. Iga tingimuslause on oma pealausega teatud määral

põhjuslikult seotud. Seega võib aja, tingimuse, mööndtingimuse, möönduse ning põhjuse vahelisi seoseid kirjeldada järgmiselt:

Seejuures pole tingimuse ning mööndtingimuse vaheetapp obligatoorne. Muutus temporaallausest konditsionaallauseks näib toimuvat indikatiivse öeldisverbi ja kõrge tõenäosuse astmega lausete kaudu. Ka *des*-vorm on hakanud arenema tingimuse suunas ja võib tingimust väljendada. Sujuvat arengut ajalausest tingimuslauseks näitab seegi, et eesti keeles kasutatakse lauseid, mille puhul ei ole ka konteksti abil võimalik määrata, kas lausega väljendatakse temporaalsust või konditsionaalsust, ning see, et aja- ja tingimuslauseid on võimalik omavahel ühes alustatud osalausest rinnastada.

Tingimuslause muudetakse mööndtingimuslauseks adverbi *isegi* lisamisega konjunktsioonile *kui* ning partiklite *-gi/-ki* ja *ka* abil. Adverb *isegi* lisab kõrvallausega väljendatu toimumise suhtes kahtlust, kuid pealausega väljendatu toimumine muudetakse seeläbi kindlamaks.

Eesti keele konditsionaallauseste markeerimise võimalustest oli kirjakeele korpuses kasutatud ülekaalukalt rohkem konjunktsiooni *kui*. Tingimuslause tähis *kui* on pärit kõige sagedamast tingimusseose markerite päritoluallikast – aega väljendavast sõnast. Ülekaalukalt kõige sagedamini kasutatavaks korrelaadiks oli *siis*, mis on samuti pärit sagedasest korrelaatide lätest – pronoomenist. Kõige tihedamini kasutati korrelaati *siis*, kui tingimuslause öeldisverb oli *da*-infinitiivi vormis. Osalauseste järjestuseks, mille puhul kasutati korrelaati kõige rohkem, oli tingimuslause eelnemine pealausele.

Tingimuslauseste järjestus näib sõltuvat tingimuslause öeldisverbi vormist. Kõige sagedamini eelneb tingimuslause pealausele *da*-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslause ning kõige harvemini konditsionaalse öeldisverbiga tingimuslause puhul. Näib ka, et eesti keele tingimuslause puhul on omavahel tihedalt seotud korrelaatide kasutus ja osalauseste järjestus.

Tekstitüüpidevahelised erinevused konditsionaallausete tarvitamises tulenevad eelkõige tekstitüübi täpsuse ja selguse nõudest. Ajakirjanduskeel taotleb suuremat täpsust kui ilukirjanduskeel. Käesolevast uurimistööst selgus, et ilma *kui*-konjunktsioonita tingimuslauseid ning kinnitavaid-toonitavaid, kõneaktitingimuslauseid ning tingimuslausekujulisi vormeleid kasutatakse rohkem just ilukirjanduskeeles, mis kasutab tihtipeale suulise keele vahendeid. Teksti täpsuse suurenemisega sages ka selliste tingimuslause tarvis, kus valitses vastavus sisu ja vormi vahel. Ka korrelaadi kasutamine pealauses oli tihedam just ajakirjandus- ja eriti teaduskeeles. Kuigi korrelaat *siis* jääb primaarseks, sages ka siiski teksti täpsusetaotluse suurenemisega ka korrelaadi *juhul* kasutus, mida tajutakse tõenäoliselt täpsema ja ühemõttelisemana.

Lisaks tingimuslausele võib tingimuslikkust anda edasi ka muude konstruktsioonidega – nii suulises kui ka kirjalikus keeles on levinumad võimalused tingimussuhete väljendamisel rinnastatud lause ning substantiiv + *korral/puhul*. Mitte küll eriti sage, kuid keele muutumise seisukohast oluline tingimuse väljendamise võimalus on *des*-vorm, mida traditsiooniliselt on peetud aega väljendavaks vahendiks.

Kirjandus

- Akatsuka, Noriko* 1986. Conditionals Are Discourse-bound. – On Conditionals. Eds. Elizabeth Traugott, Alice ter Meulen, Judy Snitzer Reilly, Charles A. Ferguson. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 333–351.
- Athanasiadou, Angeliki, René Dirven* 1996. Typology of *if*-clauses. – Cognitive Linguistics in the Redwoods: The Expansions of a New Paradigm in Linguistics. Ed. Eugene H. Casad. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, pp. 609–654.
- Athanasiadou, Angeliki, René Dirven* 1997. Conditionality, Hypotheticality, Counterfactuality. – On Conditionals Again. Eds. Angeliki Athanasiadou, René Dirven. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 61–96.
- Comrie, Bernard* 1986. Conditionals: A Typology. – On Conditionals. Eds. Elizabeth Traugott, Alice ter Meulen, Judy Snitzer Reilly, Charles A. Ferguson. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 77–99.
- Cristofaro, Sonia* 2003. Subordination. Oxford: Oxford University Press.
- Dancygier, Barbara* 1990. Conditionals: Sequence of events and sequence of clauses. – Further Insights into Contrastive Analysis. Ed. Jacek Fisiak. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 357–373.
- EKG I = *Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare* 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKG II = *Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare* 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKK = *Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross* 2000. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, Mati* 1986. Liitlause eesti keeles. *Ars grammatica*. Preprint KKI-42. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Ferguson jt. = *Ferguson, Charles A., Judy Snitzer Reilly, Alice ter Meulen, Elizabeth Closs Traugott* 1986. Overview. – On Conditionals. Eds. Elizabeth Traugott, Alice ter Meulen, Judy Snitzer Reilly, Charles A. Ferguson. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 3–20.

- Givón, Talmy* 1990. *Syntax: A Functional-Typological Introduction*, vol. II. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Haiman, John* 1978. Conditionals Are Topics. – *Language* nr 54, pp. 564–589.
- Haiman, John* 1986. Constraints on the Form and Meaning of the Protasis. – On Conditionals. Eds. Elizabeth Traugott, Alice ter Meulen, Judy Snitzer Reilly, Charles A. Ferguson. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 215–227.
- Haiman, John* 1993. Conditionals. – *Syntax. An International Handbook of Contemporary Research*. Volume 1. Eds. Joachim Jacobs, Arnim von Stechow, Wolfgang Sternefeld, Theo Vennemann. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, pp. 923–929.
- Haiman, John, Tania Kuteva* 2002. The Symmetry of Counterfactuals. – *Complex Sentences in Grammar and Discourse. Essays in Honor of Sandra A. Thompson*. Eds. Joan Bybee, Michael Noonan. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 101–124.
- Haspelmath, Martin, Ekkehard König* 1998. Concessive Conditionals in the Languages of Europe. – *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*. Eds. Johan van der Auwera, Dónall P. O'Baoill. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, pp. 563–640.
- Heine, Bernd* 2005. Grammaticalization. – *The Handbook of Historical Linguistics*. Eds. Brian D. Joseph, Richard D. Janda. Oxford: Blackwell, pp. 575–601.
- Heine jt = Heine, Brend, Ulrike Claudi, Hünemeyer Friederike* 1991. *Grammaticalization. A Conceptual Framework*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd, Tania Kuteva* 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hennoste, Tiit* 2000. Sissejuhatus suulisesse eesti keele I. Taust ja uurimisobjekt. – *Akadeemia* 5, lk1115–1150.
- Herlin, Ilona* 1998. Suomen *kun*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 712. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ikola jt = Ikola, Osmo, Ulla Palomäki, Anna-Kaisa Koitto* 1989. Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 511. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- ISK= *Hakulinen, Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho* 2004. Iso suomen kielioppi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen, Esa* 2001. Maailman kielten erilaisuus ja samuus. Turku: Yleisen kielitieteen julkaisua 4. Turku: Turun yliopisto.
- Kortmann, Bernd* 1997. Adverbial Subordination. A Typology and History of Adverbial Subordinators Based on European Languages. Empirical Approaches to Language Typology 18. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- König, Ekkehard* 1986. Conditionals, Concessive Conditionals and Concessives: Areas of Contrast, Overlap and Neutralization. – On Conditionals. Eds. Elizabeth Traugott, Alice ter Meulen, Judy Snitzer Reilly, Charles A. Ferguson. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 229–246.
- König, Ekkehard* 1990. Concessive Connectives and Concessive Sentences: Cross-Linguistic Regularities and Pragmatic Principles. – Explaining Language Universals. Ed John A. Hawkins. Cambridge: Blackwell, pp. 145–166.
- Külmoja, Irina, Katrin Karu* 1994. Tingimust väljendavad lausekonstruktsioonid eesti ja vene keeles. – Emakeel ja teised keeled. Toim. Raili Pool, Jüri Valge. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 55–61.
- Külmoja = Кюльмоя, Ирина* 1998. Условные конструкций в эстонском языке. – Типология условных конструкций. Под ред. В. С. Храковский. Санкт-Петербург: Наука, с. 350–370.
- Laitinen, Lea, Tapani Lehtinen* 1997. Johdanto. – Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta. Kieli 12. Toim. Lea Laitinen, Tapani Lehtinen. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, s 6–19.
- Longacre, Robert E., Sandra A. Thompson* 1985. Adverbial Clauses. – Language Typology and Syntactic Fieldwork. Ed. Timothy Shopen. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 171–234.
- Metslang, Helle* 1994. Grammatikaliseerumisest eesti ja soome keeles. – Lähivertailuja 7. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 44. Toim. K. Pajusalu, V. Yli-Valkkuri. Turku, lk 9–31.

- Monticelli, Daniele* 2003. Eesti keele tingimuslausete liigitamise semantilised aspektid. – Keel ja Kirjandus nr 5, lk 353–361.
- Miller, Jim, Regina Weinart* 1998. Spontaneous Spoken Language. Syntax and Discourse. Oxford: Clarendon Press.
- Mägiste, Julius* 2000. Estnisches etymologisches Wörterbuch Bd. IX. 2. Auflage. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- Rannut, Lehte* 1981. Põimlause eesti keeles. Tallinn: Valgus.
- Tabakowska, Elzbieta* 1997. Conceptualization: Conditionals as an Instance of Figure/Ground alignment. – On Conditionals Again. Eds. Angeliki Athanasiadou, René Dirven. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 273–288.
- Traugott, Elizabeth Closs* 1985. Conditional markers. – Iconicity in Syntax. Ed. John Haiman. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 289–307.
- Werth, Paul* 1997. Conditionality as Cognitive Distance. – On Conditionals Again. Eds. Angeliki Athanasiadou, René Dirven. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 243–271.
- Wierzbicka, Anna* 1997. Conditionals and Counterfactuals: Conceptual Primitives and Linguistic Universals. – On Conditionals Again. Eds. Angeliki Athanasiadou, René Dirven. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 15–59.
- Zaefferer, Dietmar* 1991. Conditionals and Unconditionals: Cross-Linguistic and Logical Aspects. – Semantic Universals and Universal Semantics. Ed. Dietmar Zaefferer. Berlin, New York: Foris Publications, pp. 210–236.

Structures of Conditionals in Contemporary Estonian.

Summary

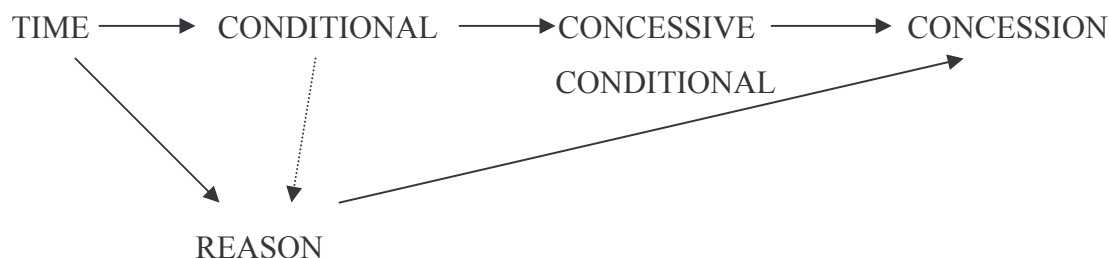
There are two types of conditionals in the Estonian language: constructions with *kui*-conjunction and marked constructions without *kui*, with the verb at the beginning of the sentence. However, the corpus of Estonian literary language reveals that the conditionals without *kui* are rarely used.

Estonian conditionals cannot be divided into clear-cut categories, they form a continuum comprised of prototypical groups with vague border areas. In addition to the prototypical conditionals that establish the conditions necessary for what is described in the main clause, Estonian language uses some other formulas: conditional-looking constructions that cast doubt on some of the information given previously; affirmative-emphatic conditionals highlighting some of the information and indicating that the information has been received and/or accepted; and speech act conditionals, which characterize a current speech act, explain the choice of words or make the main clause relevant in a particular communication situation.

Analysis showed that to determine how hypothetical the sentence is, also the main clause would have to be considered. It turned out that there is not accordance between content matter and form. Complex sentences containing a conditional clause with indicative and *da*- infinitive predicates vary considerably, being able to express both low and high hypothetical degree. Probably it is mainly because of this characteristic of indicative predicate conditionals why such conditionals were prevalent in the corpus. Conditional clauses with conditional predicate are more homogeneous in their modality: they carry imaginative conditions (those not existing at the moment of speech act). Conditional clauses whose predicate is in the past indicative mood may express both the conditions which may or may not become true in the future, and the conditions that very likely will not (or cannot) ever become true. In terms of modality, the conditional clauses with a predicate of conditional past tense proved to be the most homogeneous. These will always express conditions that did not become true (counterfactual).

Historically, conditional clause has evolved from the temporal clause and is very likely to evolve through concessive conditional clause into concessive clause. Therefore

the interrelation between time, conditional, concessive conditional, concession and reason described as follows:

Here the intermediate stage, conditional, is not actually obligatory. The change from temporal into conditional clause seems to happen through the clauses with indicative predicate expressing high levels of probability. Also *des-* form has begun to evolve towards conditionality and may express conditions. The smooth change from temporal clause into conditional can also be seen in the fact that in Estonian such sentences are used in case of which it is impossible to determine, even with the help of the context, whether it expresses temporality or conditionality; as well as in the fact that temporal and conditional clauses can be coordinated in the same subordinated clause.

Conditional clause is changed into concessive conditional clause by adding *isegi* to construction with *kui*, as well as by using particles *gi/-ki* and *ka*. Adverb *isegi* adds some doubts about the conditions expressed in subordinate clause but makes the content of the main clause more affirmative.

The prevalent marker of conditionals in the literary language corpus is the conjunction *kui*. This conditional marker comes from the most common source of the conditional link – words expressing time. The most common correlate proved to be *siis*, which also originates in a common source of correlates – pronoun. The correlate was most often found when the conditional predicate form of *da-* infinitive was used. As for the sequence of the clauses, the correlate was most often found when conditional clause preceded the main clause.

The sequence of conditional clauses seems to be dependent on the form of the predicate verb. The conditional clause precedes the main clause most frequently in the case of *da-* infinitive predicate, and most rarely in the case of conditional predicate in

the conditional clause. It seems that in Estonian conditionals, the use of correlates and the order of clauses are closely correlated.

Differences in the usage of the conditional clause in sub-texts are mostly because of precision and clarity. The language used in press aims at greater precision than the language in fiction. The analysis showed that the conditional clauses without *kui* and affirmative-emphatic, speech act and formulas similar to conditional constructions are used more often in fiction, which often uses the means of spoken language. The more precise a text should be, the more often the conditional clauses with greater accordance between matter and form are used. Also the correlate is more frequently used in the press and especially in academic texts. Although the correlate *siis* remains prevalent, the correlate *juhul* is more used in the texts that needed precision, as this correlate is probably sensed as being more precise and unambiguous.

In addition to the conditional clauses, conditionality may be expressed also by means of other structures: an option often used both in spoken and written language is coordinated clause + *korral/puhul*. Another not very frequent but important option is *des-* form, which is traditionally considered to be a form expressing time.